

დავით ნინიძე

მუსრანბატონები

გამოცემლობა "მერიდიანი"

თბილისი, 1997

63.3 (2Γ)

947.922(092) მუხრანბატონები

Б 674

ნაშრომში განხილულია ბაგრატიონთა სამეფო სახლში განვითარებული საგვარეულო განშტოებათა წარმოშობის პროცესი, მისი გამომწვევი მიზეზები და ჩამოყალიბების გზები. შესწავლილია ყველაზე მსხვილი მუხრანბატონთა შტოსა და მათი სამფლობელოს – სამუხრანბატონოს წარმოშობის ძირითადი მომენტები, დაზუსტებულია „მუხრანის ბატონთა“ გენეალოგია, ცალკე ყურადღება ეთმობა სამუხრანბატონოს ცენტრისა და მუხრანბატონთა რეზიდენციის საკითხს.

წიგნი განკუთვნილია საქართველოს ისტორიის პრობლემებით დაინტერესებული სპეციალისტებისა და ფართო მკითხველისათვის.

რედაქტორი აკად. მარიამ ლორთქიფანიძე

რეცენზენტები: დოც. ლევი კაჭარავა

დოც. ბიორგი ოთხმეჯური

წინათქვა

სამეფო საგვარეულოთა და კერძოდ, ბაგრატიონთა სახლის ისტორიის კვლევა ყოველმხრივ აქტუალურია. ღვთისმშობლის წილხვედრი – "სამეფო კვართიან დავითიანი საქართველოს" მმართველი დინასტია – ბაგრატიონთა გვარი საუკუნეების განმავლობაში იდგა ქვეყნის სათავეში. საქართველო და ბაგრატიონები იმდენად განუყოფელ ცნებებად იქცნენ, რომ უმძიმეს ვითარებაშიც კი სამეფო დინასტიის შეცვლის საკითხი არ დამდგარა. "დავით წინააღმართმეტყუელისა და უფლის მიერ ცხებულ" ბაგრატიონთა საგვარეულოს შიგნით განვითარებული პროცესები რელიგიურად აისახა ქართული საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა სფეროზე. ამდენად, ამ კუთხით დანახული საკითხების განხილვა უდავოდ დაგვეხმარება საქართველოს ისტორიის უმნიშვნელოვანესი პრობლემების გადაჭრის საქმეში. მათ შორის, შესწავლას საჭიროებს ე. წ. "ბატონიშვილების საკითხი" და ბაგრატიონთა გვერდითი შტოების ისტორია. XV საუკუნეში საქართველოს სამეფოს დაშლის შემდეგ განვითარებული ბაგრატიონთა საგვარეულო განშტოებათა წარმოშობის პროცესის ზოგადი ნიშნების განხილვის პარალელურად აქტუალურად გვესახება თითოეული ასეთი ახალი ფეოდალური სახლის კონკრეტული შესწავლა. ამიტომაც, გადაწყდა მათი ცალ-ცალკე განხილვა და სერიის სახით გამოქვეყნება. თქვენს წინაშეა პირველი წიგნი – მუხრანბატონები. შემდეგისათვის გთავაზობთ: 1) "აქა ანბავი თვალდამწერიანთა" (ბაგრატიონ-დავითიშვილები), 2) "ნატომი მეფეთა" – რამაზიშვილები, 3) ბაგრატიონთა სახლის ისტორიიდან – გოჩაშვილნი, 4) "ბაგრატიონთ ნათესაობის წიგნი".

თეიმურაზ II მიერ კონსტანტინე მუხრანბაგონისათვის 1745 წ. ნაბოძებ მუხრანბაგონთა ვერცხლის მრგვალი ღრომის წარწერაში ამ საგვარეულო განმგებლობასთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ მეფე თეიმურაზმა გადასცა "ღრომა ესე ღიდად წინებულსა და ერთიჯულად ნამსახურსა ნაგომსა მეფეთასა მუხრანის ბაგონს კონსტანტინეს..." ყურადღებას იქცევს ტერმინი – "ნაგომსა მეფეთასა" (ანუ "ნაგომი მეფეთა"). რაც აღნიშნავს, რომ ისინი არიან მხოლოდ "ნაგომი" ბაგრაგიონთა სამეფო სახლისა.

რა პროცესი იგულისხმება ამ ტერმინის ქვეშ?

1. ბაგრაგიონთა სამეფო სახლის განმგებლობა წარმოშობისათვის

XV ს. ბოლოს საქართველოს სამეფოს დაშლის შედეგად ქართული სახელმწიფოებრიობის ისტორიაში შინაპოლიტიკური და ღინასტიკური ბრძოლის თვალსაზრისით ახალი ეტაპი ღეკუა. მნიშვნელოვანმა ტეხილმა "ბაგონიშვილობის საკითხში" შეიგანა შესაბამისი ცვლილებები. ქეყენის პოლიტიკური ცხოვრების ამ ვითარებაში ბაგონიშვილობის ინსტიტუტი ახალ ხასიათს იძენს. მისი ძველი ფორმები ქრება და იბადება შესაბამისი – ახალი. მათ შორის გაქრა "პროვინციის მეფეთა" ინსტიტუტიც, რომელიც XIV-XV სს-ში არსებობდა.³

ერთიანი სამეფოს დაშლის შედეგად წარმოშობილ ტერიტორიულად მცირე, პატარა ქართულ სამეფო-სამთავროებში ე. წ. "კნინ მეფეთა" არსებობისათვის აუცილებელი პირობები აღარ არსებობს. ახალ ვითარებაში

1. Е. Такашвили. Серебряное знамя Мухранского владетеля Константина. 1745 г.. "Известия Кавказского отдела Императорского Московского археологического Общества", вып. II, 1907, г.г. 117.

2 "ბაგონიშვილების საკითხის" შოგალი შტრიხების შესახებ იხ., ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ერთიერთობიდან XV საუკუნეში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1965.

2. ვრცლად იხ. ღ. ნინიძე, "პროვინციის მეფეთა" ინსტიტუტის წარმოშობისათვის, "მაკენ", ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, № 3, 1992; ღ. ნინიძე, მ. სანაძე, კოეპანაჯანის მონასტრის ეგეტრის წარწერა და აღასტანელ "პროვინციის მეფეთა" ისტორიის შოგერთი საკითხი, "მაკენ", ისტორიის... სერია, № 3, 1990; ღ. ნინიძე, "პროვინციის მეფეები" XIV-XV საუკუნეების საქართველოში, თბ., 1995.

დამოუკიდებელი სამეფო რახტი ამ მხრივ უფრო უნარიანი აღმოჩნდა ღინასტიკური ბრძოლისა და ბაგონიშვილობის ინსტიტუტის ასეთი სეპარატისტული ფორმების საარსებო საფუძვლების წინააღმდეგ ბრძოლაში. დამლისაკენ მიმავალი და "ჩიხის" მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნის სამეფო რახტს XIV-XV საუკუნეებში უჭირს მისი სამფლობელო გერიტორიების შესაბამისი კონტროლირება, სათანადოდ ვერ იბრძვის ცენტრიდანული ძალების წინააღმდეგ, რომელთა შორის "პროვინციის მეფეებიც" არიან. XVI საუკუნიდან ისედაც პატარა სახელმწიფოებში სამეფო ხელის უფლება თავის კუთხილ ტერიტორიას უკეთ უწევს რეგულირებას. მეფეები და მთავრები აღარ უშვებენ ასეთი "მეფეების" მფლობელობისათვის აუცილებელი პირობების არსებობის შესაძლებლობას. ქართულ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებში სამეფო გერიტორიულ-აღმინისტრაციულმა ერთეულმა ძირითადად გადაფარა მიწელი გერიტორია. თუ XIV-XV საუკუნეებში "პროვინციის მეფეთა" სამფლობელო მამულებს იმუნიტეტი აქვს და იგი ძირითადად გამოყოფილია სამეფო ღომენიდან, მომდევნო პერიოდში საუფლი¹ წულო-საბაგონიშვილო სამეფო ღომენის განუყოფელი ნაწილი ხდება.

XVII-XVIII სს-ში საბაგონიშვილობეი (სადელოფლო) პირობით სამფლობელოს წარმოადგენდა, მეფე მისი უზენაესი და ფაქტობრივი გამგებელი, მეპატრონე იყო. რადგან ამ პერიოდიდან იგი სამეფო ღომენის განუყოფელი ნაწილია, ამიტომ სახასის დაქუცმაცებასაც არა აქვს ადგილი. წინა ეტაპთან შედარებით ეს იყო ერთ-ერთი მთავარი განმასხვავებელი ნიშანი. ამდენად, ბაგონიშვილობის საკითხის ახალ საფეხურზე (XVI-XVII სს.) "პროვინციის მეფეთა" არსებობის, ანუ XIV-XV საუკუნეების საპირისპირო ვითარება გვაქვს. XVI-XVII სს-ში საბაგონიშვილო და სადელოფლო საფლობელოები ღროებით სარგებლობაში გადაცემული საკუთრებაა, მეფის თანხმობის გარეშე სამეფო სახლისა და ბაგრატიონთა გვარის წევრებს მათი გასხვისების უფლება არა აქვთ.¹ ბაგონიშვილის გარდაცვალების შემთხვევაში სამეფო ღომენიდან მისთვის გადაცემული მიწები კვლავ რახტის განკარგულებაში გადადიოდა, მეფე კი ამ მამულების წყალობას თავისი ნება-სურვილის მიხედვით ახორციელებდა. ამ პერიოდში ბაგონიშვილები და დელოფალი მსგავსი სამფლობელო მიწებიდან დებულობდნენ წლიურ შემოსავალს და სამეფო სახლის უახლოეს წევრთა

1. ერეკლად იხ. გ. ხიდურელი, ფეოდალური მიწათმფლობელობა XV-XVIII საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოში (სამეფო ღომენი), თბ., 1989.

მფლობელობის პრობლემა ასეთი კუთხით წყდებოდა, მაგრამ გამწვავებული ბატონიშვილების საკითხის მოგვარება მაინც ვერ ხერხდება. იგი კელაე მწვიაველ დგას და ახალ ნიშნა-თვისებებსაც იძენს.

მთავარი მიზეზი, რაც ბაგრატიონთა სამეფო სახლში ვითარებას ამწვიავეებს და ბატონიშვილობის საკითხის მხრივ ახალ პრობლემებს წარმოშობს, XVI-XVIII სს-ის ქართული სამეფო-სამთავროების ურთულესი საშინაო ვითარებაა – "ღაღმაჟალი" ფეოდალიზმი, გახანგრძლივებული ბატონყმობის ხანა, რომელსაც თავისებურად "შეუთავსლა" სათავადოების სისტემა და სხე. ამას ურთულესი საგარეო ფაქტორიც ეჯაჭვება და ყოველივე ქართული სახელმწიფოებრიობის განვითარების შეფერხებას იწვევს. XVI ს-დან "საქართველოების"* მდგომარეობაზე აკად. ნ. ბერძენიშვილი ლაკონიურად აღნიშნავდა, რომ "საქართველო ასეთი უემბობლო... ასე მტრებშემოცეული არასოდეს ყოფილა".¹

ბატონიშვილთა და ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი მათთვის გადაცემული სამფლობელოებისა თუ სხვადასხვა სახელმწიფო თანამდებობის საშუალებით ახერხებს შესაბამისი უფლებრივი სტატუსის მოპოვებას, რითაც მათი ბატონიშვილობის საკითხი გარკვეულად რეგულირდება. მაგრამ ბაგრატიონთა მეორე უმეტესი ნაწილისათვის ეს პრობლემა კელაე მოუგვარებელი რჩება, სამეფო ოჯახის ბიძაშვილები, ნათესაეები, ბაგრატიონთა გვარის გამრავლებული გვერდითი შტოს წარმომადგენლები, თავიანთი ბაგრატიონობის გამო, გახტისაგან შესაბამისი იურიდიული სტატუსის მინიჭებას მოიითხოვენ. მათ ზოგიერთ წარმომადგენელს გაკვეული ლეგიტიმური უფლებებიც ჰქონდა. რისი ერთ-ერთი გამომწვევი მიზეზი კარგადაა შენიშნული XIX ს. დასაწყისში რუსეთის მთავარსარდლობის მიერ: "Персидский государь имелъ власть выбирать в грузинские цари по произволу своему кого-либо из Багратионов...";² ის მომენტი, რომ

* გერმანი იხმარება გვიანი პერიოდის ისტორიულ წყაროებში ღამლის შემდეგ წარმომადგენელი ქართული სახელმწიფოების აღსანიშნავად – "განწესებანი საქართველოს მეფის ირაკლისანი ძეთა თუსთაღმი სამეფოასათუს საქართველოასა" (1791 წ.). ქართული სამართლის ძეგლები II, გვერდები გამოცემა. შენიშვნები და საძიებლები დაერთო ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 509.

1. ნ. ბერძენიშვილი, რუსეთ-საქართველოს ერთიერობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე, "შასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან" (მსკი), ნაკვ. I, 1944, გვ. 47.

2. Акты, собранные Кавказскою археографическою комиссией. II. под редакцией А.П.Берже. Тфл., 1866, гв. 126

რანი და ოსმალეთი ხშირად ყურადღებას არ აქცევდა ლეგიტიმურობას
ა "საქართველოების" გახტვებში მისთვის სასურველ ბაგრაგიონს ამეფებდა,
აივის მხრივ, გახტვის მექანიკური ფლობის წესის ხშირ დარღვევას
წვევდა, რასაც ქართულ სამეფოებში მათ გარემოე კქონდა ადგილი. ეს
ანაპირობებდა ბაგრაგიონთა ისედაც გამრავლებული შტოების გვერდით
ხალ განშტოებათა წარმოშობას, რომელთაც თავიანთი პოლიტიკური და
კონომიკური პრეტენზიები უჩინებდათ. მათი ერთი ნაწილი გარკვეული
ამართლიანობის – ლეგიტიმურობის ადგენას მოითხოვს და სამეფო
ახტვის მოსაპოვებლად იბრძვის. ასეთი კუთხით გართულებული
ბრობლემა ერთმანეთს უპირისპირებს ბაგრაგიონთა სამეფო სახლის
გამრავლებულ სხვადასხვა შტოებს. რაც, ბუნებრივია, ბაგონიშვილობის
აკითხს კიდევ უფრო ამწვავებს. მეორე ნაწილი შეიძლება სამეფო
გახტვისათვის არც იბრძვის, მაგრამ მათთვის ბაგრაგიონობის შესაბამისი
ატაგუსის მინიჭებას მოითხოვს. უმთავრესი კი ის არის, რომ ამას ადგილი
ქქონდა პოლიტიკურად და სოციალ-ეკონომიკურად დაუძღვრებულსა და
დასუსტებულ სახელმწიფოებში. სამეფო გახტვს ამ კუთხით თავი ი ძველი
ფუნქციის შესრულება აღარ შეეძლო. ამდენად, ერთიანი ქართული
სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ ბაგონიშვილობის საკითხმა სხვა სიმწვავე
შეიძინა, ანუ ჩამოყალიბდა ახალი ეტაპი: ერთი მხრივ, ახლად წარმოქმნილი
ქართული სამეფოების შიგნით არსებული გამწვავებული ბაგონიშვილობის
საკითხი – მათი ურთიერთბრძოლა და მოგვარების გარკვეული გზები,
ხოლო, მეორე მხრივ, დინასტიური ბრძოლა თავად დამოუკიდებელ
სახელმწიფოებსა და მათში გამეფებულ ბაგრაგიონთა დინასტიის სხვადასხვა
სამეფო შტოებს შორის.

ვახუშტის სიგყვებით, "ჩვეულება იყო საქართველოს ნათესავთაგან
შაშინ, რამეთუ არა ვისმე იპატრონებდინან, უკეთუ ჰყავთ მემკვიდრე
შეფეთა ნათესავი" და თუ "მეფობის" მდომი "მეფეთა მონათესავეთაგანი"
არ იყო, მაშინ იგი "ვერ იკადრებდა მეფედ წოდებად და სწორყოფად და
ჰერცა გუარობასა მეფეთასა".¹ მაგრამ, თავის მხრივ, არსებობდა თავად
"მეფეთა მონათესავეთაგან"-თა ანუ ბაგრაგიონთა საგვარეულოს შიგნით
მოსაწესრიგებელი არაერთი საკითხი: XVI საუკუნიდან, გემოალნიშნული
ბაგონიშვილობის საკითხისა და დინასტიური ბრძოლის ფონზე, ზოგიერთ

1. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, "ქართლის ცხოვრება", IV, ტექსტი
დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973,
გვ. 565.

ბაგრატიონს, მითუმეგეს, ბაგონიშვილს შეეძლო და ერთი ნაწილი კიდევ აღწევს მეფობას, მაგრამ სამეფო საგვარეულოში გამრავლებულ ბაგრატიონთა მეორე ღიდი ნაწილი უკვე ველარე ბაგრატიონობას ინარჩუნებს, რაც "ნაგში მეფეთა" წარმოშობას განაპირობებს.

ერთიანი სამეფოს დამლას ქართლის, კახეთისა და იმერეთის ბაგრატიონთა ძირითადი შტოების ჩამოყალიბების გარდა ბაგრატიონთა საგვარეულო სახლის არაერთი განშტოების წარმოშობა მოჰყვა. თუ წინა ეტაპზე, XIV-XV სს-ში, გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა ერთი ნაწილი, ფრანგული "აპანაეების" მსგავსად, გარკვეულ სამულობელოებში ბაგონობას აღწევს და "პროვინციის მეფეებად" გვევლინება. XVI-XVIII სს. შემოაღნიშნულ ახალ პირობებში, ბაგონიშვილობის საკითხი კიდევ უფრო მწვავედება, მითუმეგეს, განსაკუთრებით გვერდითი შტოებისათვის. ხამგასასმელია, რომ ამ ეტაპზე ბაგრატიონთა შტოები საკმოდ მრავლდება, ხოლო პირობები მათთვის შესაბამისი მდგომარეობისა და სტატუსის შესაქმნელად აღარ არსებობს.

ბაგონიშვილობის საკითხის გამშკალება უპირველესად უფლებრივ მდგომარეობაზე იყო დამოკიდებული: როგორც აღინიშნა, XVI-XVIII სს. ქართული სამეფო-სამთავროებისათვის ძნელბედობისა და სტაგნაციის პერიოდს წარმოადგენს, ამიგომ, სხეებთან ერთად ბაგრატიონებისათვის აქტუალურად დაისვა კითხვა, რომელსაც "პარიზის ქრონიკა" ასე აყალიბებს: "ჩვენ რაღა პატივი დაგვედების?"¹ ბუნებრივითაა, რომ პირველ რიგში პატივზე პრეტენზია სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლებს უჩნდებათ, სიტუაცია კი კრიზისულია: არც ბაგრატიონებიდან გამომდინარე შესაბამისი "პატივი" და აღარც "კნინი მეფობა" – "პროვინციის მეფობა"; უმეტესი მათგანის ვერც სახელმწიფო თანამდებობებში დაკმაყოფილება ხერხდება. თუ XIV-XV საუკუნეებში ერთიან სამეფო ტახტს ჯერ კიდევ გააჩნია გარკვეული რესურსები ვითარების მოსაწესრიგებლად (თუმცა ყოველთვის არა), XVI ს-დან ეს პრობლემები ახალ ფორმებსა და ნიშან-თვისებებს იძენს:

ბაგრატიონთა გვარის ერთი ნაწილი, მიუხედავად მცდელობისა, კარგავს რა სამეფო ტახტზე ასვლის ყოველგვარ უფლება-სამშუალებას და "მეფეთა მონათესავეთაგანი"-სათვის შესაბამის "პატივს", იძულებულია შეწყვიტოს

1. ცხოვრება საქართველოსა (პარიზის ქრონიკა), ტექსტი გამოსაცემად მომზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო გ. ალასანიამ, თბ., 1980, გვ. 119.

ტახტისათვის ბრძოლა: მათი ერთი ნაწილი ყალიბდება როგორც სამეფო საგარეულოს გვერდითი განშტოება. ალგილი აქვს პრინციპულ განსხვავებას, თუ XIV-XV სს. ეტაპზე ბაგრატიონთა სახლის გვერდით შტოები უკლებლივ ბაგრატიონებად რჩებიან (მაგ., ალასტანელი ბაგრატიონები), XVI საუკუნიდან, არსებობს რა ხელსაყრელი პირობები სათავადოების წარმოსაქმნელად, ზოგიერთი მათგანი ბაგრატიონობას – სამეფო გვარიშვილობასაც კი ვეღარ ინარჩუნებს და კარგავს მას. XVI-XVIII სს. მწვავე დინასტიური, პოლიტიკური თუ სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობის გამო, სათავადოების წარმოსაქმნელად არსებული ხელსაყრელი ვითარების პირობებში, ზოგიერთი სამეფო საგვარეულოს ჩამომავალი ბაგრატიონობას, ანუ ეპისკოპოსის ტერმინით, "ვერცა გუარობასა მუფეთასა" ვეღარ ინარჩუნებს. ეს კი "ნატომი მუფეთა" გაჩენას განაპირობებს. ყალიბდება ბაგრატიონთა საგვარეულოს განშტოებები – ბაგრატიონ-ყოფილთა ახალი თავადური სახლები, რაც, თავისთავად, ახალ გვართა, ანუ ბაგრატიონთა სახლის გათავადებული შტოების წარმოშობის საფუძველი ხდება. მაგალითად, მუხრანბატონები, გოჩაშვილები; ამ უკანასკნელთა გათავადება მათი მფლობელობის ხასიათის გარდა, სამეფო ტახტის წინააღმდეგ შეთქმულებებში მონაწილეობამ და მათში განცდილმა მარცხმა განაპირობა.

ბატონიშვილობის საკითხის სიმწვავისა და მისი მოუწესრიგებლობის გამო, ბატონიშვილთა ზოგიერთი წარმომადგენელი იძულებული იყო თავისი სამეფო დაეგოვებინა და მეორე ქართულ სახელმწიფოში გადასულიყო, რაც მძიმე, იძულებით ნაბიჯს წარმოადგენდა. ცნობილია, რომ ერთი ქართული სამეფოდან მეორეში გადასვლის გამო თავადი სოციალური კატეგორიის კიბეზე ერთი საფეხურით დაბლა იწევდა, მაგალითად, აბაშიძეები, ჯაფარიძეები იმერეთიდან ქართლის სამეფოში გადასვლის შემდეგ მეორე კატეგორიის თავადებად გამოცხადდნენ.¹ შესაძლებელია, ზოგჯერ ასევე ყოფილიყო ბაგრატიონთა შემთხვევაში: როცა ბაგრატიონთა ერთი შტოს რომელიმე წარმომადგენლის ბაგრატიონთა მეორე სახლის საგანმგებლოში იძულებითი გადასვლა ხდება, როგორც ჩანს, მისი ლეგიტიმური უფლებები სამეფო ტახტზე უკვე ნაკლებად არსებობს. ბაგრატიონთა სახლის ასეთ შტოთა ჩამომავლებისათვის სამეფო ტახტზე ასასვლელად საჭირო იურიდიული

1. ზ. ხიდურელი, დსახ. ნაშრომი, გვ. 120.

თუ რეალური პირობები უკვე აღარ არსებობს. მსგავს ვითარებაში, მიუხედავად ბაგრატიონობისა, ისინი რანგით დაბლა უნდა იწველნენ, რაც საბოლოოდ მათ გათავადებას იწვევს. ამდენად, ესეც ერთ-ერთი მიზეზი და გზაა ბაგრატიონთა სამეფო სახლის საგვარეულო განშტოებების წარმოშობისა. მაგალითად, დავითიშვილები, რომელთა მამამთავარი კახეთიდან ქართლის სამეფოში იძულებით გადაძლიძის.

ბაგრატიონთა ზოგიერთი გათავადებული განშტოების წარმოშობის პროცესის აღმნიშვნელ ტერმინად შეიძლება "გაგვარება" ვისმართოთ. ამ გამოთქმას საინტერესო კუთხით ვხვდებით იოანე ბატონიშვილთან: "...გაიგვარა მამისა თვისისა" სახელის მისეღვით¹ ან "გარნა გავგვარდათ სახელისა გამო"². სწორედ ასეთი "გაგვარების", ანუ ბაგრატიონთა საგვარეულოს ზოგიერთი შტოს "გაღარიბების" (დამცრობა-გადახვეწა) შედეგად წარმოიშვა თავადთა ახალი სახლები – ბაგრატიონთა სამეფო სახლის განშტოებანი.

ამრიგად, XV ს. ბოლოს საქართველოს დამლა ბაგრატიონთა სამეფო სახლის ისტორიაშიც თვისობრივი ტეხილით აღინიშნა, რასაც XVI ს-დან მოყოლებული ბაგრატიონთა ერთი ნაწილის საგვარეულო გათავებულ განშტოებებად ჩამოყალიბება მოჰყვა. თუ XIII-XV სს-ში წარმოშობილი ბაგრატიონთა გვერდითი შტოები ბაგრატიონობას ინარჩუნებს, XVI საუკუნიდან ზოგიერთი მათგანი "ბაგრატიონთ-ყოფილებად" იქცევიან და თავადთა სტატუსით მფლობელობს. ამან დინასტიური ბრძოლისა და ბატონიშვილობის საკითხის მხრივ ახალი ეტაპის წარმოშობა განაპირობა.

2. სამუხრანბატონოს წარმოშობა

იოანე ბატონიშვილი თავის ნაშრომში – "შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა" აღნიშნავს: "ხოლო მდაბალნი რომელთაც არა ხელათ მეფობით მთამომავლობა, იხსენებოდენ გიგლოთი განათლებულესათ, ბრწყინვალე თავადად, ვითარცა არს აწ მუხრანის თავადი, მუხრანის ბატონად წოდებული"³. აქ სწორედ იმ მომენტია აღნიშნული, როცა XVI ს-დან

1. იოანე ბატონიშვილი, "შემოკლებით აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა", "ივერია", IV, 1884, გვ. 2.

2. იოანე ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, "ივერია", V-VI, 1884, გვ. 29, 41.

3. იოანე ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, "ივერია", IV, 1884, გვ. 3.

"მდაბალნი", ანუ გვერდითი შტოს ბაგრატიონთა ერთი ნაწილის (რადგან "არა ხელათ მეფობით შთამომავლობა") თანდათან ვათავადება ხდება. ბაგრატიონთა "მდაბალი ნათესაობის" (ვახტანგ VI-ის ტერმინია)¹ რამდენიმე სახლს შორის, რომლებიც ღრთთა განშავლობაში სამეფო გვარიდან გამოყოფილ საგვარეულო ვათავადებულ განშტოებებად ჩამოყალიბდნენ (მაგალითად, გოჩაშვილები, დავითიშვილები, რამაზიშვილები), განსაკუთრებულ და გამორჩეულ ადგილს მუხრანბატონთა შტო იკავებს. მათ შესახებ იოანე ბატონიშვილი ლაკონიურ დახასიათებს გეთავაზობს: მუხრანბატონები არიან "მეორისა ხარისხით ბაგრაგონად წოდებულნი და პირველნი თაუადნი"², ხოლო თეიმურაზ II მიერ კონსტანტინე მუხრანბატონისათვის 1745 წ. ნაბოძებ ვერცხლის ღრთის წარწერაში საგვარეულო განშტოებასთან დაკავშირებით, როგორც აღვნიშნეთ, მათ "ნაგომი მეფეთა" ეწოდებათ: პაპუნა ორბელიანი მუხრანბატონს მოიხსენიებს, როგორც "მეფეთა სასლშვილობითა ხსენებულსა, გვარდიდებულსა და მალახარისხობით ჩინებულსა"³, ყანჩაეთის ეამნგულანში კი ვკითხულობთ: "... ყუველთა ადამიანთაგან უწარჩინესმან, ძირ-მოდგმით იესიანმან და გომობით აწ პანკრატიონად წოდებულმან" მუხრანბატონის ძემ ბატონიშვილმა მამუკამ...⁴; ხამგასასმელია იოანე ბატონიშვილის მიერ მუხრანბატონთა მოხსენიების ფორმაც – "მუხრანის თაუადი", ხოლო ვახუშტის მიხედვით, ისინი არიან "მკერობელი მუხრანისა"⁵; ვახუშტისავე აღნიშვნით, მუხრანბატონები "აწ მთავარნი, არამედ გუარი მეფეთა ბაგრატიონთა არიან"⁶.

პირველ რიგში, შევიხრდეთ ბაგრატიონთა სამეფო სახლის მუხრანბატონთა განშტოების წარმოშობაზე:

XVI ს-ის ქართლში დავით X (1505-1525 წწ.) მეფობისას ქვეყნის აოხრებას "არა დასცხრა" ავ-გიორგი, მან კახეთში ფეხი მოიკიდა და "ნებაედა ქართლიცა"; 1512 წ. მეფეს მისმა ძმამ – ბაგრაგმა "გამოსთხოვა

1. ვახტანგ VI "ბაგრაგონთ ნათესაობის წიგნი", იხ. კ. გრიგოლია, ახალი ქართლის ცხოვრება, თბ., 1954, გვ. 341.

2. იოანე ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი.

3. პაპუნა ორბელიანი, ამბაენი ქართლისანი, ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაერთო ელ. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1981, გვ. 115.

4. მცირე ქრონიკები (კინკლესების ისტორიული მინაწერები), ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაერთო ჯ. ოდიშელმა, თბ., 1968, გვ. 44.

5. ვახუშტი, გვ. 402.

6. იქვე, გვ. 34.

მუხრანი საუფლისწულოდ და არაგვსა და კსნის კეენი მთიულ-მოკეეითურთ თუსსა მორჩილებასა ქუეეე", რათა მტრად აღლუღეს აუ-გიორგის". "მაშინ იძულებულმან მეფემან ნება სკა ბაგრატს", რომელმაც მუხრანში "ციხე მტკურისა აღაშენა", "სპითა თუსითა მზირ-ეყო კეესა შინა ძალისისასა", 1513 წ. "შეიპყრა ავგიორგი და პატიმარ-ჰყო მტკურის ციხესა შინა", სადაც "მოამთვეს" კიდეე. ამის შემდეგ, ბაგრატმა მუხრანში "ქველი ტახტი განაახლა" და საცხოვრებლად გადავიდა, რასაც ქართლის შუაგულში ახალი სათავადოს – სამუხრანბატონოს წარმოშობა მოჰყვა, "რომელი არს მიერთებან ერთ სასპასპეტოდ ანუ სადრომოდ, კუალად იტყუან მიერ ეამითგან იქმნა ქართლი ოთხ სადრომოდ".

ბუნებრივია, ეს მნიშვნელოვანი მოვლენა ასე ადვილად ვერ განხორციელდებოდა და მას თავისი გამომწვევი მიზეზები და წინა პირობები ჰქონდა. დ. გერტიშვილი აღნიშნავს: "ყოველი სათავადო გარკვეულ კონკრეტულ ისტორიულ პირობებში წარმოიქმნება; ამ მხრივ, რა თქმა უნდა, არც სამუხრანბატონო წარმოადგენს გამონაკლისს. განსხვავება აქ ისაა, რომ სამუხრანბატონო უშუალოდ სამეფო მამულის – სახასო ქონების გამონაყოფს წარმოადგენს. მაშინ, როდესაც ესა თუ ის საამილახორო თუ საერისთავო თავის დროზე საქვეყნოდგამრიგე მოხელის სამოხელეო სარგო იყო და შემდეგში, თანდათან, გადაიქცა ამ მოხელის სამკეიდრო მამულად". აქ მთავარი და გამორჩეულობა, უპირველეს ყოვლისა, ისაა, რომ წარმოშობილი სათავადოს პატრონი არა რომელიმე სხვა ფეოდალური გვარის, არამედ თავად სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელი არიან, რაც ასევე მსჯელობას მოითხოვს. ისიც ხაზგასასმელია, რომ სამუხრანბატონოს წარმოშობა ძირითადად ახსნილია აუ-გიორგის ლაშქრობების ეპიზოდებიდან გამომდინარე, სადაც მომავალი პირველი მუხრანბატონი – ბაგრატი ერთ-ერთ პირველ და აქტიურ როლს თამაშობს. უნდა აღინიშნოს, რომ აუ-გიორგის შემოსევებმა მხოლოდ დააჩქარა ეს პროცესი, ხოლო მისი გამოყოფა-წარმოშობის მთავარი მიზეზები იმ პერიოდის საერთო დამახასიათებელ მოვლენებშია საძიებელი.

სამუხრანბატონოს წარმოშობის არსისა და ბაგრატიონთა ამ უმნიშვნელოვანესი გამტოების ჩამოყალიბების სრული სურათის შესაქმნელად პასუხი უნდა გაეცეს რამდენიმე საკითხს:

1. ვახუშტი, გვ. 393.

2. იქვე, გვ. 394.

3. დ. გერტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართლის სათავადოები), თბ., 1955, გვ. 102.

1) რატომ დასთანხმდა ან რამ გახალა იძულებული დავით X გადაეღა გეპოლნიშნული ნაბიჯი, ანუ ბაგრატ ბატონიშვილისათვის მუხრანის "ქვეყანა" გადაეცა, რასაც სამუხრანბატონოსა და ბაგრატიონთა სამეფო სახლის მუხრანბატონთა ვანსტოების წარმოშობა მოჰყვა; ეს ხომ სახასო მამულიდან ამ ტერიტორიის გამოყოფას ნიშნავდა, რაც ცენტრალური ხელისუფლების კიდევ ერთ მარცხად უნდა შეფასდეს.

2) მართალია, აე-გიორგის მარცხით "განიხარა სიხარულითა დიდითა" მეფე დავით X, მაგრამ რატომ მაინცდამაინც მუხრანის "ქვეყანა"? იგი ხომ სტრატეგიულად თუ სოციალ-ეკონომიკურად უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდა, მითუმეტეს, სამეფო ტახტისათვის; თუნდაც ვახუშტის სიტყვები გაეიხსენოთ, რომ ისტორიულ-გეოგრაფიული "ქვეყანა" მუხრანი "პირველი იყო მეფეთა სადგური".

თავიდანვე თვალნათელია, რომ ამ პროცესის განვითარებას ხელი შეუწყო ცენტრის – სამეფო ტახტის სისუსტემ, დავით მეფისადმი საკუთარი ძმების დამოკიდებულების ხასიათმა და აე-გიორგის პოლიტიკამ – მისმა შემოსევებმა, რომლებიც აჩქარებენ ამ პრ. უცეს: ქართლის ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებაზე ნათლად მეტყველებს თუნდაც ალექსანდრე იმერთა მეფის შემოსევა და მის მიერ გორის აღება... აე-გიორგის შემოსევებსაც დავით X ქმედით წინააღმდეგობას ვერ უწევს – მაგალითად, "...მოუკდა აე-გიორგი ატენს მეფესა დავითს, ხოლო დავით, ესპობით ვერღარა მბრძოლი, შევიდა ციხესა შინა ატენისასა", ან "და აღდგა აე-გიორგი დავითმედა და ვერღარა აღუდგა დავით", ამიტომაც გიორგი მეფემ, მიუხედავად მამის – ალექსანდრე I კახთა მეფისა და ძმის – დიმიტრი ბატონიშვილის წინააღმდეგობისა (მათი პიზიციია: "რამეთუ ძმანი არიან და არა ჯერ არს შენგან ცილობა და დაპყრობა ქართლისა, კმა არს შენთვის კახეთიკა"), "იწყო კირთება, რბევა და ოკრება ქართლისა, რამეთუ ეამითი-კამად მოვიდის და აოხრებდის". ასეთ ვითარებაში დავით X ძმები დაუპირისპირდნენ მეფის მიერ წარმოებულ პოლიტიკას: "მამინ რქუეს ძმათა დავით მეფესა ესრეთ ვითარმედ: "მამათა ჩუენთა კახეთი მიუდეს და აწ ქართლისაცა კნებავს მიღება, აწ ჩუენცა აღუდგეთ მის ზედა და ებრძოდეთ მათ". ხოლო მეფემან დავით არა ინება"². ვახუშტისთან

1. ვახუშტი, გვ. 393.

2. ბერი ვენაბაძევილი. ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, "ქართლის ცხოვრება", II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითად ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიასკილის მიერ, თბ., 1959, გვ. 350.

დავით X-ის კონკრეტული პასუხიყაა დაცული: "...ეგეოდნენ ძმანი მეფესა დავითს წინააღმდეგობასა გიორგისასა; ხოლო იგი მიუგებდა: "სიბოროტისა თვისისა ნაცვალი მიეგების, რად ვყოთ ჩუენ შფოთი". ძმების პოზიციამ გაიმარჯვა, რომელთა შორის განსაკუთრებით ბაგრატი აქტიურობს – იგი ამბობს: "მიგვიხუნა კახეთი და აწ ნებაეს ქართლისაყა"; სწორედ ამას მოჰყვა ბაგრატის მიერ მუხრანის "საუფლისწულოდ" გამოთხოვა, რამეც ვახუშტის ხაზგასმით დავით X იძულებით მიღის.

ამდენად, ქართლის სამეფო გახატის სისუსტე, დავით მეფის ძმების პოზიციამ, ბაგრატი ბატონიშვილის აქტიურობამ. მუხრანის "ქვეყნის" მისთვის იძულებით გადაყემა და რა თქმა უნდა, ავ-გიორგის შემოსევები ანიქარებენ სამუხრანბატონოს წარმოშობას. მაგრამ ისიც ამკარად ჩანს, რომ ამ მომენტებთან ერთად არსებობენ სხეა ფაქტორები, რომელთაც განაპირობეს ქართლის მეფის დავით X-ის ასეთი ნაბიჯი და შესაბამისად. სამუხრანბატონოს ანუ მუხრანბატონთა განშტოების წარმოშობამ.

უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ სამუხრანბატონოს წარმოშობის საფუძველია საქართველი. ში სათავადოების სისტემის ჩამოყალიბება და მისი ფუნქციონირება. მსგავსი პროცესის განვითარებისათვის არსებული ხელსაყრელი ვითარების პირობებში, ბატონიშვილის მამული გადაიქცა პირველი კატეგორიის სათავადოდ. ანუ დიდებული თავადის მამულად (საუფლისწულო ღომენი წინა ეტაპზეც არსებობდა საქართველოში. მაგრამ იმ დროს, ის სათავადოდ ვერ გადაიქცეოდა. რადგან სათავადოები მაშინ საერთოდ არ არსებობდა).

მეორე უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია თვით პირველი მუხრანბატონის – ბაგრატი ბატონიშვილის თავდაპირველი სტატუსი. რომელიც მას გამუხრანბატონებამდე ჰქონდა. ყურადღებას იქცევს ამ პერიოდში მისი "მეფის" ტიტულით მოღვაწეობა: ასეა იგი მოხსენიებული გ. წერეთლის მიერ კაცის მონასტერში მოძიებული ჯერის ვერცხლის ბუდის კარების წარწერაში: "მე ღვთიე გვირგვინოსანმან მეფეთ-მეფის კონსტანტინეს შვილის შვილმან. მეფის ბაგრატის ასულმან და ათაბაგთ სახლის რძალმან დედის – იმედმან"²... ვალეს ეკლესიის წარწერაში ვკითხულობთ: "წ. ნებითა ღმრთისათა მე ღმრთიე გვირგვინოსნის იესიან, დავითიან, სოლომონიან

1. ვახუშტი, ვ. 393.

2. Г. Ф. Церетели. Археологическая экскурсия по Квирильскому ущелью. "Материалы по археологии Кавказа." вып. VII. под редакцией графики Уваровой, М., 1898. გვ. 85.

ბაგრატიონისა ქართველთ მეფეთ-მეფის კოსტანტინეს შეილისშვილმან, მეფის ბაგრაგის ასულმან, ათაბაგ-ამირსპასალარის სახლის რძალმან, დელისიმელმან" ... ბაგრატი მეფის რანგშია რუსი ელჩების გატიშჩევისა და ივანოვის ელჩობის (1604-1605 წწ.) აღწერაში: "А Вахтанг деи бѣл Панкратьев сын; и тот Панкратей сидел на царстве в Карталинской земле... И после деи Панкрата сел на царстве брат его" ... იქვე ასევე ვკითხულობთ: "А Панкратьев сын Вахтанг (ვახტანგ მუხრანბატონი, დ. ნ.) пошел на удел"². უდავოა, რომ აქ ბაგრატი მუხრანბატონზეა ლაპარაკი, რომელიც რუსი ელჩების მიერ მეფის ტიტულით არის მოხსენიებული. "მესხური ფსალმუნის ქრონიკაში", ანუ "მესხურ მაგიაზეში" პირდაპირ არის აღნიშნული: "მეფისა მკნისა და ბრძოლასა შინა მიუღრეკელისა, ღვთის მოყვრისა ბატონის ბაგრატი-ყოფილისა ბარნაბასი საუკუნოშეცა არს საქსენებელი და კურთხევაჲ მისი"³; იქვე ასევე მინიშნებულია: "ღვთიე გვირგვინოსნისა ქართველთა მეფეთ-მეფისა დიდის კონსტანტინეს შეილის-შვილისა მეფის ბატონის ბაგრაგის შეილი ბატონი არჩილ წარმართებულყავნ ღმერთმან სიგრძესა შინა წელთასა, ამინ"⁴.

როგორც დასტურდება, ბაგრატი ბატონიშვილს გარკვეული პერიოდი "მეფის" ტიტულითაც ჰქონია მფლობელობა, რაც, ჩვენი აზრით, "პროვინციის მეფეთა" ინსტიტუტის არსებობიდან გამომდინარე, გამუხრანბატონებაშდე მის "პროვინციის მეფობაზე" უნდა მიგვითითებდეს. ამ მხრივ, განსაკუთრებით საყურადღებოა "როსტომიანის" ის ნაწილი, რომელიც სერაპიონ სოგრაგის ძე საბაშვილის მიერ არის გალექსილი (მისი გალექსვა ბაგრატი მუხრანბატონის დაეალებითაა განხორციელებული). აქ ბაგრატი "კელმწიფედ" იწოდება – სერაპიონ საბაშვილი თავის შესახებ ამბობს:

"გრემელთ თაჲი, კეის ბერი, კელმწიფეთა თანაზრდილი"⁵.

რომელ ხელმწიფეთა თანაზრდილია სერაპიონი თვით "როსტომიანიდან" ჩანს:

1. რ. მეფისაშვილი, ვალეს გაძარი და მისი აღმშენებლობის ორი ძირითადი პერიოდი, ARS GEORGICA (ქართული ხელოვნება), 3, თბ., 1950, გვ. 30.

2. Пособство в Грузию (Кахетию и Карталинию) Мих. Игн. Татишева и дьяка Андрея Иванова. С. А. Белокуров. Сношения России с Кавказом, вып. II (1578-1613 гг.). М., 1889, გვ. 503 (შემდეგში С. А. Белокуров)

3. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVIII ს.), გამოსცა ქრ. შარაშიძემ, თბ., 1961, გვ. 38.

4. იქვე, გვ. 39.

5. ფირდოუსი, შაჰ-ნამე, იუს. აბულაძის, ალ. ბარამიძის, პ. ინგოროყვას და ა. შანიძის რედაქციით, კომენტარებით და ლექსიკონით, II, ტფ., 1934, გვ. 25.

"კონსტანტინე გაყმაწვილდა, მათმან გვარმან გაიხარნა,
მისიმე თავე მორჭმული მყაეს, მგერმელ გული ვინეც მაჟსანა,
ილათი და ჭკევა-გონება მაალისა მოიკმარნა,
აწე ბაგრაგ მოიყალოს, სხუასაცა იქმს შორით ყალნა".

ლაპარაკია ამ პერიოდში მოღვაწე ხელმწიფეებზე – კონსტანტინესა და ბაგრაგზე; როგორც ქვევითაც გვეჩვენება საუბარი, ეს მეფეები, რომელთა თანამრდელია სერაპიონ საბამიელი, კონსტანტინე II და მისი შვილი – მომავალი პირველი მუხრანბატონი ბაგრატი არიან. ბაგრატის "კელმწიფედ" მოხსენიება, ზემოაღნიშნულ ისტორიულ წყაროთა მონაცემებთან ერთად, გარკვეულ პერიოდში მის "კნინ მეფედ" ყოფნაზე მიგვითითებს. ამ მხრივ, "როსტომიანში" განსაკუთრებით საინტერესოა შემდეგი სტროფი:

"ბაგრაგ ვნახე, მარანას ჯდა, მუხრანს შექმნა ნადიმობა,

კელყო საყდართ აშენება, დაიჭირა ბატონობა;

ძველი ტახტი განაახლა, ჰპოა ღვთითა მორჭმულობა,

ნაძლევი ვარ რუსთველისა, თუ მეტი ქნა ჩემოდნობა!"²

ბატრაგმა "მუხრანს შექმნა ნადიმობა", განაახლ "ძველი ტახტი". აღაშენა "საყდარნი" და "დაიჭირა ბატონობა". – ყოველივე მისი მოღვაწეობის იმ პერიოდს უნდა ეხებოდეს, როცა ბატრაგმა თავის ძმას – დავით მეფეს "გამოსთხოვა მუხრანი საუფლისწულოდ". რასაც ასალი სათაეადოს – სამუხრანბატონოს წარმოქმნა მოჰყვა. რას უნდა ნიშნავდეს მუხრანში "ძველი ტახტის" განახლება?! ვახუშტის სიგყვებით, მუხრანი "პირველი იყო მეფეთა სადგური" და ბატრაგმა სწორედ ეს ძველი "მეფეთა სადგური" განაახლა, ანუ როგორც ბატრაგონთა გვარის შვილმა აქ მფლობელობა დაიწყო, რასაც მოჰყვა მისი მუხრანბატონობა და ბატრაგონთა სამეფო სახლის ერთ-ერთი განშტოების წარმოშობა. მანამდე კი ბატრატი გარკვეული პერიოდის განმავლობაში "პროვინციის მეფეა". რაც "როსტომიანიდანაც" ჩანს: მუხრანში ძველი ტახტის განახლებასა და ბატონობის დაჭერამდე მინიშნებულია, რომ "ბატრაგ ვნახე, მარანას ჯდა"; ჩვენი ფრთხილი ვარაუდით, "მარანას ჯდა" შიდა ქართლში, მისი "პროვინციის მეფობის" პერიოდში, მფლობელობაზე უნდა ლაპარაკობდეს (მარანა შიდა ქართლში მდებარე ცნობილი ისტორიულ-გეოგრაფიული პუნქტია).

1. შაჰ-ნაშეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, იუს. აბულაძის რედაქტორობით, I, 1916, გვ. 411.

2. შაჰ-ნაშე, II, გვ. 90.

როგორც აღენიშნეთ, XV ს. ბოლოს საქართველოს სამეფოს დაშლის შედეგად, "პროვინციის მეფეთა" საარსებო პირობები გაქნა და შესაბამისად, ბაგრაგის "მარანას ჯდომა"-ც დასრულდა. XVI ს. დასაწყისში, ახლა უკვე ქართლის სამეფოში, კვლავ მწვერულზე დადგა ბატონიშვილობის საკითხი – ბაგრაგი "მეფის" ტიტულს და "პროვინციის მეფის" სტატუსის სანაცვლოდ, მისი აქტიურობის შედეგად, მუხრანის "ქვეყნის" სამფლობელო მამულად ქცევას აღწევს. მიუხედავად იმისა, რომ ბაგრაგს "არაგუსა და კსნის კეენი მთიულ-მოკეეითურთ თესსა მორჩილებასა ქუეშე" ჰყავს, იგი "მეფობას" ვეღარ ინარჩუნებს და შესაბამის უფლებრივ მდგომარეობასაც კარგავს; სამაგიეროდ, იგი იწყებს ბრძოლას მისთვის შესაფერისი მფლობელობის მოსაპოვებლად. ბატონიშვილობის საკითხის სიმწვავე მოითხოვს მისი რაიმე გზით მოგვარებას – დავით X შექმნილ ვითარებაში პრობლემის გადაწყვეტის სხვა საშუალება აღარ რჩება და იძულებით ნაბიჯზე მიდის, თანხმდება პრობლემის ასეთი კუთხით გადაწყვეტას – მისთვის მუხრანის ჭაუფლისწულოდ გადაცემის შედეგად, ბაგრაგმა "როსკომიანის" სიცივეებით, იქ "დაიჭირა ბატონობა", რასაც მისი მამულის არა "პროვინც ას მეფის" სამფლობელოდ, არამედ ახალ სათავედ – სამუხრანბატონოდ ჩამოყალიბება მოჰყვა. ბაგრაგი "მუხრანბატონად" იწოდა, ხოლო გამუხრანბატონება ახალ ეტაპზე (დაშლის შემდეგ) გამწვავებული ბატონიშვილობის საკითხის "მოგვარების" გარკვეულ ხერხად იქცა, რამაც ქვეყნის ცენტრალიზაციის საქმეში უარყოფითი როლი ითამაშა. კარგად ჩანს, რომ მუხრანის საუფლისწულოდ მიღებასა და მის სათავედო ქცევაში ბაგრაგის როგორც "პროვინციის მეფის" სტატუსმა სათანადო როლი ითამაშა – ხელი შეუწყო მისი ჩანაფიქრის აღსრულებას. ამიგომაც, მუხრანბატონობის ერთ-ერთ მიზეზად "პროვინციის მეფეთა" ინსტიტუტის არსებობაც უნდა მივიჩნიოთ – ბაგრაგის "პროვინციის მეფის" სტატუსის გაუთვალისწინებლად ამ პროცესის სრულ სურათს ვერ შეექმნით. უაქტია, რომ ამ ინსტიტუტის არსებობის გარეშე "ჯერეთი არ კურთხეული" ბაგრაგის "მეფედ" მოსხენიება ძნელი ასახსნელი იქნებოდა. ამდენად, "პროვინციის მეფეთა" ბოლო წარმომადგენელი – ბაგრაგი პირველი მუხრანბატონი და ბაგრაგიონთა სამეფო სახლის ამ უმსხვილესი განშტოების მამამთავარი ხდება.

"პროვინციის მეფეთა" ინსტიტუტის არსებობა და ბაგრაგის გამუხრანბატონებამდე აქტიურობა – "მეფის" ტიტულით (ანუ "პროვინციის მეფის" სტატუსით) მოღვაწეობის გაუთვალისწინებლობა გარკვეულ

გაუგებრობას იწვევდა – მაგალითად, ამ "მეფე" ბაგრაგს ეძებდნენ სხვადასხვა ეპოქაში და ბაგრატიონთა გვარის სხვა წარმომადგენელთან ახლენდნენ მის იდენტიფიკაციას: მაგალითად, "როსტომიანის" ლათარელების საკითხი, როცა მასში ბაგრაგ "მეფის" მოხსენიების გამო, "როსტომიანის" გალექსვის ფაქტი XVI ს-დან XIV ს. გადააქეთ.

ჯ. აფციაური ყურადღებას ამახვილებს "როსტომიანის" ზემოაღნიშნულ სტროფში მოხსენიებული ხელმწიფეების – კონსტანტინესა და ბაგრაგის იდენტიფიკაციის პრობლემაზე; უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ ბაგრაგის ბაგრაგ მუხრანბატონთან გაიგივების უარყოფის ცდას წინა პერიოდშიც ქონდა ადგილი: ს. კაკაბაძემ იგი ბაგრაგ V ღიდალ¹, ხოლო სერაპიონ საბამელი ამ ბაგრაგ მეფის თანამედროვედ მიიჩნია². მანამდე ბაგრაგის მუხრანბატონობასთან დაკავშირებით ეჭვს გამოთქვამდა ა. სახანაშვილი: "...Мы считаем невозможным выдеть в нем Баграта Мухранского."³.

ჯ. აფციაურის მიერ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მინიჭებულია "როსტომიანის" ერთ-ერთი ჩანართის სათაურის შინაარსზე – "აქა ბაგრაგ იენგი ყალა წაულო მტერთა". მკვლევარის მსჯელობით, ხოგბის ობიექტი ბაგრაგია, იგია მთავარი გმირი, წარმოჩენილია მისი დამსახურება ქვეყნისა და გვარის წინაშე. რაც მთავარია, ხაზგასმულია მის მიერ "იენგი ყალას"^{*} აღება, – ამ მონაცემებიდან გამომდინარე, მკვლევარს ეჭვი შეაქვს ბაგრაგის მუხრანბატონად მიჩნევაში, რადგან ისტორიული წყაროები არაფერს გვეუბნებიან ამ სახელის მატარებელი პუნქტის ან რომელიმე ციხის აღების შესახებ – მართალია, ბაგრაგი "მუხრანს მონადიმედ" გვევლინება, "მაგრამ ეს მისი მუხრანბატონობის ურყევ არგუმენტად არ გამოდგება, რადგან აღნიშნულ ადგილას რომელიმე სხვა ბაგრაგსაც შეეძლო ნადიმი. "ბატონობის დაჭერაც" შეიძლება როგორც მუხრანის ფლობად, ასევე სამეფო ტახტის პყრობადაც მივიჩნიოთ. ეს უკანასკნელი ვერსია, უფრო დამაჯერებელია, რამდენადაც, ბაგრაგი "მეველ ტახტს

* რაც შეეხება "იენგი ყალას", ამ საკითხზე ქვეით მელგინიძეთა სავარაუდოსთან დაკავშირებით შეეჩერდებით.

1. ს. კაკაბაძე, "ვეფხისტყაოსნის პრობლემის გარემუქო, "საისტორიო მოამბე", I, ტფ., 1924, გვ. 162.

2. მისივე, ძველი ქართული მატიანეები, "საისტორიო ძიებანი", თბ., 1924, გვ. 147.

3. А. Хаханов. Очерки по истории грузинской словестности, III. М., 1901, გვ. 231.

განაახლებს". მუხრანბატონობა კი მეფობის სტატუსისაგან შორს იდგა და სცილდებოდა "ძველი ტახტის განაახლების" შინაარსს¹.

იმ მომენიდან გამომდინარე, რომ არ არის გათვალისწინებული ბაგრატის "პროვინციის მეფობა", მკვლევარი შემდეგ დასკვნას აკეთებს: ბაგრატ მუხრანბატონი სამოღვაწეო ასპარეზზე მისი მამის მეფე კონსტანტინე II გარდაცვალებიდან საკმაო ხნის შემდეგ გამოდის, "მამის სიცოცხლეში მას მნიშვნელოვანი არაფერი გაუკეთებია, მით უმეტეს, ისეთი, სახტობო ხასიათის "ჩანართის" შინაარსს რომ ესაღაგებოდეს. მხოლოდ მუხრანბატონობის მიღების შემდეგ იწყება მისი აქტიური პოლიტიკური და სამხელრო მოღვაწეობა"² – ამ საკითხს აქვე უნდა ეუქსახუხოთ: "როსტომიანის" ერთი ნაწილი სერაპიონ საბამეილს გალექსილი აქვს კონსტანტინე მეფის სიცოცხლეში (ე.ი. 1505 წლამდე), ხოლო მეორე – ამ მეფის გარდაცვალების შემდეგ: ამდენად, ეს სწორედ ბაგრატის მუხრანბატონობის პერიოდში უნდა მომხდარიყო – აღსანიშნავია, რომ მეორე ჩანართში მხოლოდ ბაგრატი მოიხსენიება (კონსტანტინეს გარეშე): "მუხრანს ძველი ტახტი განაახლა" – ესეუ კონსტანტინე მეფის სიკვდილის შემდეგ ხდება. ამიტომაც, ვერავითარ შეუსაბამობას თუ წინააღმდეგობას აქ ჩვენ ვერ ვხედავთ. აქედან გამომდინარე, და ზემოთ წარმოდგენილი მასალის საფუძველზე, პასუხი ეყება ასეთ კითხვასაც: როგორ შეეძლო მის სასახელო მოღვაწეობას, რომელსაც მხოლოდ კონსტანტინე მეფის გარდაცვალების შემდეგ ჰქონდა ადგილი, "გაეყმაწვილებინა" კარგა ხნის აღსრულებული მეფე? "წინააღმდეგ შემთხვევაში უნდა მოვიძიოთ მასალა, რომელიც ნათელყოფს, რომ ბაგრატ მუხრანბატონი ჯერ კიდევ მამის სიცოცხლეში გამხდარა ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე. ასეთი მასალა კი ჯერჯერობით არ ჩანს", – აღნიშნავს ჯ. აფციური. ვფიქრობთ, ზემო აღნიშნულის გამო პასუხი გარკვეულია: ასევე ნათელია, თუ "რაგომ უნდა გამოეჩინა პოეტს მეფის ხუთი ვაჟიშვილიდან მაინცდამაინც ბაგრატი"³.

თუ ჩავთვლით, რომ "როსტომიანის" ჩანართში ლაპარაკია ბაგრატ V დიდსა (1360-1393 წწ.) და მის მეორე შვილზე – კონსტანტინე I (1407-1412 წწ.), მაშინ ყოველივე ირრვევა: აღნიშნული სტროფებით, ჯერ კონსტანტინეზეა საუბარი, ხოლო შემდეგ ბაგრატზე, ანუ პირველი ჩანართის მიხედვით, ბაგრატი კონსტანტინეს მონაცულება: ასევე გაუგებარი იქნებოდა გიორგი

1. ჯ. აფციური, მეთოთხმეტე თუ მეთექვსმეტე საუკუნე? "კრიტიკა", 1989, № 5, გვ. 79.
2. იქვე, გვ. 79-80.
3. იქვე, გვ. 80.

VII (1393-1407 წწ.) მოუხსენიებლობა, რომელიც ბაგრატ V დიდსა და კონსტანტინე I შორის მეუფობს. ამავე დროს, რა არგუმენტები არსებობს, რომ "იენგი ყალას" აღების ფაქტი მაინცდამაინც ბაგრატ V და თემურ ლენგის ხანას უკავშირდება?! ჩვენს ხელთ არსებული ინფორმაციით ამის დაპადატურებელი არაფერი ჩანს. ისევე ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ "როსტომიანის" ამ სტროფში ამკარაა სხვა მიმდინარეობა – ჯერ კონსტანტინე და მერე ბაგრატი და არა პირიქით; განა გამოთქმა, რომ კონსტანტინე მეფის გვარის "გაიხარნას" შემდეგ "აწე ბაგრატ მოიცალოს, სხვასაცა იქმს შორით ყალნა", ამაზე არ ლაპარაკობს?! ამავე დროს, ბაგრატ V დიდის პერიოდში კონსტანტინე ბატონიშვილი პოლიტიკურ ასპარეზზე ნამდვილად არ ჩანს, განსხვავებით უფროსი ძმის – გიორგი უფლისწულისაგან (გიორგი VII).

უნდა აღვნიშნო, რომ ჩვენთვის ამ საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით მემოალნიშნულ აეგორს დაშვებული აქვს ფაქტობრივი უზუსტობა: ბაგრატს კონსტანტინე ბატონიშვილი თითქოს მეორე ცოლის – ანასაგან შესძენია, ხოლო პირველი თანამეცხედრე ელენე დედა უფლისაგან – გიორგი და დავითი¹. დღეს საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ბაგრატ დიდის ძეები – გიორგი VII და კონსტანტინე I პირველი მეუღლე ელენესაგან (†1366 წ.) არიან, ხოლო მეორე – დავით ბატონიშვილი გრაპიზონის კეისრის ასულ ანასაგან.

დაბოლოს, ვიმსჯელოთ ბაგრატ მუხრანბატონის მიერ "მეფის" ტიტულის ფლობაზე: "...თუ სერაპიონი სათავედოს პატრონს – ბაგრატ მუხრანბატონს მაინც "მეფეს" უწოდებს, მაშინ ჩვენ შემონახული გვექონია, სათავედოთა ისტორიის თვალსაზრისით, ძვირფასი ცნობა, მაჩვენებელი თავედოთ სახლის ისეთი გაძლიერებისა, რომ მისი მესვეურის მეფის ტიტულით მოხსენიებაც კი შეიძლებოდა"². ფიქრობ, გემოთ უკვე ვუჩვენეთ, რომ ბაგრატის "მეფის" ტიტულით მოღვაწეობას სწორედ მისი ვათავედეზამდე აქვს ადგილი, ხოლო ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ, კერძოდ, XVI ს-დან, როცა ასეთი "კნინი მეფეების" საარსებო პირობები გაქრა, მათი "პატივის" საკითხი სხვადასხვა გზით "მოგვარდა" – ბაგრატის "მეფის" ტიტულით მოღვაწეობა განაპირობებს მის შესაბამის პოლიტიკურ ძლიერებასა და გავლენას, რაც XVI ს. 10-20-იან წლებში ქმნის საფუძველს, გართულებული

1. ჯ. აფთიაური, გვ. 81.

2. იქვე, გვ. 85.

შიდაპოლიტიკური და დინასტიური ბრძოლის პირობებში, ქართლის შუაგულში სათავადო-სამუხრანბატონოს ჩამოსაყალიბებლად. ასე რომ, ჩვენ ამ შემთხვევაშიც არ გვაქვს ისეთი ცნობა, რომელიც დაადასტურებდა სათავადო სახლის "მესევეურის მეფის გიგულით მოხსენიებას".

რაც შეეხება კონსტანტინე – ბაგრატიან დაკავშირებით, რომ "მათმან გვარმან გაიხარნა": ეს უნდა ნიშნავდეს, რომ ბაგრატიონთა ეს შტო გარკვეულ პერიოდში დამცრობილ – "გალარიბებული" იყო, თუნდაც ბაგრატ VI და გიორგი VIII შტოების ბატონობის პერიოდში; მისი მამა – დიმიტრი მხოლოდ "პროვინციის მეფეა", ამიტომ ეს მომენტაც განაპირობებს ბატონიშვილობის საკითხში, საწყის ეტაპზე, მათ გარკვეულ სისუსტეს; მაგრამ შემდეგ კონსტანტინე ბატონიშვილმა მეფობა მოიპოვა, ბაგრატიონთა საქმიანობის გამო საგრძნობლად გაძლიერდა, რის შედეგადაც, ბაგრატიონთა სახლის ამ განშტოებამ, ანუ "მათმან გვარმან გაიხარნა".

ამდენად, "როსტომიანში" "ხელმწიფეთა თანაზრდილობასთან" დაკავშირებით ლაპარაკია კონსტანტინე II და ბაგრატ მუხრანბატონზე; ბაგრატი რომ მუხრანბატონი და კონსტანტინეს მონაცულება, საუფლებიანად უზენეს ზ. ჭიჭინაძემ, ე. თაყაიშვილმა, კ. კეკელიძემ, ა. ბარამიძემ. ეფიქრობთ, ზემოაღნიშნული მასალა ბაგრატის "პროვინციის მეფობის" სტატუსისა და მისი მფლობელობის ხასიათის შესახებ ყოველივეს არკვევს, თავის ადგილზე ალაგებს და საბოლოოდ ამავრებს აღნიშნულ მოსაზრებას. აქედან გამომდინარე, "როსტომიანის" გალექსის ხანას XIV ს-ით ვერ განესაზღვრავთ და XVI ს-ის წინა პერიოდში ვერ გადავიტანთ.

დაუბრუნდეთ სამუხრანბატონოს წარმოშობის კონკრეტულ საკითხებს:

როგორც აღვნიშნეთ, პირველი მომენტი, რომელიც ამ ახალი სათავადოს წარმოშობის საფუძველს ქმნის არის საქართველოში სათავადოების სისტემის ჩამოყალიბება და მისი არსებობა.

მეორე ხელმეწიფობი საკითხია, ბაგრატ ბატონიშვილის აღრეული, გამუხრანბატონებამდელი სტატუსი – მისი "პროვინციის მეფობა".

მესამე – სათავადო რაგომ მაინცდამაინც მუხრანი იქცა და არა რომლიმე სხვა ისტორიულ-გეოგრაფიული "ქეყანა"?! ამ პრობლემებზე ვრცლად შეეჩერდებით:

უდიდესი სტრატეგიული და სოციალ-პოლიტიკური მნიშვნელობის მუხრანი სამეფო დომენი იყო და ბატონიშვილს (ამ შემთხვევაში ბაგრატს) საუფლისწულო მამული სწორედ სამეფო დომენიდან შეეძლო მიეღო (და არა ვთქვათ. ქსნის საერისთავოდან, საამილახვროდან, საციციანოდან...).

მაგრამ ეს საკითხის ერთი მხარეა; საზგასასმელია, მეორე მომენტიც: სამეფო ხელისუფლების დასუსტებისა და "ზარტესილობის" პერიოდში დავით X ტახტის წინაშე აშკარად დადგა ამ უძველესი სამეფო დომენისა და ხელისუფლების სიძლიერისათვის ძალზე მნიშვნელოვანი რეგიონის (მისი გაშავრება ხომ ქვეყნის თავედაცვის საერთო ინტერესებს შეესაბამებოდა) დაკარგვის საშიშროება. ქართლის სამეფო ტახტს უნდა გადაეწყვიტა მისი გადარჩენისა და შენარჩუნების საკითხი. საშიშროება აშკარა იყო:

1) მუხრანის მომიჯნავე ორი ძლიერი სათავედო – ქსნისა და არაგვის საერისთავოები სამფლობელოების გაფართოებისათვის იბრძვიან. ინტერესი მუხრანის მიმართ მათი მხრიდან ძალზე იზრდება – ადვილი აქვს მუხრანის "ქვეყანაზე" მათ შემოგვივას. ასეთ ვითარებაში, დასუსტებული ქართლის ტახტის მიერ სამეფო დომენის ამ ტერიტორიის დაკარგვა ადვილი იყო.

2) ქსნისა და არაგვის საერთისაფოების გვერდით მუხრანის მიმართ აქტიურდებიან მესამე სათავედოს წარმომადგენლები – გვედგინიძეები: XV ს. II ნახევარში გვედგინიძეთა საგვარეულოში არსებული შინადაპირისპირების პირობებში კოსსტანტინე II, მისი ერთპიროვნული მეფობის ხანაში (1478-1505 წწ.), გვედგინიძეთა ერთი შტო ქართლიდან გააძევა, ხოლო მეორეს (ავთანდილ გვედგინიძის შვილებს) გორის მოურაობა და საამილახერო დაუმკვიდრა. მამისა გვედგინიძე თავის შთამომავლებთან ერთად კახთ-ბატონს შეეხიზნა¹. მათ კახეთში აღექსანდრე I კახთა მეფემ (1476-1511 წწ.) უბოძა "ქვეყანა" ხერკისა – ზედაზნიდან არაგვის გაყოფებით აუჭალამდე. ამ ტერიტორიას გუარამ გვედგინიძის შთამომავალთა – გუარამიანთა მფლობელობის გამო საგურამო ეწოდა – "... უწოდებენ საგურამოს ხერკითურთ გუარამიანთ გამო", – აღნიშნავს ვახუშტი². ავგიორგის ქართლში ლაშქრობებისას გვედგინიძეთა განდევნილი შტო (მამისა გვედგინიძის შვილები), ბუნებრივია, განსაკუთრებით აქტიურობს. გუარამ გვედგინიძის მოძმენი, პირველ რიგში, საამილახეროთი არიან და ინტერესებულნი, ედავებიან რა მასზე ავთანდილ – თაყა გვედგინიძის შტოს, თუმცა სამუხრანოს გარკვეული მამულებისთვისაც იბრძვიან³. თაყა გვედგინიძეს უჭირს მათი მოგერიება. ამდენად, სამეფო ტახტისათვის საშიშროება სამუხრანოს დაკარგვის მხრივ კიდევ უფრო იზრდება.

1. პ. კარბელაშვილი, ამილახეროთა საგვარეულოს ისტორიული გუჯრები, "ძველი საქართველო", II, ვ. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფ., 1913, გვ. 112.

2. ვახუშტი, გვ. 537.

3. პ. კარბელაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 112.

ამ საკითხთან დაკავშირებით, აქვე უნდა შეეჩერდეთ "იენგი ყალას" პრობლემაზე. ანუ რა იგულისხმება "როსტომიანის" ჩანართის აღნიშნულ სიტყვებში – "აქა ბაგრატი იენგი ყალა წაულო მტერთა";

"იენგი" ნიშნავს "ახალს", "ყალა" კი – "ციხეს", შესაბამისად მივიღეთ – "ახალციხე". ამის გამო, ბუნებრივია, ამოტივტივდა ნ. ბერძენიშვილის მიერ გამოქვეყნებულ ზეედგინიძეთა ცნობილ საჩივრის წიგნში დაცული საინტერესო ინფორმაცია, სადაც აღწერილია, თუ როგორ შეიქმნა ზეედგინიძე (მომავალ ამილახორთა) საგვარეულო "მამული": ჯერ სხვილოსის "შოენაა" დაფიქსრებული, შემდეგ კი საგვარეულოს მიერ სამკვიდროდ ჩვენთვის საინტერესო მიწების მიღება – "ახალციხე სამოცი კუამლი" კაცით და "მღუიმე მისითა შესაეალითა სასაფლაოდ". ეს წყალობა გიორგი VII წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების შემდეგ, ე. ი. 1386-1387 წწ-ის² ახლო ხანებში ხორციელდება. აქედან გამომდინარე, გამოეთქვამთ ფრთხილ ვარაუდს:

როგორც ვხედავთ, ქართლში სოფ. ახალციხე არის ზეედგინიძეთა სამკვიდრო პირველი მამული, ხოლო ამ მამულში მფლობელობის გამო, ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, საგვარეულოს განაყოფიებს შორის XV ს. 80-იან წლებში დავაა ატეხილი. XV ს. 60-იან წლებში ეს სამკვიდრო მიწები, მათ შორის ახალციხე ზეედგინიძეთა იმ შტოს ეჭირა, რომელსაც, კონსტანტინე II შეფობის დროს, "გალარიბების" გამო, კახეთში გადასვლა მოუხდა. როგორც ითქვა, ავ-გიორგის შემოსევებისას მამისა-გუარამ ზეედგინიძის განშტოება გარკვეულ ტერიტორიებს იმორჩილებს. ბუნებრივია, მათ განსაკუთრებული ინტერესი ზეედგინიძეთა უძველესი, მთავარი მამულისადმი – ახალციხისადმი ("იენგი ყალა") ექნებოდათ. ავ-გიორგისა და ზეედგინიძეთა ამ შტოს წინააღმდეგ აქტიურად და წარმატებით იბრძვის კონსტანტინე მეორის ძე – ბაგრატი, მომავალი პირველი მუსრანბატონი, რომელსაც ავ-გიორგის პარალელურად ზეედგინიძეთა ეს განშტოებაც უნდა დაემარცხებინა, რასაც ახალციხის დაბრუნება – მათთვის წართმევაც მოჰყვა. ხომ არ აისახა ეს მომენტი სიტყვებში: "აქა ბაგრატი იენგი ყალა წაულო მტერთა"?! ასევე ხაზგასასმელია ის მომენტი, რომ სოფ. ახალციხე

1. ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, "მსკი", ნაკვ. I, 1937, გვ. 3-5.

2. დ. ნინიძე, გიორგი VII წინააღმდეგ შეთქმულების ისტორიისათვის, "მნათობი", № 7, 1991.

შემდგომ პერიოდში მუხრანბაგონთა კუთვნილება ხდება: იოანე ბაგონიშვილი თავის "ქართლ-კახეთის აღწერაში" ჩამოთვლის სოფლებს, რომლებიც "აწ სამუხრანოზედ ითვლება" – "თვით მუხრანიანთ ბაგონებისა საკუთარი ადგილნი არიან შემდგომნი ესე" და პირველს სწორედ ასალყისხეს ასახელებს¹.

3) მუხრანის დაკარგვის საშიშროება განსაკუთრებით გაიზარდა ავგიორგის ღროს, მისი ლაშქრობების ხანაში...

გემოჩამოთვლილი მომენტებიდან გამომდინარე, დაკით X რაიმე ღონისძიებებისათვის უნდა მიემართა: იგი სამეფო ტახტის სისუსტისა და მუხრანის რეგიონის მნიშვნელობიდან გამომდინარე იძულებულია აღნიშნული სამეფო ღომენის სტატუსი შეცვალოს – "ამ უძველესი ღომენის გრანფორმაცია ხდება სენიორია-სათავადლოდ (სამუხრანბაგონო), ოღონდ სამეფო დინასტიის ერთი შტოს მიერ"². ქართლის მეფე დაეით X თანახმაა აღნიშნულ ცვლილებებზე, ოღონდაც მუხრანი ბაგრატიონთა ერთ-ერთი შტოს ხელში მანც დაჩრჩეს და ასეთი ფორმით შენარჩუნდეს მისი ყოფნა სამეფო ხელის კვლების გავლენის სფეროში. ამ ისტორიულ-გეოგრაფიული "ქეყნის" ბაგრატიონთა სამეფო გვარის ერთ-ერთი შტოს სამფლობელოდ ჩამოყალიბება. ქართლის ტახტის მხრიდან, მდგომარეობის გამოსწორების გარკვეულ მიდელობად, ღონისძიებად მოჩანს. ქართლის სამეფო ტახტმა ამ სამეფო ღომენის "შენარჩუნების" საშუალებად ბაგრატიონთა მისი საუფლისწულოდ გადაცემა ჩათვალა (მითუმეტეს ბაგრატიონთა ბაგონიშვილის სტატუსი მოსაგვარებელი იყო), რასაც ჯ. გეასალია "აუცილებელ რეაქციას" უწოდებს: სამეფო ხელისუფლება ფიქრობდა, რომ აქ ბაგრატიონთა ერთი შტოს მფლობელობით და ადგილზე ხელისუფლების გაძლიერებით (სამფლობელო ტერიტორიის უშუალოდ ციხეებით დაცვა) შეძლებდა სამეფო ღომენის როგორმე გადარჩენას, თუნდაც სათავადოს სახით³.

დაკით X ფიქრით, ასეთი გადაწყვეტილებითა და აღნიშნული გარკვეული ფორმით, იქნებ მოხერხებულყო სამეფო ღომენის ამ ტერიტორიის დაცვა, მითუმეტეს, როცა მეფე ხელდას. რომ შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, სამეფო ღომენის გადაქცევა სათავადოდ მისი სურვილის დამოუკიდებლადაც

1. იოანე ბაგონიშვილი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაქვეყნებლად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბუღოშვილმა, თბ., 1986, გვ. 33.

2. ჯ. გეასალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები (შიდა ქართლი), თბ., 1983, გვ. 102.

3. ჯ. გეასალია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 102.

მოხდება: ამიგომ მიღის ასეთ ნაბიჯზე, ოღონდ იგი სამეფო ღინასტიის ერთი შტოს ხელში მანაც ღარჩეს.

ასეთი იყო სამეფო ტახტის პოზიცია, მაგრამ შექმნილი რეალობა ამ ჩანაფიქრს სრულიად სხვაგვარ განხორციელებას უქადა: ბაგრატ ბატონიშვილის (გარკვეულ პერიოდში "პროვინციის მეფის") საუფლისწულოდ გადაცემული მამული სათავედ. ანუ ღიდებული თავადის სამფლობელოდ გადაიქცა. სწორედ XV ს. II ნახევარსა და XVI ს. I ნახევარში არსებული სიტუაციის გამო აღნიშნავს ბერი ეგნატაშვილი: "აქა არღარა იცეალებოდა ერისთავნი და არცა თავადნი, ყოველნივე კეცსა და სანახებსა და თუშთა და ადგილთა მკუდრ ქმნილიყვნენ, და ვისცა მამულს მისცემდა, მკუდრად მიეცემოდა"..." სწორედ ასეთ მამულად იქცა ბაგრატიანთის მუხრანის "ქვეყანა". არსებულ ვითარებაში ბუნებრივით ჩანს, რომ ბაგრატ ბატონიშვილს საკუთარი ინტერესები ყველაფერზე მაღლა ღაყენებინა და თავისი "საუფლისწულოს" სამემკვიდრეოდ შემომტკიცებისათვის ეგრუნა².

სამუხრანბატონო სათავედოს შექმნა მას ისეთივე ურთიერთობაში აქცევა სამეფო ხელისუფლებასთან, როგორც ნებისმიერ სხვა სათავედოს: ამიგომაც, ცენტრი ასეთი საშუალებით ამ გერიგორიას ვერ აკონტროლებს და შესაბამისად, ეღარც ინარჩუნებს – იგი სამეფო ხელისუფლებამ კი არა, არამედ სამეფო ღინასტიის ერთ-ერთმა განშტოებამ მოიპოვა სამკვიდროდ. ამიერიღან, იგი უკვე "პირველი თავადის" სამფლობელოა და ამ კუთხით მას ტახტთან საერთო ნაკლებად აქვს. ამღენად, ქართლის მეფემ თავისი ღომენის აღნიშნული გერიგორია ეღარ შეინარჩუნა – სამეფოში ასეთი ახალი საფეოდალოს გაჩენა კიღევ უფრო ასუსტებს ქართლის ტახტს და ხელს უწყობს სეპარატისტულ ტენღენციებს.

როგორ უნდა შეფასღეს ბაგრატიის მოქმეღება და მისი მოღვაწეობის შეღეღი: გაშოთქმულია მოსაზრება, რომ ქართლის სამეფოში არსებული "მნეღბეღობის ქაშს", რომელიც "მნიშვნელოვანწიღად ღაღითის უნიათობით იყო განპირობებული". ამ ბაგრატმა "თავედ იკისრა თაოსნობა და ქვეყნის ბრძოლის უნარიანობის ამაღღების მიზნით საკშაოდ მძღაერი პღაყღარში შექმნა. 1512 წელს მან სამეფო მამუღებისაღან საუფლისწულოდ მიიღო

1. ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 348.

2. ღ. გერიგომიღი, ღასახ ნაშრომი, გვ. 367.

მუხრანი და შექმნა მუხრანის სათავადო, საბატონო"..." ამავე დროს, ბაგრატი დახასიათებულია, როგორც "ენერგიული, ძლიერი, მებრძოლი ხასიათის პიროვნება", რომელიც "მსგავსად მამამისისა, შეუპოვრად იღვწის ქართლის სამეფოს თავდაცვის განმტკიცებისა და დაქუცმაცებულის შემოერთება-განმტკიცებისათვის"². განა შეიძლება ამ მოღვწეობის შედეგი – ქართლის შუაგულში ახალი ძლიერი სათავადოს გაჩენა ასე შეფასდეს?! ამას აეგორიყ გრძნობს და ამიგომაც აღნიშნავს: "ბაგრატის მიზანდასახულობა და ზრუნვა, განმტკიცებინა თავისი საბატონო და ქართლში ავ-გიორგის თარეში აღიკვეცა, ასე თუ ისე, ნაყოფიერი გამოდგა, მაგრამ საბოლოო ანგარიშით ამ საფეოდალოს შექმნა, ისე როგორც ყოველგვარი რღვევა, საქართველოს სამეფოებად და სამთავროებად აღრინდელი დანაწილება, ქვეყნის ცენტრალური ხელისუფლებისა და, ამდენად, სრულიად საქართველოს დასუსტებას, ხოლო შინაურ გამთიშველ ძალთა და გარეშე მტერთა გაძლიერებას იწვევდა"³. ვფიქრობთ ამ საკითხთან დაკავშირებით ორი ამრი არ უნდა არსებობდეს, განა სადავოა, რომ სათავადო-სამუხრანბატონოს წარმოშობა ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური დაძაბუნების შედეგია?! იგი ხომ ქართლის სამეფოს ცენტრალური ხელისუფლების ამკარა მარცხზე ლაპარაკობს. ხომ ამკარაა, რომელი უფრო განაპირობებს ქვეყნის ტახტის სიძლიერეს – მუხრანში ცენტრის სახელით მისი მოხელეთა, "მუხრანის მგეთა" განმგებლობა, თუ სათავადო-სამუხრანბატონოში "პირველი თავადის" მფლობელობა?!

ქვეყანაში შექმნილი ზემოაღნიშნული ვითარების გადაჯაჭვამ ბაგრატი ბატონიშვილის "პროვინციის მეფობასთან" და XVI ს. დამდეგს, მისი სტატუსის მოუგვარებლობამ ხელი შეუწყო საუფლისწულოდ მიცემული ტერიტორიის სათავადოდ ქცევას, ანუ სამუხრანბატონოდ ჩამოყალიბებას, რამაც ბაგრატიონთა სამეფო სახლში ერთ-ერთი პირველი საგვარეულო განმტოების – მუხრანბატონთა წარმოშობა განაპირობა. ვფიქრობთ, "პროვინციის მეფეთა" ინსტიტუტი ბაგრატიონთა ამ გათავებული შტოს გაჩენის ისტორიას ახალ ნიუანსებს მაგებს.

მუხრანბატონთა განმტოების წევრები სათავადო მამულის მფლობელები

1. ბ. დარჩია, მასალები ბაგრატი ბატონიშვილის (მუხრანბატონის) ბიოგრაფიის შესახებ, კრ. "ქართული მწერლობის საკითხები". ეძღვნება გამოჩენილი ქართველი მეცნიერისა და სამოგადო მოღვაწის აკად. აღ. ბარამიძის დაბადების 90-ე წლისთავს, თბ., 1993, გვ. 241.

2. იქვე, გვ. 239.

3. იქვე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 242.

გახლნენ, მათი ფლობის ხასიათიდან გამომდინარე ისინი თავადებად ჩამოყალიბდნენ – თავადები კი ბაგრატიონობას ველარ ინარჩუნებენ. სამუხრანბატონოს "პირველი თავადი" უპირველესი ოჯახის უფროსია, რომლის მეთაურს "მუხრანის ბატონი" (მუხრანბატონი), ხოლო უმცროსებს "მუხრან-ბატონიშვილი" (მუხრანბატონიშვილი) ეწოდათ. ბაგრატიონთა ამ განშტოების "სხუანი" (ი. ბატონიშვილის გერმინით), ანუ უმცროსი მუხრანელი ბაგრატიონები "მეორისა" და "მესამისა" თავადობის "ხარისხისანი" ხდებიან. იოანე ბატონიშვილი "მეორისა ხარისხით ბაგრატიონად წოდებულნი და პირველნი თავადნი" – მუხრანბატონების განშტოების განაყოფებსაც ასახელებს: 1) კონსტანტინეს შვილები, 2) ბაგრატის შვილები, 3) სვიმონის შვილები, 4) ივანეს შვილები.

3. "მუხრანის ბატონთა" გენეალოგია

შეჩერდეთ ბაგრატიონთა სამეფო სახლის-მუხრანბატონთა განშტოების გენეალოგიის საკითხზე (აქ მხოლოდ "მუხრანბატონებზეა" ლაპარაკი):

ახლად წარმოქმნილი სამუხრანბატონოს პირველი მფლობელი – ბაგრატ მუხრანბატონი აქტიურად მონაწილეობს ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, მაგალითად, მისი მოქმედება კახეთის შემოსაერთებლად აფიორგის სიკედილის შემდეგ: როგორც ცნობილია, ეს ცდა წარუმატებლად დასრულდა. დ. გერიტიშვილი ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო დაკვირვებას გვთავაზობს, რომელიც კარგად წარმოაჩენს თავად სამუხრანბატონოს ხასიათს: კახეთის მეფის ამოვარდნა არ უნდა ყოფილიყო ბაგრატის ინტერესებში, "თუ კახეთის სამეფო, როგორც დამოუკიდებელი ერთეული "უკანონო" იყო, ასევე "უკანონოდ" მიიჩნევენ სამუხრანბატონოსაც და გააუქმებდნენ. ამდენად, დასამუშავებლად გვეჩვენება, რომ ბაგრატის მისია კახეთში იმიტომ ჩაიშალა, რომ თვით ბაგრატსა და მის მხლებლებს – ამილახორსა და ქსნის ერისთავებს, საკუთარი ინტერესებისათვის ასე ერჩიათ".

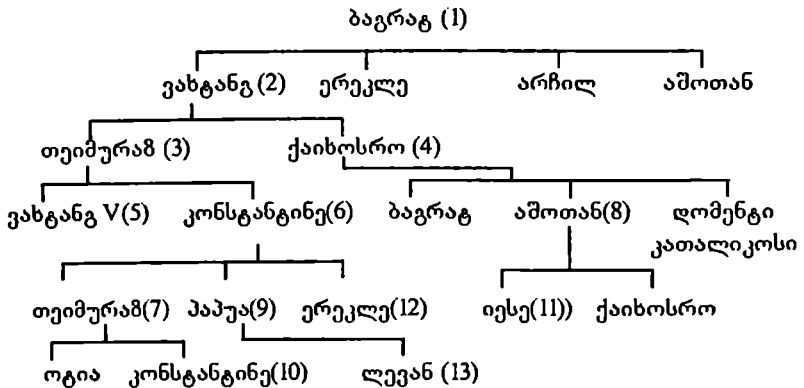
1539 წ.² ბაგრატი, რომელიც "უფლებდა მუხრანს", "იგიცა მონაზონ იქმნა" და ეწოდა ბარნაბე.

¹ დ. გერიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 367.

² ვახუშტი, გვ. 402.

შევეყალოთ "მუხრანის ბაგონთა" რიგის დადგენას:

მუხრანბაგონთა გენეალოგიის ჩამოყალიბებული სახით წარმოდგენის პირველი ცდა ვახტანგ VI ეკუთვნის მის მიერ შედგენილ ბაგრატიონთა გვარის გენეალოგიურ ხეში* (ამ გენეალოგიური შტოდან მხოლოდ იმ პირებს მოვიყვანთ, რომელნიც კონკრეტულად "მუხრანის ბაგონთა" რიგის დადგენაში დაგვეხმარება):

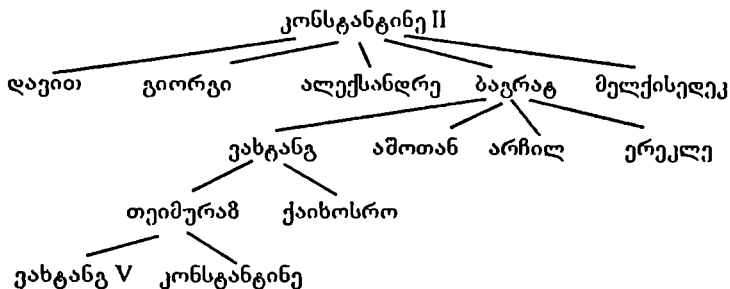
ნუმერაციით აღნიშნული განშტოების წარმომადგენლები სწორედ "მუხრანის ბაგონები" არიან. ვახტანგ VI მიერ მოყვანილი ასეთი ინფორმაცია გვეხმარება ზოგიერთი სადავო საკითხის გადაწყვეტაში, რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ბაგრატიონთა სამეფო სახლის ამ განშტოებაში "მუხრანის ბაგონთა" რიგის დასადგენად მნიშვნელოვანია ბერი ეგნატაშვილის ერთი ცნობა: "ესე ვახტანგ (ვახტანგ V – შაჰნავეაში, დ. ნ.) იყო თესლი კოსტანტინე მეფისა: თუთ კოსტანტინეღამ თაფი მეოთხე, რამეთუ კოსტანტინემ შვა დავით მეფე,

* კ. გრიგოლია მას "ბაგრაგონთ ნათესაობის წიგნს" უწოდებს, იხ. კ. გრიგოლია, ახალი ქართლის ცხოვრება, თბ., 1954, გვ. 331...; საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ნაშრომი წარმოადგენს ერთ-ერთ პირველ ცდას ბაგრატიონთა სახლის განშტოებათა წარმოჩენისა.

1. თ. ჭყონია, გორკის ოლქში აღმოჩენილი ქართული სიძველენი, "ლიტერატურული ძიებანი", ტ. IV, 1948, დამატება 1.

გიორგი. მეფე (?) * ალექსანდრე, ბაგრატ და მელქისედეკ კათალიკოზი. ამან მეფეპან დავით მისცა მუხრანი ძმასა თუსა ბაგრატს. და ამან ბაგრატ შეიპყრა ავ-გიორგი, და ამან ბაგრატ შვა ვახტანგ, აშოთან... არჩილ და ერეკლე. ხოლო სამნი ესე ძმანი უძეო ევნენ, და ვახტანგ შვა თეიმურაზ და ქაიხოსრო. გამგებელი ქართლისა, ხოლო თეიმურაზ შვა ვახტანგ, რომელსა სპარსთა უწოდეს შანაეაზ, და კოსტანტინე¹.

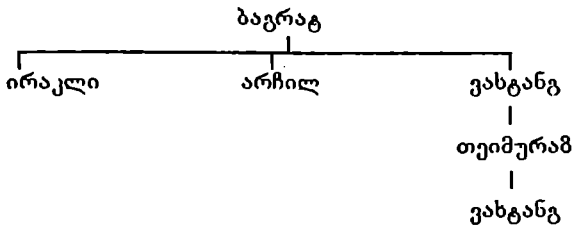

მუხრანისა და მუხრანბაგონთა განშტოების შესახებ მოკლედ მსჯელობს ანტონ I კათალიკოსი თავის ისტორიულ წერილში – "საქართველო – იმერთა მეფეებთა შთამომავლობანი და გვართა ცელილებანი ამისა ქვემო მოხსენების"; იგი ლაპარაკობს ვახტანგ V – ბახუცას ქართლის სამეფო ტახტზე ასვლისა და მისი შგოს წარმომავლობის შესახებ: "... მის დავითისაყა (დავით X, დ. ნ.) ძმაი მოგვიხსენებებს სახელით ბაგრატ, ამას ბაგრატს მისცა მეფეპან დავით სამთავრო, რომლისა სახელი არს მუხრანი. ხოლო ამის ბაგრატის ძე იყო ირაკლი და ძე (უნდა იყოს ძმა, დ. ნ.) ირაკლისი არჩილი, ძე (ძმა, დ. ნ.) არჩილისა – ვახტანგ, ძე ვახტანგისა – თეიმურაზ, და ძე თეიმურაზისა – ვახტანგ მესამე²:"

* შეიძლება გვეფიქრა, რომ ტერმინი "მეფე" გიორგის მიმართ არის ნახშირი, მაგრამ ბერი ეგნატაშვილის ტექსტის ორივე გამოყენებით – ივ. ჯაეახიშვილი ("ახალი ქართლის ცხოვრება", ივ. ჯაეახიშვილის წინასიტყვაობით და რედაქციით, თბ., 1940, გვ. 197) და ს. ყაუხჩიშვილი ("ქართლის ცხოვრება", II, 1959, გვ. 433) ერთხმად ამ ტიტულს ალექსანდრეს აკუთვნებენ.

1. ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 433.

2. ანტონ I კათალიკოსი, საქართველო – იმერთა მეფეებთა შთამომავლობანი... "იქერია", № III. 1880, გვ. 314.

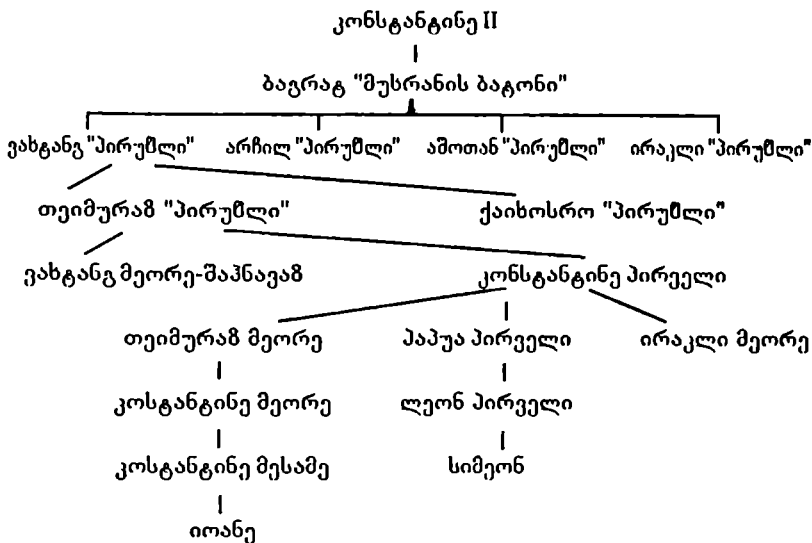

მუხრანბატონთა განშტოების ცალკე გენეალოგიური ხე არ შეუდგენიათ, მაგრამ უძვირფასეს ცნობებს გვაწვდის და მუხრანბატონთა რიგის დადგენაში განსაკუთრებულ დახმარებას გვიწიებს გვიანი შუასაუკუნეების ისეთი ისტორიული წყაროები, როგორებიცაა "მესხური მაგნიანი". "პარიზის ქრონიკა", "ქართლის ცხოვრების" გაგრძელებები, ფარსადან გორგიჯანიძე, სეხნია ჩხეიძე, პაპუნა ორბელიანი, სხვადასხვა ქრონიკული ცნობა... ზოგიერთი უცხოენოვანი წყაროც და ა. შ. ინფორმაციის სიუხვითა და სიმუსტით გამოირჩევა ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომი, რომელიც, ბუნებრივია, როგორც ვახტანგ VI, მუხრანბატონთა სახლის ნათესაეია და ამიტომაც, ისტორიული ცნობების შედარებითი ანალიზისას, უფრო მეტად დაეჯერება.

მუხრანბატონთა გენეალოგიის დასადაგენად ასევე ინტერესს იწვევს XVIII ს. ბოლოს შექმნილი – "მოკლედ მოთხრობა ქართლისა მეფეთათჳს ბაგრაგოვანთა, თუ რომელნი იყუნენ და ანუ ვითარნი რა საქმენი ჰქმნნეს თუნიერ სხუათა ვრცელთა ამბავთა მათთა მოვიქსენებთ აქა", სადაც ვკითხულობთ: "ხოლო მეფობასა ამა ლუარსაბისსა მონაზონ იქმნა ბიძა მისი ბაგრატცა, პირუშლი ბატონი და მპყრობელი მუხრანისა. და ამანცა დაუტევნა ძენი ესეოდენნი: ვახტანგ, არჩილ, აშოთან... და ირაკლი, და ესე პირველი ძე ბაგრაგისა ვახტანგ იქმნა მუხრანის ბატონად"¹.

ამ ისტორიულ დოკუმენტს ცალკე თაბახზე თან ახლავს გენეალოგიური ტაბულა², რომელიც სწორედ მუხრანბატონთა ისტორიისათვისაა მნიშვნელოვანი (დავასახელებთ მხოლოდ მუხრანბატონებს და ბაგრატი მუხრანბატონის შვილებს):

1. საქართველოს სიძველენი, I, ვ. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფ., 1899, გვ. 240.
2. იქვე, გვ. 243-244.

ამ გენეალოგიასაც "მუხრანის ბატონთა" ზოგიერთი წარმომადგენელი აკლია, მაგალითად, ქაიხოსროს ხაზი, მაგრამ იგი მაინც გვეხმარება გარკვეული პრობლემების გადაჭრაში – იგივე პირველ მუხრანბატონთა რიგის დასადგენად თუ სხე.

მუხრანბატონთა გენეალოგიის შედგენის შემდეგ ცდება უკვე XIX ს-დან პქონდა აღგილი: საინტერესოა, თუ ვინ კონსტანტინე ივანეს ძე მუხრანბატონის მიერ 1817 წ. ახლოს შედგენილი და თ. კორდანიასათვის გაგზავნილი მუხრანბატონთა შტოს გენეალოგია, რომელიც ამ უკანასკნელმა გამოაქვეყნა კიდეც¹: როგორც ცნობილია, XIX ს. თბილისის სათაუბრად აზნაურთა დეპუტატთა საკრებულოში მიმდინარეობდა ქართველთა თუ თათართა და აზნაურთა გვარების წარმომავლობის დადგენა და მათი შესაბამის ხარისხში აღიარება – ამ დროს საკრებულოში ასეთ გვართა წარმომადგენლები საკუთარ წინაპართა გენეალოგიასაც წარადგენდნენ ხოლმე, რაც გვეხმარება ბაგრატიონთა სახლის განსწავლვას ისტორიის

1. თ. კორდანია, ქრონიკები, II, გვ. 530.

შესწავლის საქმეში¹: მუხრანბაგონთა შგო თაეაღთა ხარისხში თბილისის სათავადაზნაურო საკრებულოს მიერ აღიარებული იქნა 1820 წ. 20 ნოემბერსა და 1857 წ. 27 ნოემბერს მისი შეტანით ამ გუბერნიის საგვარეულო წიგნის (Родословная книга) V ნაწილში. მუხრანბაგონთა გენეალოგიის შესასწავლად ასევე საინტერესოა "Российская Родословная книга"², რომელშიც დაცულია ინფორმაცია სხვა შგოთა შესახებაც (მაგალითად, დავითიშვილები). "მუხრანის ბაგონთა" რიგის დასადგენად საჭირო ინფორმაცია შემოგვინასა ა. ნაგროშვილმა³ და სხვ.

ბაგრატიონთა სამეფო სახლის მუხრანბაგონთა გენეალოგიური ტაბულის შედგენაში მნიშვნელოვანი ღვაწლი მიუძღვით მ. ბროსესა⁴ და თ. ჟორდანიას⁵; კონკრეტულად "მუხრანის ბაგონთა" მონაცემების რიგის დადგენაში დიდი წვლილი შეიტანა დ. გვრიტიშვილმა⁶. მუხრანბაგონთა გენეალოგიური ხის შედგენის ცდას ადგილი ჰქონდა უცხოეთშიც – კ. თუმანოვი, ე. ფერანდი⁷. ბოლო პერიოდში, ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ასეთი გენეალოგია მოცემულია ნიკო ბურის მოვონებების დანართში⁸, პირთა ანოტირებულ ლექსიკონში⁹, მ. სურგულაძისა და მ. ქავთარიას მიერ შედგენილ ტაბულებში¹⁰.

ჩამოთვლილ ისტორიულ წყაროებსა და გამოკვლევებში დაცულ მონაცემებსა თუ შესედელებებს ქვევით კონკრეტულ პრობლემებთან დაკავშირებით დაწვრილებით შეეხებით.

პირველი პრობლემა "მუხრანის ბაგონთა" რიგის დადგენის საკითხში

1. Дело Тифлисского Дворянского депутатского Собрания по прошению капитана князя Георгия Семенова сына Багратионова – Мухранского, ЦГИА, фонд 213, опис 1, дело №117.

2. Российская родословная книга, издаваемая кн. Петром Долгоруковым. Ч. III. СПб., 1856. გვ. 458-459

3. А. Натроев. Мухеть и его соборъ Свети-Цховели, Тфл., 1901

4. M. Brosset. Histoire de la Georgie depuis l'antiquite' jusqu' au XIX siecle, vol. II. IIe partie. Histoire moderne. IX Additions. SPB. 1856.

5. თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II, ტფ., 1897.

6. დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოცალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955.

7. C. Toumanoff. Manuel de genealogie de la Caucasic Cretienne (Armenie-Georgie-Albanie). Roma, 1976; J. Ferrand. Familles Princieres de Georgie. Montreu, 1983.

8. ნიკო ბაგრატიონი, ბურებთან, მოვონება, თბ., 1990.

9. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუნების მიხედვით, I, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, თბ., 1991.

10. მ. სურგულაძე, ბაგრატიონთა სამეფო სახლი, გენეალოგიური ტაბულები შეადგინეს: მ. სურგულაძემ და მ. ქავთარიამ, თბ., 1995.

ბაგრაგ მუხრანბაგონის ძეგის თანამიმდევრობაა, კერძოდ, რომელია ბაგრაგის შემდეგ პირველი მუხრანბაგონი. საქმე იმაშია, რომ სხვადასხვა წყაროში მათი ჩამოთვლის მიმდინარეობა სხვადასხვაა, ამიგომაც კირს ძმებს შორის უფროსის დადგენა, რომელსაც სწორედ "მუხრანის ბაგონობა" უნდა მიეღო. გიორგი IX სიგელსა¹ და "ახალი ქართლის ცხოვრების" მესამე ტექსტში² რიგი ასეთია: ერეკლე, არჩილი, ამოთანი და ვახტანგი; ამის საპირისპიროდ, ბერი ეგნატაშვილი პირველ ადგილზე ორჯერ აყენებს ვახტანგს – პირველ შემთხვევაში: ვახტანგი, ერეკლე, არჩილი, ამოთანი და მეორე – ვახტანგი, ამოთან, არჩილი და ერეკლე³. ვახუშტი, რომელიც ყველაზე ვრცელად მსჯელობს მუხრანბაგონთა განშტოების შესახებ, ვახტანგის უფროსობას უჭერს მხარს: ვახტანგი, არჩილი, ამოთანი და ერეკლე⁴.

როგორ დგას ეს საკითხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში: ბერი ეგნატაშვილი ამოთანს მოიხსენიებს როგორც "მუხრანის ბაგონს", თუმცა არ აღნიშნავს, რომ მან მუხრანბაგონობა მამის – ბაგრაგ მუხრანბაგონის შემდეგ მიიღო. ეს მოხსენიება საკმარისი აღმოჩნდა, რომ ამოთანი მეორე მუხრანბაგონად გამოცხადებულიყო. სწორედ ასეთად თელის მას დ. გერიტიშვილი: "რადგან ამოთანი მამის გარდაცვალების შემდეგ კი არ გახდა მუხრანბაგონად, არამედ მამის ბერად აღკვეცის შემდეგ, შესაძლებელია, რომ თვით ბაგრაგმაც გადასცა ამოთანს თავისი სახელი"⁵; მისი მუხრანბაგონობის პერიოლად 1539-1561 წლებია ჩათვლილი, ხოლო 1561 წ. ფხოველებთან ბრძოლაში ამოთანის დამარცხების შემდეგ, თითქოს მუხრანბაგონი ხდება მეორე კმა – ვახტანგი, ე. ი. 1561-1580 წწ. ასეთივე აზრია გატარებული კ. თუმანოვის მიერ შედგენილ გენეალოგიაშიც⁶. შესაბამისად ასევეა ე. ფერანდისთან, რადგან იგი კ. თუმანოვს ეყრდნობა. თ. ჟორღანია ამის საპირისპიროდ ამოთანს საერთოდ არ მიიჩნევს მუხრანბაგონად და ასეთად, ვახტანგ მუხრანბაგონის გარდა, სხვა ძმას – ერეკლეს ასახელებს⁷, რაც ისტორიული ცნობებით არ დასტურდება.

დღეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოიარეკელია, რომ ბაგრაგ მუხრანბაგონის შემდეგ სახლის უფროსი და შიდა ქართლის საღრომოს

1. ს. კაპაბაძე, ისტორიული საბუთები, II, ტფ., 1913, გვ. 38.

2. ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი, "ქართლის ცხოვრება", II, გვ. 494.

3. ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 355, 433.

4. ვახუშტი, გვ. 402.

5. დ. გერიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 368.

6. C. Toumanoff, გვ. 142.

7. თ. ჟორღანია, ქრონიკები, II, გვ. 527.

სარდალი ამოთანია და თითქოს ეახტანგი მხოლოდ მერე ხდება მუხრანბატონი (1561-1580 წწ.). სწორედ ეს აპრია გაგარებული ქართულ ენციკლოპედიაში¹.

მიემართოთ ჩვენს ხელთ არსებულ ცნობებს:

ვახუშტი ამოთანზე ვრცლად არ ჩერდება, თუმცა მას დაღებითად ახასიათებს, მაგრამ არსად "მუხრანის ბატონად" არ იხსენიებს:

"... იყო ამოთან სახლო და გამმრახი სვიმონისა (სიმონ I დიდი, დ. ნ.). ამან ამოთან ზაე-ჰყო და დაიზავენ სვმონ და ალექსანდრე"² კვლავ ხაზს ვუსვამთ, რომ სწორედ ვახუშტი, რომელიც თავად მუხრანბატონთა ჩამომავალია, ამოთანს ამ წოდების გარეშე მოიხსენიებს - მაგალითად, მისი დაღუპვის ეპიზოდი: "ხოლო ამოთან ძემან ბაგრაგ მუხრანბატონისამან ბრძოლა უყო და მოსწყყენა იგინი და აოგნა (ფხოველნი, დ. ნ.). გარნა მოიკლა იგიცა მათ მიერ"³. როგორც ეხედავთ, აღნიშნულია მხოლოდ - "ძემან". სხვა წყაროებშიც (ბერ ეგნატაშვილთან მხოლოდ ერთგან) ამოთანს "მუხრანის ბატონად" არ იწოდება.

ჩვენი აზრით, ისტორიულ წყაროებში დაკული ცნობებით კარგად ჩანს, რომ მეორე მუხრანბატონი ვახტანგია. ვახუშტი ამას პირდაპირ მიგვითითებს (ამის საპირისპირო ასეთი ნათელი ცნობა ჩვენ არ გავაჩნია) - "მპყრობელი მუხრანისა" ბაგრაგის შვილებია: "ქენი ვახტანგ, არჩილ, ამოთან და ერეკლე. ხოლო ვახტანგ იქმნა მუხრანის ბატონი"⁴; 1556 წ. ამბების მოთხრობისას ვახუშტის მიერ აღნიშნულია მაჰ-თამაზის შემოსევის შესახებ: "არამელ შასთამაზ შემუხრნა ციხენი სამცხისანი, მოსრნა და განასხნა ოსმალნი... და მოსცა ქუეყანა ქაიხოსრო ათაბაგსა. მერმე აქეთგან უკუნქეულმან გყუე-ჰყო დელა⁵ ლუარსაბ მეფისა და წარვიდა თყსად. მაშინ შოვიდნენ ხომნად აწყუერს ძმანი დელისიმედისანი: ვახტანგ, არჩილ და ამოთან და განერნენ აქა"⁶. ვახტანგი ძმებში კვლავ პირველია დასახელებული და ამას ვახუშტი შემთხვევით არ აკეთებს, მან იცის, რომ სწორედ იგია ძმებში უფროსი და "მუხრანის ბატონიც". ეს რომ ასეა, ამას

1. ქსე, 7, თბ., 1984, გვ. 230.

2. ვახუშტი, გვ. 579.

3. იქვე, გვ. 407.

4. იქვე, გვ. 402.

5. დ. ნინიძე, გ. საითიძე, ლუარსაბ I დედის ვინაობის საკითხისათვის, "არგანუჯი", № 4, 1995.

6. ვახუშტი, გვ. 717.

ადასტურებს "წიგნი ქირონიკონი ძველისა და ახლისა", სადაც შაჰ-თამაზის აღნიშნულ შემოსევისასთან დაკავშირებით ეკითხულობთ: "მეფე ლუარსაბ იმერეთს მორჩა, მუხრანის ბატონი, აშოთან და არჩილ აწყვერს მორჩნენ". ვახუშტის "პარიზის ქრონიკისა" და გემოაღნიშნული ქრონიკის ჩამონათვალი გვიჩვენებს, რომ ამ უაქტთან დაკავშირებით ყველგან ლაპარაკია სამ ქმაზე ვახტანგზე, არჩილსა და აშოთანზე; აღნიშნული ქრონიკით, ესენია "მუხრანის ბატონი", არჩილი და აშოთანი. ამდენად, ეჭვს გარეშეა, რომ აქ ვახტანგ "მუხრანის ბატონი" იგულისხმება – იგი სახელით არ არის მოხსენიებული, მაგრამ სამაგიეროდ მისი წოდებაა ხაზგასმული.

გემოაღნიშნული მოსაზრებების დასამტკიცებლად არსებობს სხვა არგუმენტებიც: ბერი ეგნატაშვილიც თავის ერთ-ერთ ჩამონათვალში აშოთანს სულ ბოლოს ასახელებს, ამასთან იგი არც ერთ შემთხვევაში პირველ ძედ და უფროსად არ არის დასახელებული – ასეთი ყოველთვის ვახტანგია. გიორგი LX უკვე აღნიშნულ სიგელსა და "ახალი ქართლის ცხოვრების" მესამე ტექსტშიც აშოთანი მხოლოდ მესამეა. ვახტანგის მეორე "მუხრანის ბატონად" დასახელების საკითხში ვახუშტი რომ სწორი უნდა იყოს, გვიჩვენებს ვახტანგ VI მიერ შესრულებული გენეალოგიური ხე და XVIII ს. ბოლოს დაწერილი "მოკლე მოთხრობა ქართლისა მეფეთათჳს ბაგრატიონთა"... იგი უკანასკნელი ჩამოთვლისას პირველ ადგილზე ვახტანგს ასახელებს და ხაზგასმით აღნიშნავს: "და ესე პირველი ძე ბაგრატისა ვახტანგ იქმნა მუხრანის ბატონად"². რაც შეეხება ანტონ I კათალიკოსს თავის "საქართველო-იმერთა მეფეებთა შიამოსაელობაში" აშოთანს იგი საერთოდ არ აღნიშნავს. ვახტანგ მუხრანბატონის უფროსობა და ვახუშტის ჩამონათვალი რომ სწორია, ჩანს ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაიკული მუსხისითა³. 1835 წ. პეტრე გაბლიაშვილის მიერ გადაწერილ ლექსთა კრებულის ერთ მინაწერში აღნიშნულია: "ჩამამავლობა მუხრანის ბატონისა: პირველი ბაგრატ მუხრანბატონი იყო ძე მეფის ბრძენის კოსტანტინესი, ბაგრატის ძე – ვახტანგი, ვახტანგის ძე – თეიმურაზ, თეიმურაზის ძე – შანაოზ და კოსტანტინე. კოსტანტინეს შვილები – მუხრანის ბატონიშვილები,

1. საქართველოს ისტორიის ქრონიკები, XVII-XIX სს. ტექსტები გამოსაყენებლად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო ავტ. იოსელიანმა, თბ., 1980, გვ. 340-341.

2. საქართველოს სიძველენი, I, გვ. 240.

3. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, II-2747.

შანაოზისა – შანაოზიანი”¹. შემდგომი პერიოდის ისტორიკოსებიდან უნდა აღვნიშნოთ, რომ თ. ყორღანია, რომელიც მუხრანბატონთა გენეალოგიის საკითხში ხშირ შემთხვევაში სწორია, ბაგრაგის შემდეგ მუხრანბატონად სწორედ ეახტანგს ასახელებს². ამ საკითხის ასეთი კუთხით გადაჭრას ალასტურებს გატიშჩევსა და ივანოვთან დაკული ცნობაც: "А Вахтанг деи был Панкратьев сын... А Панкратьев (ბაგრაგ მუხრანბატონი, დ. ნ.) сын Вахтан (ეახტანგ მუხრანბატონი, დ. ნ.) пошел на удел"³... ამოთანგე აქ ლაპარაკი არ არის. ამდენად, ჩვენი აზრით, მეორე მუხრანბატონი 1539-1580 წწ. არის ბაგრაგ მუხრანბატონის უფროსი ძე – ეახტანგი. ზოგიერთი მომენტი მისი მოღვაწეობიდან:

როცა 1578 წელს ლალა-ფაშა ქართლში მოვიდა, "არამედ მუხრანის ბატონი იყო უფლისწულობით, ვითარცა განმგე ქართლისა და მორჩილებდნენ ყოყელნი", იგი ბარძიმ ამილახვართან და ელიზბარ ქსნის ერისთავთან ერთად ლალა-ფაშასთან მივიდა, რის შედეგადაც "დაიქსნა ამან ქართლი და თეში მოწყუელისაგან"⁴. თუ რა ვითარება იყო სიმონ დიდის გყეობის პერიოდში (1569-1578 წწ.), ამაზე დაწერილები საეახტანგოსთან დაკავშირებით გვაქვს აღნიშნული⁵; აქ მხოლოდ იმაზე მიუთითებთ, რომ "განმგე" ქართლისა ეახტანგ მუხრანბატონი, ელიზბარ ქსნის ერისთავი და ბარძიმ ამილახვარი სწორედ ის ჯგუფია, რომელთაც განსაკუთრებით უორგულეს სიმონის ტახტს. ირანის მიერ დასმულ დაუთხანს, სიმონის ოჯახის გარდა, ქართლის ფეოდალთა ეს მეორე ბანაკი დაუპირისპირდა; როგორც ჩანს, ადგილი ჰქონდა ეახტანგის მდგომარეობის გამოყენებას – იგი "განმგეს" სტატუსით მოქმედებს – "დავითის წინააღმდეგ მუხრანბატონი უფლებრივად შეეძლოთ გამოეყენებინათ, ისიც ხომ ბაგრაგიონი იყო". – აღნიშნავს დ. გერიტიშვილი⁶. ამითაა გამოწვეული, რომ 1578 წ. გაყეობიდან დაბრუნების შემდეგ, "მუხრანის ბატონის ბაგრაგის შვილი მუხრანის ბატონი ეახტანგ გაძრათიმყიყანება დღეს კელი

1. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (კოლექცია), აღ. ბარამიძის რედაქციით, V, შედგინა ლ. ქუთათელაძემ, თბ., 1955, გვ. 256.
2. თ. ყორღანია, ქრონიკები, II, გვ. 527.
3. С. А. Белокуров. Сношения России с Кавказом. Вып 1, гв. 503.
4. ვახუშტი, გვ. 410; ასევეა "პარიზის ქრონიკასა" (გვ. 51) და "შესურ მატიანეში" (გვ. 49).
5. დ. ნინიძე, საეახტანგო. "მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის", ნაკვ. IV, თბ., 1993.
6. დ. გერიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 369.

დაიჭირა პაგრონმა სიმონ მეფეჩან და კეხვის ციხეში ჩაყვედ ჩააგლო". ამით მისი ქართლის განმგებობაც დასრულდა (ე. ი. "გამგეა" 1569-1578 წწ.). ქართლის დედოფალმა მოლაღაგენი შეიბრალა, რის შემდეგაც, სხეებთან ერთად, "შემდგომად ამისა ვანუტევა ვახტანგცა", თუმცა მალე, უკვე 1580 წელს "მოკუდა ვახტანგ ბატონი მუხრანისა"². ამდენად, ვახტანგი მუხრანბატონია 1539-1580 წწ., ქართლის გამგე კი 1569-1578 წლებში.

რაც შეეხება ამოთანის "მუხრანის ბატონად" მოხსენიებას ჩანს, როგორც თავად ბაგრატიონთა სამეფო სახლის შიგნით, ისე მის საგვარეულო გათავადებულ განშტოებებში ძალზე მწვავედ დგას მფლობელობისა და სტატუსის საკითხი – რასაც ალბათ პირობითად, ნ. ბერძენიშვილის ტერმინიდან გამომდინარე, "ბატონიშვილობის საკითხი" შეიძლება ვუწოდოთ. შესაძლებელია, გარკვეულ პერიოდში ამ კუთხით დაპირისპირება არსებობდა ვახტანგ მუხრანბატონსა და ამოთანს შორის, რისი გამომახილიცაა მისი "მუხრანის ბატონად" მოხსენიება. თუ გავითვალისწინებთ ამოთანის გაელენასა და მდგომარეობას – "იყო ამოთან სანდო და გამშრახი 'ყუმონისა", რომ მანვე "შაე-ჰყო" მეფეები და ამოთანისავე ასული ცოლად მოიყვანა დაეით I კახთა მეფემ, მაშინ არ გამოერიცხაეთ ამოთანს გარკვეულ პერიოდში ამ სტატუსისათვის მიღწია, რაც ასეთი ფორმით აისახა ისტორიულ წყაროებში. ამდენად, იგი მაინც შეგვაქვს "მუხრანის ბატონთა" გენეალოგიაში, ოღონდ პირობითად, კითხვის ნიშნის ქვეშ. ბუნებრივია, ვახტანგ მუხრანბატონი ასეთ ვითარებას ადვილად არ დაუშვებდა, თან ამოთანს 'ვაეი არ ჰყავდა (უძეობას ხაზს უსვამდა ბერი ეგნატაშვილი), რამაც "მუხრან ბატონობის" საკითხში მისი პოზიციები შეასუსტა და ვახტანგის სასარგებლოდ გადაწყვიტა.

ტრადიციულად მიღებულია, რომ "მუხრანის ბატონთა" რიგი ვახტანგ მუხრანბატონის საზით გაგრძელდა: ერთი ვაეი – ბაგრატი 1573 წელსაა დაბადებული, რომელიც აღრეთვე გარდაცვლიდა. თ. ყორღანია მას მუხრანბატონად მიიჩნევს³, თუმცა ისტორიულ წყაროებში ეს არსად ჩანს. კ. თუმანოვი და მისი გაულებით ქ. ფერანდი ამ ბაგრატსა და მეორე ძმას – თეიმურაზს (მართლაც მუხრანბატონს) ერთმანეთთან აიგივებენ⁴, რაც ასევე არ შეესაბამება სინამდვილეს. ვახტანგ VI "ბაგრატიონთ ნათესაობის

1. "პარიზის ქრონიკა", გვ. 53.

2. ვახუშტი, გვ. 413.

3. თ. ყორღანია, ქრონიკები, II, გვ. 527.

4. C. Toumanoff. გვ. 142.

წიგნით", ბერი ეგნატაშვილისა და XVIII ს. ბოლოს შედგენილი მემოალინისნული ბაგრაგიონთა "ტაბულით", შემდეგი მუხრანბაგონი ვახტანგის ძე თეიმურაზია. ასევეა გაჩიარებული ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც: ლ. გერიგიშვილი სწორედ ამ მოსაზრებას უჭყრს მსარს და მუხრანბაგონობის წლებად 1580-1625 წწ. ასახელებს, ე. ი. მისი მამის ვახტანგ მუხრანბაგონის გარდაცვალებიდან თეიმურაზის მარაბლის ბრძოლაში დაღუქვამდე.

აღნიშნულში თითქოს სადაეო არაფერი ჩანს, მაგრამ ჩვენს ეჭვს იწვევდა ასეთი ხანგრძლივი პერიოდის (1580-1625 წწ.) მიუხედავად, თეიმურაზ მუხრანბაგონის იშვიათი გამოჩენა ისტორიულ წყაროებში სხვადასხვა მნიშვნელოვან მოვლენასთან დაკავშირებით. მაგალითად, ვახუშტი, რომელიც ამ განშტოებას სათანადო ყურადღებას აქცევს, მის მხოლოდ მარაბლის ბრძოლაში დაღუქვას აღნიშნავს¹. XVII ს. I ნახევარში თეიმურაზის მუხრანბაგონობა სადაეოც არაა, მაგრამ 1580 წელს იგი ხომ ძალზე მყირეწლოვანი იქნებოდა?! ბაგრაგი დაბადებულია 1573 წელს, უმცროსი ძმა – ქაიხოსრო კი დაახლოებით 1580 წელს; მან შორის პერიოდში 1580 წლამდეა დაბადებული თეიმურაზიც, რომელიც ვახტანგის გარდაცვალებისას 1580 წელს "მუხრანის ბაგონობისათვის" მყირეწლოვანი იქნებოდა.

ამის საპირისპიროდ, XVI ს. ბოლო მეოთხელსა და XVII ს. დამღვევისათვის ყურადღებას იქცევს მუხრანბაგონთა განშტოების წარმომადგენლის – ერეკლეს აქტიური მოღვაწეობა და მონაწილეობა მნიშვნელოვან პოლიტიკურ საკითხებში. იგი პირველი მუხრანბაგონის ბაგრაგის ძის – არჩილის შვილია. "მესხური მაგიანეს" მიხედვით, იგი 1559 წელს დაიბადა² და XVII ს. 80-იანი წლებისათვის ზრდასრულია, მითუმეტეს, უკვე 1578 წელს ცნობილია მისი გმირული ბრძოლა დამყრობლების წინააღმდეგ (მანამდე იგი აქტიურობს ათაბაგ ყვარყვარესა და მისი ძმის – მანუჩარის გვერდით): ლალა-ფაშას ლაშქრის შემოსევისას, სიმონ I დიდის ტყეეობიდან დაბრუნებამდე, დაუთ-ხანისა და "განმგე ქართლისა" ვახტანგ მუხრანბაგონის მმართველობის ხანაში, ერეკლე იმ პაგრიოტთა ბანაკშია, რომელთაც სიმონ მეფის ტახტს განსაკუთრებით უერთგულეს (იხ. სავახტანგო): იგი მიდის სურამს, სადაც "დღელოფალი ღარიბათ იყო: მასთან სამყოფად ჩავიდა"³; დამყრობლებს "... დახუღნენ მთასა ზელა ლიხისასა იმერნი. ომსა

1. ვახუშტი, გვ. 432, 446.

2. საიხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები... გვ. 36.

3. "პარიზის ქრონიკა", გვ. 50.

ამასა დაესწრა ქე არჩილისა ერეკლე, მოსწყედნეს მრავალნი ოსმალნი და აოგნეს. ხოლო ერეკლეს ათერთმეტი კრმალი და ორმოცი ისარი მოუკლა¹; საბოლოოდ, "მესხური მატიანეს" მიხედვით, ერეკლეს "გაემარჯვა"². 1578 წელს იგი უკვე 19 წლისა იყო. ბუნებრივია, სიმონ I დიდის დაბრუნების შემდეგ, მითუმეტეს, ვახტანგ მუხრანბატონის დაღაგის ფონზე, არჩილისა და ერეკლეს სტატუსი, მდგომარეობა და გავლენა გაიმრღებოდა.

ფიქრობთ, აქედან გამომდინარეა, რომ დ. გვრიტიშვილი მიუხედავად იმისა, რომ მუხრანბატონთა სათავეალოზე თავის მთავარ გამოკვლევაში – "ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან" (გამოვიდა 1955 წ.), 1580-1625 წლებში მუხრანბატონად მხოლოდ თეიმურაზს ხედავს, ხოლო ერეკლეზე ამ კუთხით არც ლაპარაკობს, შემდგომში პერიოდის ნაშრომში უკვე მკვლევარი ერეკლეს, 1578 წელს ლალა-ფაშას წინააღმდეგ ბრძოლისას, მუხრანბატონად მიიჩნევს³. ჩვენთვის აგრეთვე საინტერესოა, რომ კ. თუშანოვიც (არ ვიცი თუ არ გუშუენგებით, რადგან იგი მ⁴ ოლოდ გენეალოგიურ ტაბულებს გეთავაზობს) არჩილის (+1581 წ.) შეიღს ერეკლეს ასევე მუხრანბატონად თვლის⁴.

ჩენი ამრიით, არ უნდა იყოს სწორი 1578 წელს ერეკლეს მუხრანბატონად გამოცხადება (როგორც თვლის დ. გვრიტიშვილი): გასარკვევია, რა ხდება 1580 წელს ვახტანგ მუხრანბატონის გარდაცვალების შემდეგ, რაზეც ქვევით შევიჩრდებით. ამჯერად, ვისაუბრებთ ზოგიერთ ისტორიულ ცნობაზე, რომელიც უნდა ლაპარაკობდეს ერეკლეს შესაძლო მუხრანბატონობის შესახებ – მხედველობაშია უკვე მოხსენიებული ტატიშჩევისა და ივანოვის ელჩობა, რომელსაც ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში, კერძოდ, 1604-1605 წლებში ჰქონდა ადგილი: "А Панкратьев сын Вахтан (Вахтанг – ვახტანგ მუხრანბატონი, დ. ბ.) пошел на удел, – и ныне на том уделе (ე.ი. სამუხრანბატონო, დ. ბ.) живут царевичи Ираклий, да Теимураз и Хосрой (хосро) Вахтанговичи. А Ираклий им брат двоюродный: отцы их были родные братья"⁵...

1. ვახუშტი, გვ. 410-411.

2. სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები... გვ. 51.

3. დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XV-XVII სს.), II, თბ., 1965, გვ. 229.

4. С. Туманови гв. 142.

5. С. А. Белокуров. Сношения России с Кавказом. вып. I. გვ. 503.

ეს ერეკლე უდავოა ბაგრატ მუხრანბაგონის ძის – არჩილის შვილია, რომელიც, თეიმურაზისა და ქაიხოსროს მსგავსად, იხსენიება როგორც "Царевич". ისიც საინტერესოა, რომ მოხსენიების დროს ჯერ ერეკლეა დასახელებული, მერე კი თეიმურაზი და ქაიხოსრო. რაც მთავარია, როცა სამუხრანბაგონოს ფლობაზეა ლაპარაკი, პირველყოფლისა აღნიშნულია, რომ იქ ("на том уделе") ცხოვრობენ ჯერ ერეკლე, მერე – თეიმურაზი და ქაიხოსრო. როცა ელჩები მიუფესთან მიიწვიეს, აღნიშნულია: "Да сам царь (გიორგი X, დ. ნ.) сел и послом велел сести – Михаилу подле себя с левую руку... А у Вахтана царевича велел царь сести дьяку Ондрею, а от него сидели в другой ряду удельной Ираклий царевич"... ამკარად ჩანს, რომ ერეკლე, რომელიც წლოვანებით უფროსია თეიმურაზ-ქაიხოსროზე, ამ დროს უფრო მაღალი რანგისა და სტატუსის ფიგურაა, ვიდრე დანარჩენნი. რაც მთავარია, თვით გიგული – "Удельной Ираклий" სომ არ ლაპარაკობს სწორედ მისი "მუხრანის ბაგონობის" შესახებ?! რუსი ელჩები თვითმზილველნი არიან ქართლის სამეფოში შექმნილი ვითარებისა, ამიტომ აღწერენ იქ რეალურად არსებულ სურათს.

ერეკლეს გარკვეული პერიოდი მუხრანბაგონთა განშტოებაში გამორჩეული მდომარეობა უნდა მოეპოვებინა: როგორც აღენიშნეთ, მეორე მუხრანბაგონის – ვახტანგის შვილი – ბაგრატი ადრე გარდაიცვალა (ამიტომაც არ არის მოხსენიებული ტატიშჩევისა და ივანოვის ელჩობის დროს), თეიმურაზი და ქაიხოსრო მაშის გარდაცვალებისას მცირეწლოვანი (ქაიხოსროს დაბადების თარიღზე ქვევით ვისაუბრებთ) და ამით "მუხრანის ბაგონობისათვის" შეუფერებელი არიან. ამის საპირისპიროდ, XVI ს. ბოლო მეოთხედში, ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, აქტიურად მონაწილეობს მათი ბიძაშვილი, არჩილის ძე – ერეკლე (გავისხენოთ – ვახუშტი, "მესხური მატიანე". "პარიზის ქრონიკა"). რომელიც სამუხრანოში მნიშვნელოვანი მფლობელია. ყოველივე ხომ არ იძლევა იმის საფუძველს, რომ თეიმურაზის მცირეწლოვანების პერიოდში, XVI ს. ბოლო მეოთხედისა და XVII ს. დამდეგის "მუხრანის ბაგონად" ბაგრატ მუხრანბაგონის ძის – არჩილის შვილი – ერეკლე მივიჩნიოთ?! ტატიშჩევი-ივანოვის ცნობებიც ამ კუთხით ხომ არ უნდა აეხსნათ?!

ვფიქრობთ, არსებობს კიდევ ერთი მომენტი, რომელიც შექმნილ ვითარებაში ერეკლეს პოზიციებს ამაგრებს: მსედელოებაში გვაქვს მისი

მამის – არჩილის გამორჩეული მდგომარეობა ბაგრატ მუხრანბაგონის მრავალრიცხოვან ოჯახში, რომელიც აქიურად მოღვაწეობს და მონაწილეობს ქვეყნის მნიშვნელოვან პოლიტიკურ საკითხებში; ამ მხრივ, თუნდაც "მესსურია მაგინანე" კმარა, სადაც მისი როლი და გავლენა კარგად ჩანს. რაც შეეხება ვახუშტის, იგი არჩილის შესახებ ერცლად მსჯელობს, აღწერს 1560 წელს საფურცლებში სპარსელების მიერ მისი დატყვევების ამბავს, პატიმრობის ზოგიერთ დეტალს, 1578 წელს სიმონ დიდთან ერთად არჩილის უკან დაბრუნებას¹ და სხვ. "პარიზის ქრონიკა" (იგი ძირითადად იყავს პრინციპს და განასხვავებს "მუხრანის ბაგონს" და "მუხრანის ბაგონიშვილს") მას საერთოდ "მუხრანის ბაგონის" ტიტულით მოიხსენიებს: 1576 წელს "ათაბაგი პატრონი ყუარყუარე, და მძა მათი პატრონი მანუჩარ და ბიძაშვილი მათი მუხრანის ბაგონის არჩილის შვილი, პატრონი ერეკლე მგელციხეს წაყვამეს ყაენთან ელჩის გასაგზავნელად"² ან "...წარვიდა მუხრანის ბაგონის არჩილის შვილი ერეკლე სურამს"³... ახალი ქართლის ცხოვრების შესაბამე ტექსტიც (იგი "პარიზის ქრონიკას" იმეორებს) არჩილს "მუხრანის ბაგონს" უწოდებს⁴. თუმცა უნდა ითქვას, რომ მაგალითად, ვახუშტი მას ასეთი ტიტულით არსად არ მოიხსენიებს.

ყოველივე, ვფიქრობთ, ადასტურებს არჩილის საკმაოდ დიდ გავლენას ქართლის სამეფოში. მითუმეტეს, ასე იქნებოდა 1580 წელს ვახტანგ მუხრანბაგონის გარდაცვალების შემდეგ, თეიმურაზისა და ქაიხოსროს მცირეწლოვანების დროს, როცა იგი მართლაც გამორჩეულ ადგილს იჭერს: მაგრამ მალე 1581 წელს (ვახუშტის მიხედვით 1582 წ.) იგი გარდაიცვალა, რის შემდეგაც არჩილის შვილს – ერეკლეს, თუნდაც მამი მფლობელობიდან გამომდინარე, კარგი საფუძველი აქვს და შესაბამის ნიადაგიც "მუხრანის ბაგონობის" მოსაპოვებლად.

ამდენად, ჩვენი აზრით, ერეკლე არჩილის ძე 1581 წლიდან მუხრანბაგონია და ასე უნდა გრძელდებოდა XV II-ს. I ათწლეულის გარკვეულ პერიოდამდე: ყოველ შემთხვევაში, 1604-1605 წლებში გატიშჩევ-ივანოვის ელჩობის დროს, იგი ასეთ რანგში ჩანს. ერეკლეს შემდეგ, როგორც ირკვევა, "მუხრანის ბაგონობა" მის მფლობელ შგოს უბრუნდება, ანუ მეორე

1. ვახუშტი, გვ. 407, 409, 410-411, 723.

2. "პარიზის ქრონიკა", გვ. 46.

3. იქვე, გვ. 50.

4. ახალი ქართლის ცხოვრება, შესაბამე ტექსტი, "ქართლის ცხოვრება", II, გვ. 518, 519, 520.

მუხრანბატონის ვახტანგის უკვე წამოზრდილ შვილს – თეიმურაზს. ამ პერიოდიდან მისი მუხრანის ბატონობა, სადაო აღარ არის. მაგალითად, ბაგრატ VII (1616-1619 წწ.) განჩინება თეიმურაზ მუხრანბატონისა და ნუგზარ არაგვის ერისთავის მამულის საქმეზე¹. პირობითად ჩვენ ტატიშჩევიანოვის ელჩობის ბოლო წელი ავიღეთ (1605 წ., ან მისი შემდგომი ხანა).

შემოაღნიშნული მსჯელობიდან ასეთი ქრონოლოგია მივიღეთ: ერეკლე მუხრანბატონი (1581 – დაახლ. 1605 წწ.) და თეიმურაზ მუხრანბატონი (დაახლ. 1605-1625 წწ.).

აქვე უნდა შევიხედოთ მუხრანბატონთა განშტოების ისტორიიდან ერთ საინტერესო ეპიზოდზე: რუსეთის ელჩებს – ტატიშჩევსა და ივანოვს საგანგებო დავალება ჰქონდათ ბორის გოდუნოვის ძისათვის საცოლის, ხოლო მეფის ასულისათვის საქართველოში სიძის შერჩევა²: "И сказывами послом про царевича Вахтангова сына меньшого Хозроя (Хосро); что он добре добр и разумен и леты молод"³ ამდენად, ბორის გოდუნოვის ასულის ქსენიას საქმროდ ვახტანგ მუხრანბატონის ძე – ქაიხოსრო მუხრანბატონი შეიღობა. ქაიხოსროსა და თ. კით მუხრანბატონთა განშტოებისადმი ქართლის მეფის დამოკიდებულების დასახასიათებლად საინტერესოა გიორგი მეფის სიტყვები მიმართული ელჩებისადმი: "...А оприч тех есть у меня царевичи – два брата Теймурас да Хоздрой Вахтанови дети, в родстве мне от деда моего". როცა გიორგი X რუსი ელჩები თავისთან მიიწვია, მიუფქ ქაიხოსროს შესახებ მიუთითა: "Вото дей царевич Хоздрой, про которого яз к вам приказивал; а мне он сродыч не в далеке, а вскормила его мать-моя (ე. ი. ნესტანდარეჯანი, სიმონ I დიდის თანამეცხედრე, დ. ნ.), и лич с ним росли вместе и мне он что родной брат"⁴.

კვლავ აღვნიშნავთ, რომ ეს სიტყვები მრავლისმთქმელია ქართლის ბაგრატიონთა სამეფო სახლის შტოსა და მუხრანბატონთა განშტოებას

1. ქართული საპართლის ძეგლები (ქსძ). IV, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. ლოლიძემ, თბ., 1972, გვ. 54.

2. ამ საკითხზე იხ. ნ. ბერძენიშვილი, რუსეთ-საქართველოს ერთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე, "მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის", ნაკვ. I, თბ., 1944, გვ. 102...

3. С. А. Белокуров, გვ. 503.

4. იქვე, გვ. 505.

5. იქვე, გვ. 507.

შორის ურთიერთდამოკიდებულების მხრივ; ასევე, იგი კარგად შეგვიძლია თვით მუხრანბატონთა სახლის რანგსა და მდგომარეობაზე XVI-XVII სს. მიჯნის ქართლის სამეფოში.

ამავე ელჩობით ირკვევა ქაიხოსროს დაბადების თარიღიც: წლოვანების განსაზღვრა, როგორც დაეინახეთ, მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა "მუხრანის ბატონთა" რიგის დადგენის საკითხში: "И послы царевича рассматривали. И царевич ростом не мал, в стану прям... а лет ему 23 года. И того дня послы у царя ели; а сидел у него царевич Хоздрой с правую сторону подле сына царева Лев-Варсапа". ამდენად, ქაიხოსროს დაბადების თარიღად დაახლოებით 1581 წელი გამოდის.

ბორის გოდუნოვის სასიძო – ქაიხოსრო მუხრანბატონიშვილი არაგვის საერისთავოში ელოდებოდა გადაწყვეტილების მიღებას. როგორც ჩანს, იგი მას არც გასცილებია: 1604-1606 წლებში რუსეთსა და ირანს შორის ელჩების მიმოსვლა დროებით შეწყდა, ჩვენთვის ცნობილ რუს ელჩებსაც გადაადგილება გაუჭირდათ. მუხრანბატონიშვილის უსაფრთხოების გარანტიაციას არ არსებობდა. 1605 წლის 13 აპრილს ბორის გოდუნოვი გარდაიცვალა. მალე ცრულიმიგრაცია გამოჩნდა და, ბუნებრივია, ჩანაფიქრიც ვერ განსორციელდა.

თეიმურაზ მუხრანბატონის მარაბდის ბრძოლაში დაღუპვის შემდეგ მუხრანბატონი მისი ძმა – გემოლანიშვილი ქაიხოსრო გახდა. ეს მომენტია, რომ "მუხრანის ბატონობა" ძმაზე და არა შვილზე გადადის, მომავლისათვის ქმნის შესაძლებლობას, რომ იგი ამ შტოებს შორის მონაცვლეობის საგნად იქცეს.

აღნიშნულ პერიოდში, გიორგი სააკაძე ქართლის რეალური ბატონ-პატრონია, რაც თეიმურაზ მეფის მხრიდან წინააღმდეგობას იწვევს. შექმნილი ვითარებიდან გამომდინარე, ქართლის ტახტის პრეტენდენტად, დიდმა მოურავმა ქაიხოსრო მუხრანბატონი წამოიწია: კახეთის ბაგრატიონთა სახლის ჩამომავალი თეიმურაზ მეფე ქართლში ისედაც "დამპყრობლად" მიაჩნდათ. ჯერ კიდევ მარაბდის ბრძოლაში "მამინ დაადგინეს განმგებლად ქართლისად ქაიხოსრო ძე მუხრანის ბატონის ვახტანგისა"², მაგრამ "არც განმგებლობითა ემორჩილებოდენ მათ. არამედ

1. С. А. Белокуров, გვ. 507.

2. ვახუშტი, გვ. 431.

თუს-თუსად უფლობდენ ქართლის თაყადნი¹; მარაბდის ბრძოლაში თეიმურაზ მუხრანბატონის დაღუპვის შემდეგ, "კუალად შეკრეს მოურავმან და ზურაბ ერისთავმან პირი, მოიყვანეს და დასუეს ქაიხოსროე გამგელ ქართლისად², რის შემდეგაც გიორგი სააკაძე და ზურაბ არაგვის ერისთავი – "იგინივე პატრონობდნენ და უფროსობდნენ ქართლსა"³. სწორედ ასეთი ფაქტები და რაც მთავარია, მუხრანბატონთა ნათესაური სიახლოვე ქართლის სამეფო გახტთან (სხვა განშტოებებთან შედარებით) არის მათი გამორჩეული სტატუსისა და უფლებრივი მდგომარეობის გამომწვევე უზრუნველყოფელი.

შემდგომ პერიოდში ადგილი აქვს ცნობილ კონფლიქტს გიორგი სააკაძესა და ზურაბ ერისთავს შორის, რაც ორი დიდი ფეოდალური დაჯგუფების წარმოშობას განაპირობებს: "ზურაბ ბატონს თეიმურაზს მიუღდა, და მოურავი ქაიხოსროს, გამგებელსა ქართლისასა, და ქართლი სულად შემოუყარა ქაიხოსროს მოურავმან"⁴... ყოველივე 1626 წელს ბაზალეთის გრაგელით დასრულდა, რის შედეგადაც "თუთ მოურავი და ქაიხოსრო გამგებელი ხონთქართან წარვიდენ"⁵, სადაც 1629 წელს დაიღუპნენ კიდეც.

როგორ განვითარდა სამუხრანბატონოსა და მუხრანბატონთა განშტოების ისტორია: ბაზალეთის ბრძოლის შედეგის გამო, "არამედ ცოლ-შვილი ქაიხოსროსი და ძმისწული მისნი (ე. ი. თეიმურაზ მუხრანბატონის შვილები, დ. ნ.) წარვიდნენ იმერეთს"⁶. ზურაბ არაგვის ერისთავის დახმარებით თეიმურაზი ქართლ-კახეთში შეფობს და სამუხრანბატონოსაც იკაეებს – ზურაბის გეგმებით. ქაიხოსრო მუხრანბატონის ჩამოცილების შემდეგ, სამუხრანო მას უნდა გადასცემოდა⁷, მაგრამ "ბატონს თეიმურაზს მუკრანი თაეისის შვილის დათუნასათვის მიეცა"⁸. რა ნაბიჯს ღვამენ მუხრანის ბატონთა შვილები?! ბერი ეგნატაშვილის მიხედვით, "ხოლო ქენი მუხრანის ბატონის თეიმურაზისანი და ქაიხოსროსანი წარმოვიდნენ

1. ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 407.

2. ვახუშტი, გვ. 434.

3. ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 411.

4. იქვე, გვ. 411.

5. ვახუშტი, გვ. 435.

6. დ. გერიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 373.

7. ფარსადან გორგიჯანიძე, ს. კაკაბაძის ვაჟოცემა, "საისტორიო მოამბე", II, ტფ., 1925,

გვ. 236.

იმერეთილამე და მოვიდნენ მუხრანს. რა სცნა ბატონმან თეიმურაზ ამათი მოსელა მუხრანს დაუწყო მტერობა და არა დაანებეს მუხრანი, და იყენენ ერთის გლახაკის კაცისას ღარიბად და გლახაკობითა". თეიმურაზ მეფე "მტერობდა" რა "ქეთა და ძმისწულთა ქაიხოსროსთა და არა უტევებდა მუხრანს, არამედ მისცა ძე თუსსა, ღათუნას", რასაც ზურაბ არაგვის ერისთავისა და თეიმურაზ მეფის დაპირისპირება მოჰყვა. ვახუშტის მიხედვით, გიორგი სააკაძე – ქაიხოსრო მუხრანბატონის ოსმალეთში დაღუპვისა და შაჰ-აბასის გარდაცვალების პერიოდში, "ხოლო შემდგომად შთაფარდა შური ბატონს თეიმურაზსა და ზურაბ ერისთავს შორის. გამოიყვანა ზურაბ სკომონ მეფე გვილილიდამ და დაიპყრა სკომონ სრულიადი ქართლი"². სამუხრანბატონოს გამო ატეხილი ღაფა იმით დასრულდა, რომ სიმონ II "მუხრანი მას (ზურაბ ერისთავს, ღ. ნ.) მისცა" და თან სამფლობელოდ "მოგზოგი საეხსტანგო სოფლებიც"³ გადასცა³. ვახუშტის სიტყვებით, ასეთ ვითარებაში – "ქამთა ამათ ჩამოვიდნენ მუხრანს ძენი და ძმისწულნი ქაიხოსროსნი და დაიპყრნეს თუსნი ყოველნი"⁴. ყურადღებას იქცევს ტერმინი – "დაიპყრნეს"; როგორც ჩანს, მუხრანბატონთა ჩამომავლებს "თუსნი" მამულის "დაპყრობა" დასჭირებიათ. ისტორიული წყაროებით, ამას 1629 წლის გარშემო აქვს ადგილი, მაგრამ ამავე დროს, მუხრანი ხომ ზურაბ არაგვის. ერისთავმა მიიღო?! ჩვენის აზრით, ზურაბ არაგვის ერისთავი ასე მწვავე ბრძოლის შედეგად მოპოვებულ მუხრანს აღვიღად არ ღათობდა, ამიტომ სავარაუდოა დაპირისპირება მასსა და მუხრანბატონთა ჩამომავლებს შორის. ვახუშტის განცხადება, რომ ამ განშტოების წევრებმა "დაიპყრეს თუსნი ყოველნი", ლაპარაკობს 1629 წელს მათ მიერ სამუხრანოში გარკვეული ფორმით მაინც მფლობელობის მოპოვებაზე, რაც სამუხრანბატონოს აღდგენის პირველი ეტაპი ჩანს. ამ წლიდანვე მუხრანბატონთა სასლის სათავეში თეიმურაზ მუხრანბატონის ძე – ბასუტა (მომავალი ვახტანგ V) უნდა იდგეს. ბუნებრივია, ზურაბ ერისთავის არსებობის გამო სამუხრანბატონოს ეს აღდგენა მტკიცე ვერ იქნებოდა, თან მალე (1631/1632 წწ.) ამ დაუღვრომელმა ფეოდალმა სიმონ

* ერყლად იხილეთ საეხსტანგოში.

1. ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 413.

2. ვახუშტი, გვ. 436.

3. ფარსადან გორგიჯანიძე, გვ. 236.

4. ვახუშტი, გვ. 436-437.

5. ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 414.

მეფე მკლავს და კვლავ მეფე თეიმურაზი "უფალ-ყო ქართლსა და კახიისა ზელა"¹, რომელიც, როგორც აღინიშნა, მუხრანბაგონთა შვილების მიმართ მწვავედ იყო დაპირისპირებული. საბოლოოდ, ზურაბ არაგვის ერისთავის ცხოვრება გრაგიულად დასრულდა. თავად თეიმურაზ მეფემ იგი მოაკვლევინა და თავი ირანის შაჰს გაუგზავნა – "ეს ყაენს იამა და ქართლიცა და კახეთიც ბაგონს თეიმურაზს მოსცეს და ხალათი და რაყამი გამოუგზავნეს"². თეიმურაზის ასეთი ბაგონობის ხანაში მუხრანბაგონთა სახლს გაუჭირდებოდა და არც არის გამორიცხული ამ დროს მუხრანში მათი პოზიციების შესუსტება. ამდენად, ჩვენი აზრით, სამუხრანბაგონოს აღდგენის პროცესში არსებობს მეორე ეტაპიც, რომელიც როსტომის სახელს უკავშირდება: როცა 1633 წელს ყიზილბაშები როსტომს ამეფებენ, თეიმურაზი ცდილობს წინააღმდეგობის გაწევას – "... შემოიყარა სპანი თუსნი, მოვიდა და დაღვა საფურცლეს. და მოუწოდა ბარათიანთა ცოლშვილიანად და მოასხა მუხრანს და იყენენ მუნ"³. ასეთ ვითარებაში, "ვახტანგ, ძე თეიმურაზისა, მუხრანის ბაგონი, პირველვე მიიგება როსტომს ნათესაობისათჳს"⁴... კახეთის ბაგრაგიონთა სახლის წევრის – მეფე თეიმურაზის წინააღმდეგ როსტომის (ქართლის ბაგრაგიონთა სახლიდან) ბრძოლაში, ამ "ნათესაობისათჳს" ვახტანგ მუხრანბაგონს განსაკუთრებით გამოუჩენია თავი: ასეთი ერთგული ფეოდალის მიმართ როსტომიც შესაბამის ნაბიჯებს დგამს: როსტომის გამეფებით პოზიციებზე შესუსტებული "ვერღარა დაღვა ბაგონი თეიმურაზ მუხრანსა და არცაღა ძალ-ელვა წინააღდგომა როსტომ მეფისა. მაშინ წარვიდა ცოლშვილით იმერეთს და თან წარყვენ რომელნიმე კახნი"⁵. ამას სამუხრანბაგონოს სრული აღდგენა და მუხრანბაგონთა მფლობელობის განმტკიცება მოჰყვა – ბერი ეგნატაშვილი კიდევ აღნიშნავს: "და, რა ესერი (თეიმურაზ მეფე თავისი სახლეულით, დ. ნ.) წარვიდენ, მაშინ ეპყრა მუხრანი ვახტანგს, ძესა თეიმურაზისასა"⁶... ამდენად, ბახუტას (ვახტანგის) გამუხრანბაგონებასაც ორი ეტაპი აქვს: პირველი – 1629 წელი და მეორე – 1633 წელი.

ვახტანგ მუხრანბაგონის ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადებისა და გამეფების პერიოდებზე ვრცლად სავახტანგოსთან დაკავშირებით

-
1. ჟარსადან გორგიჯანიძე, გვ. 238.
 2. ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 417.
 3. ვახუშტი, გვ. 438.
 4. ბერი ეგნატაშვილი, გვ. 417.
 5. იქვე.

შევიწერდით. ფაქტია, რომ 1658 წელს "...მუხრან-ბატონის შვილი, კეალად ბაგრატიონი, სახელად ვახტანგ" ქართლის სამეფო ტახტზე აღმოჩნდა: დ. გურიგიშვილი სვამს საკითხს: ვახტანგ V შემდეგ სამუხრანბატონო სახასოდ იქცა თუ როგორც სათაეალო განაგრძობს არსებობას?! ვახტანგ V ძმის – კონსტანტინეს ამ პერიოდში მუხრანბატონობა პრობლემას აღვილად არკევეს – "მუხრანის ბატონთა" რიგი ვახტანგის შემდეგ შენარჩუნებულ სამუხრანბატონოში კონსტანტინეს გაუგრძელება, რომლის შესახებ სვეტიცხოველში საფლავის ქვის წარწერაში აღნიშნულია" "... სამარხსა ამას დავემკვიდრე ჩვენ მალალის და აღმგებულის ხელმწიფის, მეფეთ-მეფის შანაყამის ძმა, ბატონის შვილი მუხრანის ბატონი კონსტანტინე, ქრისტეს აქეთ ჩქინიზ დასაბამიდგან კროე, ქკს-გნე"²; თუ ამას შევეუკერებთ 1667 წლის საბუთს, რომელშიც აღნიშნულია, "მუხრან-ბატონმა სახლთუხუცესმა თეიმურაზ და ძმათა ჩუენთა: ამოთან, სუმონ, პაპუამ, დათუნამ, ერეკლემ, ქაიხოსრომ, იესემ და ძეთა ჩუენთა... კონსტანტინემ, ოტია, აღარნასემ და ლეევან"³..., მაშინ 1667 წელს მუხრანბატონი უკვე კონსტანტინე! ძე – თეიმურაზია. იგი მნიშვნელოვანი ფიგურაა, რის შესახებაც მეტყველებს მის გარდაცვალებასთან დაკავშირებული ვახუშტის სიტყვები: "გარნა მომკუდარ იყო ბიძისძე მეფისა მუხრანის ბატონი თეიმურაზ, რომელი იყო კაცი დიდ-შემძლე საქმისა, ერთგული მეფისა და რიღობდნენ ყოველნი"⁴. ვახუშტით, მისი სიკვდილის თარიღად 1687/1688 წლები უნდა მივიჩნიოთ.

დ. გურიგიშვილის აზრით, თეიმურაზ მუხრანბატონის გარდაცვალების შემდეგ "მუხრანის ბატონთა" რიგს აგრძელებს მისი ძმა – ამოთანი⁵, რომელიც "ორიანობის" პერიოდში (გიორგი XI – ერეკლე I დაპირისპირების ხანა) გიორგი XI ბანაკშია. თეიმურაზ მუხრანბატონს მართლაც ყყავს ძმა ამოთანი, მაგალითად, ზემოაღნიშნული 1667 წლის სიგელით, მაგრამ როგორც მუხრანბატონთა საბუთებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, ამ განმტოების წარმომადგენელი ჩამოთელისას, როცა აღნიშნავენ "ძმათა" და "ძეთა" შესახებ, მოიხსენიებენ მათი სახლისსხვა უახლოეს ნათესაეებსაც, რომლებიც

1. ნიკო დაღინი, ქართველთ ცხოვრება. ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო მ. ბურჯანაძემ, თბ., 1962. გვ. 136.

2. А. Натроев, გვ. 321.

3. თ. ყორღანია, ქონიკები, II, გვ. 487.

4. ვახუშტი, გვ. 461-462.

5. დ. გურიგიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 377.

სისხლით პირდაპირი ძმა თუ შვილები არ არიან. მაგალითად, ბიძაშვილები და სხვ. ასევეა 1667 წლის სიგელშიც. ჩვენს ხელთ არსებული საბუთებით, 1688 წლიდან მუხრანბატონი არის ამ სახლის მეორე – ქაიხოსროს შგოს ჩამომავალი, კერძოდ, მისი შვილი ამოთანი. ეს პირთა ანოტირებული ლექსიკონის ავტორების მიერ აღნიშნულია კიდევ¹. ამდენად, მუხრანის ბატონობა მეორე შგოში გადადის.

რადგან "მუხრანის ბატონთა" რიგი თეიმურაზიდან არა შეიღზე, არამედ ძმაზე – ქაიხოსროზე გადავიდა, ბუნებრივია, მის ჩამომავლებსაც გაუჩნდათ ბაგრატიონთა საგვარეულო განშტოების – მუხრანბატონთა სახლის მეთაურის სტატუსის მოპოვების შესაძლებლობა, რასაც მართლაც პქონდა ადგილი.

გიორგი XI და ერეკლე I "ორიანობის" (ურთიერთდაპირისპირების) პირობებში, ამოთან მუხრანბატონი გიორგი მეფის ერთგულია, ამიგომაც ერეკლე I წარმატებისა თუ უპირატესობის ხანაში იგი დამცრობილთა- "გალარიბებულთა" შორისაა: "კუალად ამათ თუსთა განმზრახთაგან ამცირებდა ერთგულთა მეფის გიორგისათა და განადიდებდა კახთა, ჳა ვინამეთა ქართველთაყა. არამედ უმეტეს დაამდაბლა სპასიეტი თამაზ და... ამოთან მუხრანის ბატონი"²; იქვე ვახუშტი აღნიშნავს, რომ "არამედ ვინაათგან უპატიო იყენენ ქართველნი ერეკლე მეფისაგან. ამისთუს ეზრახოდენ მეფე გიორგის, რათა მოვიდეს ქართლს... კუალად უელინებდნენ მრავალსა საგანპურსა ამოთან მუხრან-ბატონი, გივი ამილახორი და ნიკოლაომ მაღალაშვილი, რათა მით დაუყოს პირი მეფემან ოსმალთა ანგაართა"³.

1691-1695 წლების "ორიანობის" მწვავე პერიოდის პერიპეტიებში მუხრანბატონად უკვე კელავ თეიმურაზის შგოს წარმომადგენელი, მისი ძმა – პაპუა იხსენიება. დ. გერიგიშვილის აზრით, მისი მუხრანბატონობა 1691 წლიდან იწყება, მაგრამ 1692 წლის 15 მარტის განჩინებაში ერეკლე I ამილახვართა ერთსახლობის საქმეზე მუხრანის ბატონი ჯერ კიდევ ამოთანია⁴; ამდენად, ამოთანი მუხრანბატონი 1688-1692 წლებში ყოფილა, ხოლო 1692 წელი პაპუას მუხრანბატონობის დასაწყისად უნდა მივიჩნიოთ.

1. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, გვ. 230-231, 769.

2. ვახუშტი, გვ. 465.

3. იქვე, გვ. 466.

4. ქსდ, IV, გვ. 157.

პაპუა მუხრანბაგონი, გიორგი XI თანამებრძოლთა ბანაკშია: "ამ ეპოქაში ეგრძა აბაზ-ყულისხანს ნამარ-ალისან (ერეკლე I, დ. ნ.), რათა დაიპყრას ერწო-თიანეთი. შეკრიბეს ამათ სპანი და მოგზაუნეს თიანეთს. ამათ ზელა წარმოავლინა მეფემან (გიორგი XI, დ. ნ.) პაპუა მუხრანბაგონი. და ერისთავი გიორგი სპითურთ" ... როგორც ვხედავთ, 1691-1695 წლების ერეკლე I და გიორგი XI "ორიანობაში" მუხრანბაგონი პაპუას – მუხრანბაგონთა განშტოების მეთაურს ამ შემთხვევაში ქართლის მეფეთა ჩამომავლისათვის დაუჭერია მხარი. "ორიანობა" ერეკლე I წარმატებით დასრულდა. რასაც გიორგი XI ერთგულთა დამდაბლება მოჰყვა: ერეკლე I და ქალბაღისანი "ჩაივდნენ ქალაქსა გუილისს, შემოირიგეს ერისთავი ქსნის დავით, მუხრანის ბაგონი პაპუნა, სარდალი თამაზ: რა ესენი ხელში ჩაიყარეს სამნივე ისპაანს გაგზავნეს"¹... ყოველივე 1696 წელს დასრულდა. ამდენად, პაპუას მუხრანის ბაგონობის ხანა 1692-1696 წლებზე მოდის.

ერეკლე I გადაწყვეტილებით, მუხრანის ბაგონი თეიმურაზ მუხრანბაგონის ძე – კონსტანტინე გახდა: "ერეკლემ დაიპყრა სრულიად ქართლი, განაყენა კუალად კათალიკომბილამ ნიკოლაოზ და დასუა იოანევე... კუალად დასუა არაგვს ერისთავად ზაინდურ... მუხრანის ბაგონად კონსტანტინე"². მისი მუხრანის ბაგონობა 1700 წლის ჩათვლითაა საუარაულებელი:

ირანში მყოფმა გიორგი XI მდგომარეობა გამოასწორა და სპარსელებთან შეთანხმების³ შემდეგ მისი ერთგული ფეოდალები საქართველოში გამოგზავნა: "შემდგომად კუალად მოქსენებითა მყოფისათა გამოუტყვნა ყენქმან გიორგი ერისთავი. პაპუა მუხრანბაგონი და სრულიად ქართველნი"⁴... უკან მობრუნებული პაპუა "მუხრანის ბაგონობის" საგვარეულოს პირველ შგომში ფლობისათვის მებრძოლი აქნებოდა. მითუმეტეს თუ გავითვალისწინებთ, რომ 1700 წლის 3 თებერვლის საბუთით, მუხრანბაგონად ამოთან მუხრანბაგონის ძე – იესეა

1. ვახუშტი, გვ. 469.

2. სუხნია ჩხვიძე, საქართველოს ცხოვრება, ახალი მოხრობა 1469 წლიდან, ვიდრე 1800 წლამდე, ორ წიგნად აღწერილი, გამოც. მ. ჭიჭინაძის მიერ, თბ., 1913, გვ. 8.

3. ვახუშტი, გვ. 475.

4. სუხნია ჩხვიძე, გვ. 9-10.

5. ვახუშტი, გვ. 480.

6. სესა, ფ. 230, № 4/68.

დასახელებული¹, ანუ მუხრანბატონია მეორე შტოს წარმომადგენელი. დ. გერიტიშვილი მას სწორედ ამ პერიოდის მუხრანის ბატონად მიიჩნევს¹. თუ იესე მართლაც იყო მუხრანბატონი, ასეთი ვითარება ("მუხრანის ბატონობა" მეორე შტოში) დიდხანს ვერ შენარჩუნდებოდა პაპუასა და მისი მეორე ძმის – ერეკლეს არსებობის პირობებში:

გიორგი XI მოწინააღმდეგე ფეოდალთა შორის დასახელებულია "მე მუხრანის ბატონისა ერეკლე, რომელსა ზრდიდა მეფე, ვითარცა ძესა", მაგრამ ღალატის გამო "ერეკლე და შაჩაბელნი შეიპყრნა და პატიმარყო მეფემან"². აღნიშნულ ფაქტს ვახუშტის მიხედვით, 1687 წელს ჰქონდა ადგილი: შემდგომ პერიოდში – ერეკლე I ხანაში, ბუნებრივია, ამოტივტივებულიყო ერეკლე მუხრანის ბატონიშვილის კანდიდატურაც, რომელიც 1701 წლისათვის უკვე "მუხრანის ბატონად" იწოდება: 1701 წლის 16 მაისის სთიარხნის წიგნი ნიკიფორე წილენელისა როსტომაშვილებისადმი (იწოდება, როგორც "ბატონი მუხრანისა")³, განჩინება ერეკლე I ციციშვილების ყმა-მამულის საქმეზე (1701-1703 წწ.)⁴; ასევე მუხრანბატონია ვახტანგ VI გამგ,ობის ხანაში – განჩინება ვახტანგ VI-ციციშვილესა და ჯაფახიშვილების მამულის საქმეზე (1703-1711 წწ.)⁵ ან ვახტანგისავე განჩინება ავალიშვილების ყმა-მამულის საქმეზე (1703-1711)⁶; ხაზგასმულია მისი გვირგვინზე დგომა: "ჩვენ საქართველოს ჯანიშინმან ბატონიშვილმან, პატრონმან ვახტანგ... გვერთ ვიახელით მუხრანის ბატონი ერეკლე"⁷ ... ერეკლე მუხრანბატონად იწოდება მაზა მახვილაძის 1704 წლის ნასყიდობის წიგნში⁸.

ამდენად, კონსტანტინე მუხრანბატონის შემდეგ, XVII ს. დამლევიდან (ეკრძოდ, 1701 წელს ეს ფაქტი უკვე დასტურდება) მუხრანბატონი კონსტანტინე მუხრანბატონის ძესავე ვაჟი ერეკლეა. ვახუშტის მიხედვით, 1701 წელს პაპუა მუხრანბატონი სხვა ფეოდალებთან ერთად საქართველოში ბრუნდება, მაგრამ ქართლში, ერეკლე I (1688-1703 წწ.) ხანაში, გიორგი XI

1. დ. გერიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 378.

2. ვახუშტი, გვ. 460.

3. ქსძ, III გამოსცა ი. დოლიძემ, თბ., 1970, გვ. 629.

4. ქსძ, IV, გვ. 206.

5. იქვე, გვ. 238.

6. ქსძ, IV, გვ. 239.

7. საქართველოს სიძველენი, II, გვ. 249.

8. იქვე, გვ. 199.

განსაკუთრებული ერთგულებით გამოირჩეულ პაპუა მუხრანბატონთან შედარებით, ბუნებრივია, პრიორიტეტი მის ძმას – ერეკლე მუხრანბატონს ენიჭება. ამის დამადასტურებელი ჩანს 1703 წლის გუჯარი: "...მუხრანის ბატონმა და პატრონმან ბატონიშვილმან ბატონმან ერეკლემ, ძმამა ჩვენმა ბატონმა პაპუამა, ძმისწულმან ჩვენმან კოსტანტინემ, ბაგრაგ, ოგიაჲ, ლევან, ძეიაჲ ჩვენთა და ვით" ... ეფიქრობთ, აღნიშნული საბუთი ბაგრაგონთა სამეფო სახლის მუხრანბატონთა განსტოებაში ამ დროს შექმნილ ვითარებას თვალნათლივ ახასიათებს.

ასეთ პირობებში, აშოთანის ძე – იესე მუხრანბატონობას ვეღარ შეძლებდა. ჩვენ არ გამოვიცხავთ მის მუხრანის ბატონობას კონსტანტინე მუხრანბატონსა და ერეკლე მუხრანბატონს შორის, კერძოდ, 1700 წელს. ამდენად, კონსტანტინეს მუხრანბატონობა მოდის 1696-1700 წწ., იესეს – 1700 წელს(?) და ერეკლეს – 1701 წლიდან.

საინტერესოა პაპუას სტატუსი:

1692-1696 წლებში მუხრანის ბატონად მყოფი პაპუა ირანიდან მობრუნებული "მუხრანის ბატონის" ტიტულს კვლავ ატარებს და შესაძლებელია, იგი ასე იწოდება სიკედილამდე – 1717 წელს "აქა მუხრანის ბატონი პაპუა მიცვალა"². (იესე უცხოეთი აღრე კვდება³). პაპუას ასეთი რანგით მოღვაწეობა 1709 წელს გიორგი XI დაღუპვისა და ქაიხოსრო ლევანის ძის გამეფების პერიოდთანაა დაკავშირებული: ამ დროს "დაებარებინა ხოსროხანს ქართველნი ჯარი და შეყარა ბატონიშვილმა ეახტან ჯარი, უთავა მუხრანის ბატონი პაპუა. და თითო სახლის დარბაისლის შვილები" ... მაგრამ პრიორიტეტი XVII ს. II ათწლეულში მაინც ერეკლე მუხრანბატონის მხარეზე ჩანს; ამის დამადასტურებელია 1715 წლის განჩინება ელიზბარ დავითიშვილისა და გიორგი რამაზიშვილის მამულის საქმეზე ან განჩინება ბაგრაგ და ნოდარ ციციშვილების სასისხლო საქმეზე⁴.

ერეკლე მუხრანბატონის ცხოვრება გრაგიკულად დასრულდა:

1716 წელს ეახტანგ VI შაჰმა "მისცა ქართლი და სპასალარობა ერანისა... და მოსცეს განმგეობა ქართლისა ბაქარს, ძესა მისისა"⁵ ... ამ წელს ბაქარი

1. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა შეკრებილი. ქრონოლოგიურად დაწესებული და ახსნილი თ. კორდანიას მიერ, III, გამოსაყენებლად მოამზადეს ვ. კორდანიამ, შ. ხანოაძემ, თბ., 1967, გვ. 10.

2. ჯ. ოდიშელი, მცირე ქრონიკები, გვ. 52.

3. იქვე.

4. ქსმ, IV, გვ. 271, 260.

5. ეახუშტი, გვ. 495.

ქართლის "ნაიბია". ხოლო 1717-1719 წლებში ქართლის "ჯანიშინი" შაჰნაოზ III სახელწოდებით. იგი ერეკლე მუსრანბატონთან მტრულ დამოკიდებულებაში ჩანს, რისი შედეგითაც, რომ მან "კუალად შიკოჲრა მუსრანის ბატონი ერეკლე და აღმოკაღნა თუალნი და მისცა მუსრანი ლეიანს, ძესა ჯაპუასასა". ვახუშტისთან ეს მომენტი ისეა მოთხრობილი, რომ იგი შეიძლება როგორც 1716, ისე 1717 წლითაც დათარიღდეს. ჩვენი აზრით, ამას 1717 წელს აქვს ადგილი: ა) ბაქარის ქმედება ერეკლეს მიმართ მისი დამოუკიდებელი მმართველობის პერიოდში ჩანს, რომელიც 1717 წელს იწყება; ბ) მუსრანბატონობა მიიღო ჯაპუას ძემ ლეიანმა, რაც მამამისის – ჯაპუას სიკვდილის შემდეგ უფროა რეალური. იგი კი, როგორც აღინიშნა, 1717 წელს გარდაიცვალა. ამიტომ 1716 წელს ლეიანის მიერ მუსრანბატონობის მიღება ნაკლებადაა მოსალოდნელი; გ) რაც მთავარია, 1717 წელს ერეკლე ჯერ კიდევ მუსრანბატონია – ამაზე მეტყველებს ამ წლის განჩინება ციციშვილების სასისხლო საქმეზე². ამდენად, ერეკლეს მუსრანბატონობის პერიოდი 1701-1717 წლებზე მოდის.

1717 წლიდან "მუსრანის ბატონია" ჯაპუა მუსრანბატონის შვილი – ლეიანი; სწორედ ბაქარ მეფის (1717-1719 წწ.) განჩინებაში გვიხსენებს თუმანიშვილისა და მისი ბიძაშვილის გაყრის საქმეზე აღნიშნულია, რომ "...გვერთ ვიახელით მუსრანის ბატონი ლეიან"³. ეს საბუთიც ადასტურებს ბაქარის მმართველობაში ლეიანის და არა ერეკლეს მუსრანის ბატონობას. ვახტანგ VI განჩინების წიგნშიც⁴, ელისბარ და კონსტანტინე დავითიშვილების გაყრის საქმეზე, მუსრანის ბატონი ლეიანია; ქრონიკულ ცნობებშიც ასეა. მაგალითად, 1719 წელს "მუსრანის ბატონის ლეიანის შვილი ჯაპუკა დაიბადა"⁵. 1720 წ. ვახტანგ VI მიერ განწესებული სამუსრანოს სახლიკაცობის რიგე⁶ ამასვე ადასტურებს. 1719 წელს ქართლში დაბრუნებულ ვახტანგ VI და მუსრანბატონთა სახლს შორის ურთიერთობა უჭკდება, რის შემდეგაც მეფემ მუსრანი თავის ძმას – იესუს გადასცა, კერძოდ, 1721 წელს. ამდენად, ლეიანის მუსრანბატონობის პერიოდი 1717-1721 წლებზე მოდის.

1. ვახუშტი, გვ. 495

2. ქსი, IV, გვ. 260.

3. იქვე, გვ. 282.

4. იქვე, გვ. 308.

5. ჯ. ოღისქელი, მიიერ ქრონიკები, გვ. 52.

6. ქართული სამართლის ძეგლები, VI, ტექსტები გამოცემა, შენიშვნები და საძიებლები დაერთო ი. ლოლაძემ, თბ., 1977, გვ. 689-693.

1721-1723 წლებში სამუხრანოში იესე "მუხრანბატონობს", რისი დამადასტურებელი საბუთიც არსებობს მისი მეორე სახელით – მუსტაფა: ამ პერიოდის განჩინების წიგნით დეკალიმვილებისა და ქვეთარაძეების ყმის საქმეზე ცნობილი ხდება, რომ მათი საჩივარი გააჩნია "მუხრანის ბატონმა" მუსტაფა-ბეგმა¹: 1724-1727 წლებში, ქართლში მისი მიუღობის პერიოდში, სამუხრანო, როგორც ჩანს, სახასოდ ჩამოყალიბდა და იქ მუხრანბატონთა განმტოების მფლობელობა არ აღდგენილა. მაგალითად, 1725 წლისათვის ყანჩაეთის ეამსგულანით 1723 წ. გარდაცულილი ერეკლე მუხრანბატონის ძე მოხსენიებულია როგორც მხოლოდ "მუხრანის ბატონიშვილი მამუკა"².

იესეს შემდეგ "მუხრანის ბატონთა" რიგის საკითხი ბნელითაა მოცული: ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ 1734 წლამდე "მუხრანის ბატონად" საბუთებში არაფერ იხსენიება და თითქმის 1724-1734 წლებში სამუხრანოში რა ხდება არ ჩანს; ამიგომ, მის ისტორიას 1734 წლიდან – მამუკას მუხრანბატონობიდან იწყებენ³. ჩვენი აზრით, ზოგი მომენგის გარკვევა მაინც ხერხდება.

როგორც აღვნიშნეთ, 1721 წელს სამუხრანო იესეს ვადაეცა, იესეს ხანაში (1724-1727 წწ.) იგი სახასოა: ყოველ შემთხვევაში, "მუხრანის ბატონთაგან" იქ არაფერ ჩანს. ამას უმატება XVIII ს. I ნახევარში ამ რეგიონის უმძიმესი პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური ვითარება (ერყლად ვისაუბრებო სამუხრანბატონოს ცენტრისა და მუხრანბატონთა რეზიდენციის საკითხთან დაკავშირებით). რის გამოც ბავრაგიონთა სამეფო სახლის მუხრანბატონთა განმტოების წარმომადგენლები თავის "ქვეყანაში" ვერ ასერხებენ (დროებით) მფლობელობის აღდგენას; მაგრამ მიუხედავად ამისა, 1734 წლამდე მუხრანის ბატონთა მფლობელობის აღდგენის გადადება არ უნდა იყოს სწორი: 1730 წელს ერეკლე მუხრანბატონის შვილი მამუკა უკვე მუხრანბატონია⁴ – როსებ ქვეთარაძისა და დათუნა მახნიაშვილის მამულის საქმეზე 1730 წლის განჩინების წიგნით "სამართალი" "მუხრანის ბატონმა მამუკამ", გააჩნია⁵; 1733 წელს დასრულებული ცხიე-გალაგნის აგებას იგი უკვე როგორც მუხრანის

1. ქსი, IV, გვ. 395.

2. ჯ. ოლიშელი, მცირე ქრონიკები, გვ. 43.

3. დ. გერიგიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 379.

4. ვახუტგის აღნიშვნა, რომ 1727 წ. როცა იესე გარდაიყვალა, "მაშინ ისაყ ფაშამ განხყო ქართლი" და "მუხრანი და საერისთონი მათოავე მთავართა" გადასცა (გვ. 510), ხომ არ ნიშნავს მამუკას მიერ სამუხრანოს მიღებას? მაშინ არა 1730. არამედ 1727 წელი გამოიყ.

5. ქსი, IV, გვ. 323..

ბატონი უნდა ხელმძღვანელობდეს. 1734-1735 წლების პოლიტიკურ ამბებში მისი აქტიური მონაწილეობა კარგადაა ცნობილი: მამუკა მუსხრანბატონი გივი ამილახვართან ერთად გორში ურუიებს ებრძვის... 1735 წელს სხვა თავადებთან ერთად იგი შაჰმა დააპატიმრა. მაგრამ გაიპარნენ "... სომხითილამ ამილახვარი გივი, მუსხრანბატონი (მამუკა, ლ. ნ.), ავალისშვილი ქაიხოსრო, მივილენ თაე-თაეისათ. ამილახვარი წავილა იმერეთს, მუსხრანის ბატონი რუსეთს" ... ამდენად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაზიარებული მამუკას მუსხრანბატონობის წლები (1734-1735 წწ.) უფრო ფართოდება – 1730 (1727?)-1735 წლები.

ასევე აღიარებული თვალსაზრისია, რომ მამუკას შემდეგ მუსხრანბატონი კონსტანტინეა²; ყურადღებას იქცევს ის მომენტი, რომ XVIII ს. I ნახევარში, ასე გამრავლებული მუსხრანბატონებიდან, ამ დროს ჯერ კიდევ ცოცხალია ლევან მუსხრანბატონი, რომელიც 1717-1721 წლებში უკვე იყო განმტოების მეთაური. როგორც ჩანს, მას მამუკას შემდეგ თავისი სტატუსი აღუდგენია. ანუ "მუსხრანის ბატონობა" დაუბრუნებია: 1736 წლის ყმისა და მამულის ნასყიდობის წიგნს მიცემულს იესე სოლადასშვილის მიერ ქაიხოსრო ორბელიშვილისადმი სხეებთან ერთად ისიც ამოწმებს: "ქ. ჩვენ, მუსხრანის-ბატონი ლევან ამისი მოწამე ვართ"³; ამ პერიოდში მის მუსხრანბატონობაზე უდავოდ შეტყველებს იმავე 1736 წლის მიბარების ბარათი, მიცემული ქალბალი-ხანის მიერ ლევან მუსხრანბატონისადმი⁴; 1737 წელს სეფი ხანის ბრძანებაში აღნიშნულია: "... ჩვენი ბრძანება არის, რაც მუსხრანის ბატონისა, ან აზნაური, ან გლეხი კაცი და ციხეებია მთასა თუ ბარს, შანშეს ძალით ეპირა ოსები, ისევე სულ მუსხრანბატონის ლევანისათვის წყალობა გყქნია და ამისათვის გუბოძებისართ. ყველანი მიუღექით და მასა მსასურეთ და ამისის სიგყვის მორჩილი იყავით"⁵; 1739 წელს გარდაცვალებისას იგი კვლავ ამ ტიტულით მოიხსენიება – "მუსხრანის ბატონი ლევანი მიიცვალა მაისს"⁶... ამდენად, მისი მუსხრანბატონობა 1736-1739 წლებზე მოდის.

1. სეხნია ჩხიძე, გვ. 48.

2. ლ. ვერიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 379

3. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, ბატონყმური ურთიერთობა (XV-XVIII სს.), ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1940, გვ. 253.

4. ქართულ-სპარსული (ორენოვანი) ისტორიული საბუთები (XVI-XVIII სს.), ტექსტი დაადგინა, თარგმანი, კომენტარი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ნ. ღუნდუამ, თბ., 1984, გვ. 48.

5. საქართველოს სიძველენი, III, გვ. 445.

6. თ. კორღანიძე, ქრონიკები, III, გვ. 158. ჯ. ოღიშვილი, მცირე ქრონიკები, გვ. 58.

ლევან მუხრანბატონის გარდაცვალების შემდეგ, კერძოდ, 1739 წლიდან მუხრანბატონი უნდა ხლებოდა მათ განსტოებაში უკვე შესაძებ კონსტანტინე; კონსტანტინეების ასეთი სიმრავლე მოგჯერ გარკვეულ გაუგებრობას იწვევდა – მაგალითად, კ. თურმანოვთან¹, მაგრამ დღეს დაეას აღარ იწვევს, რომ იგი მუხრანის ბატონის თიშურაზის (1667-1688 წწ.) შვილისშვილი და მუხრანის ბატონის – კონსტანტინეს (1696-1700 წწ.) შვილია. ეს კარგად ჩანს თუნდაც უკვე განხილულ "მოკლედ მოთხრობა ქართლისა მეფეთათუც ბაგრატიონთა"-ში: თიშურაზი – კონსტანტინე – კონსტანტინე – იოანე². "მეფეთა სახლშვილობითა ხსენებულსა, გვარდილებულსა და მალახარისხოვნობით ჩინებულსა მუხრანის ბატონს კონსტანტინეს"³ შესახებ მოკლედ ვისაუბრებთ, რადგან იმ პერიოდში მისი აქტიური მოღვაწეობის მომენტები კარგადაა ცნობილი და სათანადოადაა კიდევ შესწავლილი. როგორც ცნობილია, იგი იყო სახლთხუცესი, შექარცხენე სადროშოს სარდალი და "განმგე" ქართლისა – 1749 წლის განჩინებას ჯავახიშვილების გამოსაღები სარჯის საქმეზე უზის ბეჭედი: "განმგედ მიწოდა მეფემა, სახლთხუცად მისმა სეფუ შა, მუხრანთბატონი კონსტანტინე"; აბდულა-ბეგის საწინააღმდეგოდ თაბორის ციხის იერიშის ხელმძღვანელი კონსტანტინე მუხრანბატონი თბილისის შოურაობასაც ღებულობს. აღნიშნას საჭიროებს ბაგრატიონთა სამეფოს შგოს – ერეკლეს ტახტისა და მუხრანბატონთა განსტოების დანათესაუების ფაქტი: "...ამით უფრო გულდაჯერებული იყენეს ერთგულობასა სახლთხუცისასა, რომ მეფე ერეკლე ემძახლა და ასული კონსტანტინესი (ქეთოქიან, დ. ნ.) ძისა (ვახტანგ, დ. ნ.) თვისისათვის მოიწოდა"⁴. ცნობილია მისი აღმშენებლობითი საქმიანობა, სწორედ მის დროს იქცა შიოსუბანი საბოლოოდ მუხრანბატონთა რეზიდენციად. კონსტანტინე 1756 წელს მცხეთასთან ახლოს, ღართისკარს ლეკებმა "მოკლეს მუხითადა"⁵. ამდენად, კონსტანტინეს მუხრანბატონობა 1739-1756 წლებზე მოდის.

1756 წელს "მუხრანის ბატონობა უბოძეს სვიმონს, ძესა ლევანისასა"⁶.

1. C. Toumanoff, გვ. 144.

2. საქართველოს სიძეულენი, I, გვ. 243-244.

3. ასე მოიხსენიებს კონსტანტინეს, შაპუნა ორბელიანი, გვ. 115.

4. შაპუნა ორბელიანი, გვ. 116; იხ. ასევე, ბაგრატი ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, გამოსიყა თ. ლომოურმა, თბ., 1941, გვ. 51, 101.

5. შაპუნა ორბელიანი, გვ. 243.

6. იქვე, გვ. 244.

რომიელიც ნასახჩიბაშიც იყო. მას "მუხრანის ნაიბსაყ" უწოდებდნენ¹. ამდენად, "მუხრანის ბატონობა" თეიმურაზ მუხრანბატონის (1667-1688 წწ.) ხაზიდან პაპუას (1692-1696 წწ.) შთამომავლებზე გადადის. რასაც უფროსი ძმის (ანუ პირველი შტოს) მემკვიდრეები ადვილად ვერ შეეგუებოდნენ. ჩუენი აზრით, ისტორიულ წყაროებში დაცული ცნობებით, სეიმონ ნასახჩიბაშის მუხრანბატონობა XVIII ს. 70-იან წლებამდე უნდა გრძელდებოდეს: 1770 წელს ასპინძის ბრძოლაში ერეკლეს გვერდზე მებრძოლი სეიმონი თეიმურაზ ბაგრატიონთან მოხსენიებულია, როგორც "სეიმონ მუხრანბატონის შვილი ნასახჩიბაში"²; 1778 წლის შორიგების წიგნით, "ამ წიგნის მოწაქე" "მუხრანის ბატონი" იოანეა³. ამ დროს მის მუხრანბატონობას უდავოდ ადასტურებს 1778 წლისავე სპეციალური სიგელი, რომლითაც ერეკლე მეფემ როგორც "მუხრანბატონს იოანეს" მადნების შემოსაყვლიდან ჯამაგირი გაუჩინა⁴. ისიც საინტერესოა, რომ უკვე 1763 წლის მეფის სახაზინო ნუსხაში იოანე მუხრანბატონადაა მოხსენიებული⁵. ამდენად, XVIII ს. 70-იან წლებში მაინც თეიმურაზ-კონსტანტინეს უფროსი შტო იბრუნებს "მუხრანის ბატონო ჯს" და ასეთად, ანუ სახლის მეთაურად იოანე მუხრანბატონი ჩანს. ამას, ალბათ, ისიც ადასტურებს, რომ სეიმონი 1785 წელს გარდაიცვალა. ხოლო 1783 წელს, გეორგიევსკის გრაქტაგის დროს, ერეკლე მეფის წარმომადგენელთა შორის, იოანე უკვე მუხრანის ბატონია. აღნიშნულ თვალსაზრისს, ვფიქრობთ, ამაგრებს გარდაცვალებისას სეიმონის მხოლოდ "მუხრანის ბატონი შვილად" მოხსენიება: "მუხრანის ბატონის შვილი სეიმონ ნასახჩიბაში მიიყვალა"⁶. ჩანს, XVIII ს. 70-იან წლებში იგი მუხრანის ბატონობას იოანეს "უთმობს" და ნასახჩიბაშად რჩება. ზუსტი თარიღი იოანეს გამუხრანბატონებისა უცნობია, ამდენად, XVIII ს. 70-იანი წლებიდან პირობითად 1778 წელს ავიღებთ, ამ წლით დათარიღებული შემოაღნიშნული სიგელებიდან გამომდინარე. შესაბამისად, სეიმონ ნასახჩიბაში მუხრანბატონია 1756-1778 წლებში.

1. საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს., ავთ. იოსელიანის გამოცემა, გვ. III.

2. თ. ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, გეოგრაფიკული გამოხატულებით, გამოქვეყნდა და სამიუბლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა, თბ., 1983, გვ. 53.

3. საქართველოს სიძველენი, I, გვ. 420.

4. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, Hd-2132.

5. მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, III, მასალები შეარჩია და გამოსაყვლიდა ნ. ბერძენიშვილმა. თბ., 1955, გვ. 179.

6. თ. კორღანია, ქრონიკები, III, გვ. 391, 392; ჯ. ოღიშვილი, მცირე ქრონიკები, გვ. 54

იოანე მუხრანბაგონი ბაგრატიონთა სამეფო სახლის ამ განშტოების ცნობილი წარმომადგენელია. 1784 წლიდან ერეკლესა და გიორგი XII სახლთუხუცესი და "სარდალ-სახლთუხუცესია": ამავე დროს, ერეკლის სახანოს მოურავი – "ღუბერნატორია". როგორც შემარცხენე საღრომოს სარდალი იგი აქტიურ მონაწილეობას იღებს საომარ ოპერაციებში. მოვიყვანთ ერთ ნაწყვეტს იოანე მუხრანბაგონის ეპიგრაფიდან, რომელიც საინტერესოა საერთოდ მუხრანბაგონთა განშტოების რანგისა და სტატუსის დასახასიათებლად: "ში, საგონებელნი სულთქმანი! მოგეთხროსთ გომობა ჩემი: ბაგრატიონთა სირათა შთამონასქესი, ძე მუხრანის ბაგონისა, სარდალ სალთ-უხუცესისა კონსტანტინესი, მუხრან-ბაგონი სარდალ-სალთ-უხუცესი და ერეკლის ღუბერნატორი იოანე მოვაკლდი თქვენთანა ყოფასა"¹... იგი 1801 წელს გარდაიცვალა, ამდენად არაა სწორი, როცა მის მუხრანბაგონობას 1785-1801 წლებით ათარიღებენ². ჩვენი აზრით, იოანე მუხრანბაგონია XVIII ს. 70-იანი წლებიდან (პირობითად 1778 წ.) 1801 წლის ჩათვლით. მისი ვაჟი კონსტანტინეც მუხრანბაგონად იწოდება³, იგი 1842 წელს გარდაიცვალა.

სათავადოს "გაყრა" ცნობილი და ჩვეულებრივი ფაქტია – ესაა წინააღმდეგობა ფეოდალურ სახლში, როცა დაპირისპირება უკიდურეს წერტილს აღწევს და მათ ერთად ცხოვრებას შეუძლებელს ხდის. ერთი "სახლი" მრავალ "სახლად" იყოფა, მაგრამ ხშირად ახლადწარმოქმნილთა შორის ბრძოლა კიდევ უფრო მწვავე ხასიათს იღებს. "გაყრა-გაყოფა". ბუნებრივია, მამულების დანაწილებასა და სახლების "ღარიბობას" იწვევს. ბაგრატიონთა სამეფო სახლის საგვარეულო გამტოვებათა თვალსაზრისითაც მსგავსი ვითარებაა. ამიგომაც აღნიშნავდა ვახუშტი "გვარის გაყურელობის" დიდი მნიშვნელობის შესახებ. რაღა თქმა უნდა, ასეთი საკითხი მუხრანბაგონთა სახლშიც დაღვა; პირველ რიგში, საინტერესოა. ვახტანგ VI მიერ 1720 წელს განწესებული სამუხრანოს სახლიკაცობის რიგი – "...მუხრანის ბაგონის ლეევანისა, ერეკლესი, კოსტანდილეს შეილისა და სვიმონის შეილის სახლიკაცობის რიგი და წესი ასრე გაუჩინეთ და ამრიგად

1. ქსძ, VIII, ი. ღოლიძის გამოცემა, თბ., 1985, გვ. 508, 528, 601..

2. А. Натроев, გვ. 330.

3. С. Toumanoff, გვ. 144.

4. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის გამოცემა, II, თბ., 1953, გვ. 135, 235.

იქცეოდნენ": დარეგულირებულია სახლიკაცებს შორის ურთიერთობის ყველა ნიუანსი, მაგალითად, "მუხრანის ბაგონად ლევან არის და იყოს. მამულისა და სახლის გარიგებას კარგად ეცალოს. რომელიც მამულის შემოსავლელი საქმე იყოს, სახლიკაცთა და ეკითხებოდეს" ან "ბაგონისაგან თუ სახელო, თუ ჯამაგირი იშოვნონ, თავ-თავისთვის ქონდეს" ან "პური ამდენი მოიყუანოს, რომე სახლიკაცს არ დააკლდეს" და ა. შ.¹.

მიუხედავად აღნიშნულისა, მუხრანბაგონთა სახლი "გაყრას" ვერ ასცდა. მაგალითად, 1758 წელს, როცა სვიმონ ნასახჩიბაში "მუხრანის ნაიბია", თეიმურაზ II მუხრანის ბაგონიშეიღებს "სახლიკაცობის წესი და რიგი" გაუჩინა, სადაც აღნიშნულია: "...მუხრანის ბაგონის ნაიბი სვიმონ და კოსტანტინეს ობოლი იოვანე და ბაგრაგის შვილი სვიმონ გაიყარნენ, საუფროსო რომელიც მართებული იყოს, მუხრანის ბაგონის ნაიბამან სვიმონ და კოსტანტინეს ობოლმან აიღოს; და სხვა მამული, ნასყიდს გარდა, ნახევარი მუხრანის ბაგონის ნაიბმან სვიმონ და კოსტანტინეს შვილმან იოვანემ აიღოს; და ნახევარი მამული ბაგრაგის შვილმან სვიმონ და იმისმან ძმამ კოგიაპ აიღოს"; აქვე აღნიშნულია, თუ "პურის მ. ასაველს სულადს ერთობაში" როგორ გაიყოფდნენ და "სხვა რაც მუხრანის საეროს ყმის და მამულის შემოსავალი იქნებოდეს და მოუვიდოდესთ, იმასაც ამავე რიგით გაიყოფდნენ ხოლმე"².

მუხრანბაგონთა დიდი სახლის სხუადასხვა შტოს შორის, განსხვავებულ მიზგზთა გამო, ბურებრივია, ადგილი ჰქონდა არაერთ დედასა და ქიშპს. მაგალითისათვის შეიძლება მოვიყვანოთ ერთი განჩინება მუხრანბაგონის შვილების სასახლის საქმეზე, რომელშიც აღნიშნულია, რომ "მუხრანის ბაგონის შვილები ლევანის შვილი გოგია და ნიკოლოზ და ბაგრაგის შვილი ბაგრაგ მუხრანს სასახლეზედ ჩიოდნენ"³; სასახლესთან დაკავშირებული ორივე მხარის არგუმენტების განხილვის შედეგად, საქმე ერთ-ერთი შტოს, კერძოდ, ლევანის შვილების სასარგებლოდ გადაწყდა.

1. ქსძ, VI, ტექსტები გაზოსცა, შენიშვნები და საძიებლები და ერთო ი. ლოლიძემ, თბ., 1977, გვ. 689, 690...

2. იქვე, გვ. 711-712.

3. ქსძ, V, ტექსტები გაზოსცა და შენიშვნები და ერთო ი. ლოლიძემ, თბ., 1974, გვ. 653.

4. სამუხრანბატონოს ცენტრისა და მუხრანბატონთა რეგიონის საკითხი

როგორც ცნობილია, მუხრანი ისტორიულ-გეოგრაფიულ "ქვეყანას" წარმოადგენდა. აღმოსავლეთიდან არაგვი ესაზღვრებოდა, სამხრეთიდან – მტკეპარი, ჩრდილოეთიდან კი ციხეჯაისი ქელი. ვახუშტის მიხედვით, მუხრანში 56 სოფელი შედიოდა. ყანჩაეთის "ქამბულანში" პირდაპირაა დატყული ამ ვითარების შინაარსის გამოხატველი გერმინი – "მუხრანის ქვეყანა". ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრებით, აღრეულ პერიოდში მუხრანი ერთ რაიში გეოგრაფიულ პუნქტს არ აღნიშნავს, ანუ იგი ისტორიულ-გეოგრაფიული ქვეყანაა: XVIII ს. 70-იანი წლებიდან მუხნარი – მუხრანი უკვე კონკრეტულ დასახლებას. კერძოდ, ძველ სოფელს მიოსუბანს ეწოდა². იბაღება კითხვა: "როსტომიანის" ჩანართის აღნიშვნა, რომ ბაგრატი "ძველი ტახტი განაახლა" და "ქელყო საყდართი აშენება", ყოველივე ეს მუხრანის "ქვეყანაში" სად ხდება?! საერთოდ, რომელია ამ სათაეალოს ცენტრი?! ან როცა გიორგი V ბრწყინვალის "ძეგლის დაღებაშია" აღნიშნული, რომ "მოვედით მუხრანს, საბამთროსა ჩვენსა დაედევით"³, მუხრანის "ქვეყნის" რა გერიტორია იგულისხმება – სად "დაღვა" კონკრეტულად?! წყალობის წიგნში ბასილ კათალიკოზისა მცხეთის საყდრის შეილებისადმი (1516-1536 წწ.) აღნიშნულია: "აწი ჩუენ... ამოგიკუეთეთ დალა, რასაჲა ანუ მუხრანს კენეველ და ანუ ნაქუღბაქეთა, მისი დალა არა გითხოვებოღეს"⁴... რას ნიშნავს "მუხრანს კენეველ" – მთელი მუხრანის "ქვეყანა"?! ასევე, საინტერესოა, რომელი ადგილი იგულისხმება, როცა აღრეული პერიოდის შესახებ ისტორიულ წყაროებში ვკითხულობთ, რომ მუხრანში სამეფო სასახლე არსებობს. ღემეტრე მუფე "აშენებს" მუხრანს და სხვ. ამდენად, უნდა დაკონკრეტდეს, თუ ასეთ შემთხვევაში ამ "ქვეყნის" რა დასახლებული გეოგრაფიული პუნქტი იგულისხმება. აქედან გამომდინარე, ასევე უნდა დადგინდეს რომელი იყო

1. Е. Такашвили. Канчаетский "жамъ-гулани" и историческія его кинкюса. "Сборник матеріалов для описания местностей и племен Кавказа". XXIX. Тфл., 1901. გვ. 21 (ცალკე ამონაბეჭდი); ჯ. ოდიშელი, მცირე ქრონიკები. გვ. 44.

2. ჯ. გვასალია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 106.

3. ძეგლის დაღება გიორგი V ბრწყინვალისა, ქართული ტექსტი გამოსაკრებლად მოამზადა, რუსულად თარგმნა, შესაქალი. შენიშვნები, გლოსარიუმი და საძიებლები დაურთო ღ. ჟურნალბეჭდ. თბ., 1988. გვ. 35-36.

4. ქსბ, III, გვ. 257.

სათავადო-სამუხრანბაგონოს ცენტრი და მუხრანბაგონთა განშტოების რეზიდენცია.

უნდა აღინიშნოს, რომ მოგიერთ შემთხვევაში ისტორიულ წყაროებში მუხრანთან დაკავშირებით ძნელიც კია გავარჩიოთ ლაპარაკია სოფელზე თუ ისტორიულ-გეოგრაფიულ "ქვეყანაზე": 1392 წ. საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარში იგი როგორც "სოფელი" მოიხსენიება: "...სოფელი ყურისუბანი, სოფელი გოგილანი, სოფელი ჩიქუნური, სოფელი მუხანი, სოფელი წყალშაგროვანი" ...; 1447 წლის ქართლ-კახეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარშიც იგი თითქოს უფრო სოფლადაა აღნიშნული²; ასევეა 1559 წლის ქართლის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარში: "...სოფელი მუხანი მისითა მზღურითა, წყალშაგროანა ნასოფლარი მისითა მზღურითა"³... ამავე საბუთში ყურადღებას იქცევს შემდეგი ცნობა: "შუა მუხნარი რაცა ძველითგან გაჩენილი არის, მისითა წყლითა"⁴. "შუა მუხნარი" მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ეს "ქვეყანა" რამდენიმე დიდ რეგიონადაა დაყოფილი: შესაძლებელია, სოფ. შიოსუბანი ამ დაყოფაში ერთ-ერთი ცენტრალური ნაწილია, სადაც სამუხრანოს სათავადოს პერიოდში, როგორც ჩანს, თავადთა რეზიდენცია მდებარეობდა. ამდენად, ის არის სათავადოს ცენტრიც.

იოანე ბატონიშვილი თავის "ქართლ-კახეთის აღწერაში" "მუხრანიანთ ბატონების" მამულებთან დაკავშირებით აღნიშნავს: "ქ. შიოსუბანი და თუთ მუხრანი, მოსახლენი"⁵. ვუიქრობთ, ასეთი ცალ-ცალკე აღნიშვნა და შიოსუბნის გამოყოფა ლაპარაკობს იმაზე, რომ "თუთ მუხრანი" ისტორიულ-გეოგრაფიულ "ქვეყანას" ნიშნავს, ხოლო სოფ. შიოსუბანი სათავადო-სამუხრანბაგონოს ცენტრია, სადაც მუხრანბაგონთა რეზიდენცია იმყოფება. ამ მხრივ, ინტერესს იწვევს ვახუშტის ცნობა: აღწერს რა მუხრანს როგორც "ქვეყანას", ცალკე მიუთითებს, რომ "არამედ შიოს-უბანს არს შენობა დიდი სასახლეთა". სწორედ აქ უნდა იყოს სათავადოს ცენტრი, ხოლო "შენობა დიდი სასახლეთა" კი მუხრანბაგონთა რეზიდენციის აღმნიშვნელად მოიხანს. ამდენად, მუხრანის სათავადოს ცენტრი დღევანდელი სოფელი მუხრანია,

1. ქსბ, III, გვ. 179.

2. იქვე, გვ. 190.

3. იქვე, გვ. 265-266.

4. იქვე, გვ. 266.

5. იოანე ბატონიშვილი, ქართლ-კახეთის აღწერა, გვ. 34.

რომელსაც, როგორც აღნიშნავენ, XVIII ს. 70-იან წლებამდე შიოსუბანი ერქვა; მაგრამ აღნიშნული საკითხი მოითხოვს ზოგიერთი ქრონოლოგიური მომენტის დამუშავებას. ამიტომ უნდა შევჩერდეთ რეზიდენციის პრობლემის ზოგიერთ ნიუანსზე:

ამ საკითხთან დაკავშირებით, ისტორიულ წყაროებში ინფორმაციის ნაკლებობის გამო, პ. შაქარაია აღნიშნავს, რომ მუხრანბატონთა რეზიდენციის საკითხი ნაწილობრივ ღიად რჩება – "По летописям можно установить, что резиденция Мухранбатони первоначально находилась в Мткварсцихе (в Ксанском крепости). Не установлено, когда перешли Мухран-Батони в другое место. С большей или меньшей уверенностью можно сказать, что в первой половине XVIII в. они жили в Мухрани (Шиос-убани)"¹. ქსნის ციხე (იგივე მტკერის ციხე, მტვერის ციხე, კონსტანტილაბათი). როგორც ჩანს, მუხრანბატონთა პირველი რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო; იგი, "რომელ არს მუხრანს" (ბერი ვერატამეილი). სამუხრანბატონოს მთავარი ციხეა და თან რეზიდენციის ფუნქციასაც ასრულებს. შემთხვევითი არაა, რომ ქსნის ციხის ციგაღელში გვხვდება საცხოვრებელი კომპები. სხვა დანიშნულების შენობათა ნაშთები, ეკლესია და სხე.

სამუხრანბატონოს მთავარი ციხესიმაგრის მშენებლობის I ფენა აუგვიორგის შემოსევებს უკავშირდება. დ. გერიტიმეილს ეეჭვებოდა, რომ ასე მოკლე დროში შესაძლებელი იყო ამ ციხის აგება², მაგრამ როგორც დღესაა აღნიშნული, პირველი ეტაპის (1511-1514 წწ.) ციხესიმაგრე ასეთი გრანდიოზული არ იყო; ისიც ხომ ცნობილია, რომ იგივე მუხრანბატონთა განშტოების წარმომადგენელმა კონსტანტინემ ერთ წელში (1746 წ.) თითქმის თაგიდან ააშენა და საგრძნობლად გაზარდა იგივე ქსნის ციხე და ააგო მჭადიჯერის ციხესიმაგრე, რომელიც 3-4-ჯერ ღიღია აღნიშნულ ქსნის ციხემ³. პ. შაქარაია აგების თარიღად უფრო 1512 წელს უჭერს მხარს.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ როცა ქსნის ციხის დათარიღებაზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს ის საამშენებლო ფენები, რომლებიც დღეს დასტურდება. თუ გავითვალისწინებთ ამ ციხის მდებარეობას და მის სტრატეგიულ მნიშვნელობას, ყურადღება უნდა მივაქციოთ მოსაზრებას.

1. П. Закарая. Древние крепости Грузии. Тб., 1969 გვ. 40.

2. დ. გერიტიმეილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 359-360.

3. П. Закарая. გვ. 41.

რომ ქსნისა და მტკერის შესართავთან, ასეთ მნიშვნელოვან ადგილზე მუხრანს შეუძლებელია უფრო ადრეც არ ჰქონილა ციხე. ამ თვალსაზრისით, 1512 წელს მოხდა ციხის არა თავიდან შენება, არამედ გადაკეთება-გადლიერება¹. ლ. გვრიტიშვილი თვლიდა, რომ ეს ციხესიმაგრე გაყოფებით ძველია და სიტყვა "ამენება" განახლებას უნდა ნიშნავდეს და არა ახლად ამენებას². ამ მოსაზრებას თითქოს მხარს უჭერს "ახალი ქართლის ცხოვრების" მესამე ტექსტის ცნობა, სადაც ციხესიმაგრის მშენებლობაზე ლაპარაკი არ არის: ბაგრატი "ესრეთ წარმოემართა და მოვიდა მუხრანს ციხე მტკერისა, რომელ არს ციხის-ძირის თავსა, და დაღვა მუნ"³. თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ იგი გვიანდელი წყაროა და ეხება ადრინდელ ვითარებას, ამიტომ შესაძლებელია ავტორი უკვე მის პერიოდზე საკმაოდ ხნის წინათ ჩამოყალიბებულ სიტუაციას აფიქსირებს და უკვე არსებულ ციხეზე ლაპარაკობს, ამიტომ ციხის მშენებლობის ფაქტს აღარ აღნიშნავს.

საკითხს აქვს მეორე მხარეც: საქმე იმაშია, რომ თუ დღეს არსებული ნაგებობით ვიმსჯელებთ, ციხესიმაგრის პირველი სამშენებლო ფენა სწორედ ბაგრატიანთა და ავგიორგის ხანას განეკუთვნება. ხოლო უფრო ძველი კი არ ჩანს. არათუ უფრო ძველი, არამედ XVI ს. დასაწყისის ფენიდანაც მხოლოდ ცოტა რამ თუ შემორჩა. ასეთი ვითარება იმითაა გამოწვეული, რომ ციხემ არაერთი შემოსევა განიცადა, რის გამოც კონსტანტინე მუხრანბატონს 1746 წელს მისი თითქმის ხელმეორედ აგება მოუხდა. სწორედ ამ დროს ციხეს მნიშვნელოვნად შეეცვალა პირვანდელი სახე და ეწოდა "კონსტანტილაბადი"⁴.

ქსნის ციხე, როგორც აღვნიშნეთ, ბაგრატიონთა სამეფო სახლის მუხრანბატონთა განშტოების სამფლობელოს მთავარი ციხესიმაგრე უნდა ყოფილიყო, რომელიც თავდაპირველად შესაძლებელია რეზიდენციის ფუნქციასაც ასრულებდა. პასუხი უნდა გაეცეს საკითხს: რეზიდენცია როდის იქნა გადატანილი სხვაგან და სად მდებარეობდა იგი?!

ქსნის ციხიდან მუხრანბატონთა მთავარი რეზიდენცია უნდა გადატანილიყო სოფ. შიოსუბანში, რომელიც ძველ დროშივე არსებობდა და იხსენიება 1170 წელს მამულის მფლობელობისა და შეუვალობის

-
1. ჯ. გვახალია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 101-102.
 2. ლ. გვრიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 359-360
 3. ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი, გვ. 488.
 4. П. Закарая. გვ. 41-43.

განახლების სიგელში გიორგი III შიომღვიმისადმი¹. შიოსუბანი რომ ამ სათავედლოს ცენტრია უნდა მიუთითებდეს იოანე ბატონიშვილის ზემოთ განხილული ცნობაც². სოფ მუხრანის ციხესიმაგრის გრანდიოზულობაც ამ ფაქტს ადასტურებს – იგი ერთ-ერთი უდიდესია მუხრანის მუხრანისა და მუხრანის საქართველოში (მას 2,5 კექარზე მეტი ტერიტორია ეკავა).

რა პერიოდთან არიან მუხრანბატონები შიოსუბანში?!

ჩვენი აზრით, XVII ს. მეორე ნახევრიდან მაინც არ არის გამორიცხული, რომ შიოსუბანი სამუხრანბატონოს ცენტრად და "მუხრანის ბატონთა" რეზიდენციად ამ სახლის მეორე უმცროსი შტოს – კონსტანტინეს გამუხრანბატონების (ანუ კონსტანტინეს მუხრანის ბატონობიდან – 1658 წ.) პერიოდთან იქცა. ასევე უნდა იყოს მუხრანბატონების პაპუსა (1692-1696 წწ.) და კონსტანტინეს (1696-1700 წწ.) ხანაში, რაზეც ქვემოთ განხილული კონსტანტინე მუხრანბატონის 1756 წლის წარწერაც შეტყვევებს. 1721 წლიდან, ლევან მუხრანბატონის დროს, მუხრანბატონები სამუხრანოს კარგავენ, შესაბამისად, შიოსუბანიც რეზიდენციის ფუნქციას ვეღარ ასრულებს. ამას ემატება ამ რეგიონის მძიმე პოლიტიკური და ეკონომიკური ვითარება.

როგორც ცნობილია, სამუხრანბატონო ვარჯისი მიწების სიუხვიით გამოირჩეოდა. მუხრანბატონებს თავიანთ სათავედლოში სამუხრანბატონობა ქონდათ დიდი რაოდენობით მიეღოთ მათთან მისული გლეხები – "ქართლის სათავედლოებს შორის არც ერთი თავადის გლეხს იმდენი საბატონო მიწა არ ეჭირა, რამდენიც მუხრანბატონის ყმას"³. ამ სათავედლოს სიძლიერე-შესაძლებლობების მიუხედავად, XVIII ს. ვითარებიდან გამომდინარე, სამუხრანბატონი მდგომარეობა რთულდება, მითუმეტეს რომ სამუხრანბატონო თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით მთის ძირს წარმოადგენდა, სადაც სალაშქროდ შემოსეული მტერი ხშირად ბანაკდებოდა, რაც "მუხრანის ქვეყნის" განვითარებაზე ძალზე უარყოფითად მოქმედებდა. XVIII ს. ლეკთა გამუდმებული თარეში სამუხრანოს სულ უფრო და უფრო ავერანებს, ისინი, შიდა ქართლის სხვადასხვა რაიონში სათარეშოდ მიმავალნი, მუხრანს ვერ ასცდებოდნენ, "ამიგომ ეს მხარე სხვა მხარეებთან შედარებით

1. ქსბ, II, გვ. 21.

2. იოანე ბატონიშვილი, ქართლ-კახეთის აღწერა, გვ. 34.

3. დ. გვრიტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 192.

უფრო მეტად მარალდებოდა და ირბეოდა", – აღნიშნავს დ. გერიგაიშვილი¹. ასეთი მძიმე სურათი აისახა კიდეც მუხრანბაგონ კონსტანტინეს (1739-1756 წწ.) მიერ შიოსუბნისა ("...მგერნი უსჯულნი მძლავრებდენ ქვეყანასა ქართლისასა ადგილითი-ადგილად მოკრებულ იყო სოფელნი და დაბანი და ესეცა შიოსუბანი მკვიდრთაგან თვისითა ცარიელ იყო და მიმოდანბნეულ იყვნენ მოსახლენი ამისნი"...²) და მჭადისჯურის (".. მოიხრებულიყო ქვეყანა ქართლისა ლეკთაგან, რომელ არიან კაქკასსა და თვინიერ ციხეთა არსადა ეგებოდა გება კაცთა არცა თუ ერთსა სოფელსა და დაბაყა ესე ოხერქმნილ იყო, რომელ არარასა ცნობილ იყო თუცალა სოფელსა აშას პირველ შენობა ყოფილიყო"³) ციხეებზე გაკეთებულ წარწერებში. ვახტანგ VI მეფობის ბოლო პერიოდში, სამუსრანბაგონოს გაუქმების (1721 წ.) პარალელურად, თვალშისაცემია მუხრანში მტრის ხშირი ღვთა: მაგალითად, ვახუშტი აღნიშნავს, რომ "დადგა მეფე ოკაშს და ოსმალნი ღვინენ შიოსუბანს"⁴ ან ლეკების თარეშისას "უკუნსყა მეფე და დადგა ქსოვრისს, კუალად მოვიდნენ სხუანი ლეკნი და მოსტყუენენს სააბილასორო და უკუნქეულნი შევიდნენ შიოსუბანს"⁵. მსგავსი მაგალითების მოყვანა კიდეც შეიძლება.

1727 წელს იესე მეფის გარდაცვალების შემდეგ, "მაშინ ისაყ ფაშამ განჰყო ქართლი, სომხით-საბარათიანო მისცა ერასტი ყაფლანიშვილს, მცხეთას ზეითი ბაგრაგ ციციშვილს, ზემო ქართლი გიგს ამილასოროს, მუხრანი და საერისთონი მათთავე მთაერთათა"⁶. კელაე აქტიურდებიან ლეკნი, რის გამოც უსუფ-ფაშა "წარმოვიდა სპითა ოსმალ-ქართველთათა და ეკუთა მუხრანს ლეკთა, მოსრნა იგინი და ნეშენი შევიდნენ შიოსუბანს, მოადგა გარს"⁷ ... კარგად ჩანს, რომ მუსრანბაგონებს მუხრანი დატოვებული აქვით, XVIII ს. 20-30-იანი წლების ამ მწვავე ბრძოლებში ქართლის ყველა დიდი თავადი ჩანს, მუსრანბაგონები კი ნაკლებად ან სერთოდ არ გვხვდებიან. მეორეს მხრივ, შიოსუბნის მოვლენების ასე ცენტრში ყოფნა

1. დ. გერიგაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 191.

2. იქვე, გვ. 380.

3. პ. ჩაქარაია, ქსნის, მჭადისჯურის და მუხრანის ციხე-სიმაგრეები, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის "მოამბე", XVIII-ს, 1954, გვ. 160.

4. ვახუშტი, გვ. 505.

5. იქვე, გვ. 506.

6. იქვე, გვ. 510.

7. ვახუშტი, გვ. 511.

თავისთავად ლაპარაკობს როგორც მის დიდ მნიშვნელობაზე, ასევე იმაზეც, რომ მანამდე, XVII საუკუნეში, იგი უკვე ასრულებდა ცენტრის ფუნქციას – იყო მუხრანბატონთა რეზიდენცია; XVIII ს. 20-იან წლებში მუხრანბატონები იქ აღარ არიან და შესაბამისად, შიოსუბანშიც ფიქსირდება მგრის ხშირი ღვომა. ცენტრის-რეზიდენციის მომენტის გამოშხატელობა, ალბათ, ისიც, რომ აღინიშნება არა მუხრანი, არამედ კონკრეტულად შიოსუბანი.

XVIII ს. 30-იანი წლებიდან, მამუკას მუხრანბატონობაში, შიოსუბანში გამოცოცხლებაა: ვახუშტის პერიოდში, "შიოს-უბანს არს შენობა დიდი სასახლეთა": მისივე ცნობით, "ხოლო ოსმალთა აღაშენეს ციხე ქრისტესა ჩ-ლლ (1730 წ.). აწ არს სახიზრად". დაღვნილია, რომ 1733 წელს "ააშენა ციხე მუხრანისა ისაყ ფაშამ", რომელსაც დაპყრობილ ქვეყანაში, თურქთა მმართველის (ისაყ ფაშას) ბრძანებით, რეალურად მამუკა მუხრანბატონი აგებს¹. ჩვენის აზრით, XVIII ს. 30-იან წლებში შიოსუბანი კელაე სამუხრანბატონოს ცენტრია – ადგილი აქვს ბაგრატიონთა სამეფო სახლის მუხრანბატონთა განშტოების რეზიდენციის აღდგენას. მუხრანის ციხის აგებასთან დაკავშირებით აღნიშნული დოკუმენტიდან გამომდინარე ფიქრობენ, რომ "Шиосубани село, а Мухрани название местности, где находится резиденция феодала Мухран-Батони"². ჩვენი აზრით, დაეას არ უნდა იწვევდეს, რომ ამ დროს მუხრანბატონთა რეზიდენცია სწორედ შიოსუბანია – მისი აღდგენა ამ ფუნქციით XVIII ს. 30-იან წლებში ხდება. სამუხრანბატონოს ცენტრის ფორმირებას წერტილი კონსტანტინე მუხრანბატონმა (1739-1756 წწ.) დაუსვა თავისი სააღმშენებლო საქმიანობით. მან 1733 წ. აშენებული სიმაგრე 1756 წელს აგებულ კომპლექსში ჩართო. რეზიდენციის შიოსუბანში გადატანის პერიოდის შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაძლევს თვით კონსტანტინე მუხრანბატონის უკვე მოხსენიებული 1756 წლის შიოსუბნის ციხესიმაგრის წარწერა: "ქმევედრებითა ღვთისითა ჩვენ მუხრანის ბატონ და სახლთუხუცესმარ პატრონმან კონსტანტინემ აღაშენე გალაჟანი ესე და ბურჯი შიოს უბანი წარსაგებელითა და საფასითა ჩემითა... მე შემოვკრიბენ და მოვმკურნე"

1. იქვე, გვ. 352.

2. სეხნია ჩხეიძე, გვ. 45.

3. ხელ. ინსტიტუტი, Hd-4847

4. П. Закарая, გვ. 48.

ქეთიკირითა ვინაღვან სამკვიდრებელი იყო პაპის პაპათა ჩემთა და მე ვიყავ მკვიდრი მათი" ... ამდენად, XVIII ს. შუა საწებში თვით მუხრანბატონის მიერაა აღნიშნული – შიოსუბანი "სამკვიდრებელი იყო პაპის პაპათა ჩემთა" (ანუ კონსტანტინე მუხრანბატონის), რაც იმაზე უნდა მიგვითითებდეს, რომ იგი სათავეადოს ცენტრია არა მხოლოდ XVIII ს. I ნახევრიდან (30-იანი წლები), არაშელ უფრო აღრეული პერიოდიდანაც კი (კერძოდ, XVII ს.). მივიღეთ შემდეგი ვითარება: ქსნის ციხესიმაგრის შემდეგ (იგი სამუხრანბატონოს მთავარ ციხელ რჩება), მუხრანბატონთა რეზიდენცია სოფ. შიოსუბანშია, რომელსაც XVIII ს. 70-იან წლებში, როგორც რეზიდენციასა და სათავეადოს ცენტრს, ისტორიულ-გეოგრაფიული "ქვეყანა" – მუხრანის სახელწოდება ეწოდა.

მოკლელ სახელწოდება "შიოსუბნის" შესახებ:

აღბათ, შეიძლება მხოლოდ ფრთხილი ვარაუდი გამოეთქვათ: ისტორიული წყაროებით კარგად ჩანს შიოსუბან-მუხრანის მჭიდრო კავშირი შიომღვიმის მონასტერთან. ცნობილი ფაქტია, თუ როგორ ცდილობს "მაგანის სახლი" მუხრან-ხერკის "ქვეყნისა" და მცხეთა-წილკან-შიომღვიმის საეკლესიო მამულების მიგაცეებას, რასაც დაეით აღმაშენებლის შესაბამისი პასუხი მოჰყვა – მეფემ მათთვის შიომღვიმის წარამევიტ მუხრანი სამეფო დომენად აქცია. აკად. ნ. ბერძენიშვილი მიუთითებდა, რომ აფხაზი მეფეებიც მუხრანს შიომღვიმით სულ მუდამ ეძებდნენ – ამ მონასტერს ხომ დიდი საქონელი აქონდა მუხრანში? ასეთივე დამოკიდებულება ჩანს "შიოს-უბანისა" და "შიოს-უბნელთა" შიომღვიმისადმი გიორგი III ზემოაღნიშნული 1170 წლის სიგელით: "...ეგრეთვე იყოს, ვითა თუით პაპისა ჩუენისა ანდერძსა სწერია" და ჩამოთვლაა, მათ შორის – "შიოს-უბანი ყოველი-მოსყიდული თუით მონაზონთა მეუღაბნოეთაგან"¹. შორს რომ არ წავიდე, შიომღვიმისა და მუხრანის კავშირი კარგად ჩანს თავად 1123/24 წწ. ანდერძით დაეით მეფისა მღვიმისადმი²; მასში ერთგან ეკითხულობთ: "...არცა ქართლისა კათალიკოზისა საქმე არს მღუმესა ზედა, არცა ვის სხუსა ეპისკოპოსისა, არცა ბვერი, არცა მეფეთა, არცა მუხრანის მგეთა"³. როგორც ვხედავთ.

1. დ. გერციშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 380.

2. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1990, გვ. 339.

3. ქსბ, II, გვ. 21, 22.

4. ქართული ისტორიული საბუთები IX-XIII სს., შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ერუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984, გვ. 56, 57.

5. იქვე, გვ. 58.

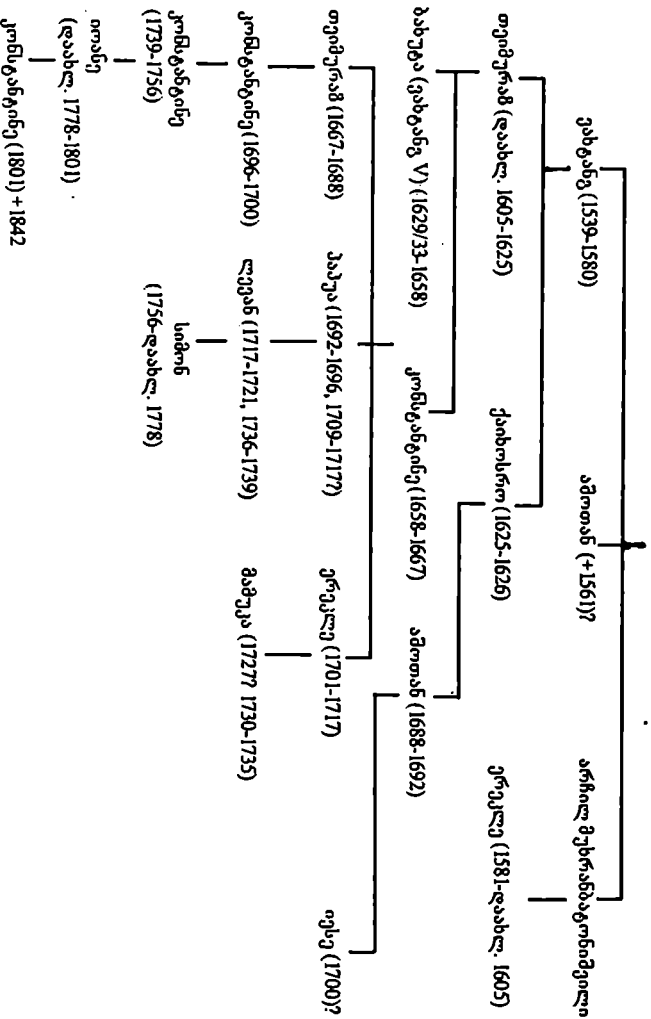
შიომღვიმესთან მიმართებაში მეფეთა, კათალიკოსისა თუ ეპისკოპოსთა, ანუ უმაღლესი რანგის ხელისუფალთა გვერდით "მუხრანის მგენი" – მისი გამგენი – მმართველნი არიან დასახელებულნი. ამიტომ, ფრთხილი ვარაუდით, ხომ არ არის მუხრანის "ქვეყანაში" ერთი კონკრეტული დასახელებული პუნქტის, სოფლის სახელწოდების – "შიოსუბნის" წარმოშობა დაკავშირებული შიომღვიმესა და წმ. მამა შიოს სახელთან?!

მუხრანბაგონთა ისტორიას 1801 წელს ვწყვეტთ – რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ. ბაგრაგიონთა სახლი ჩამოცილდა სამეფო ტახტს; მათი საგვარეულო განშტოებათა ისტორიაც, ბუნებრივია, სხვაგვარად წარიმართა, რის შესახებაც სპეციალურ ნაშრომში¹ უკვე იყო საუბარი.

1. ს. ბიჭიკაშვილი, ლ. ნინიძე, ა. მხეიძე, ბაგრაგიონები, თბ., 1995.

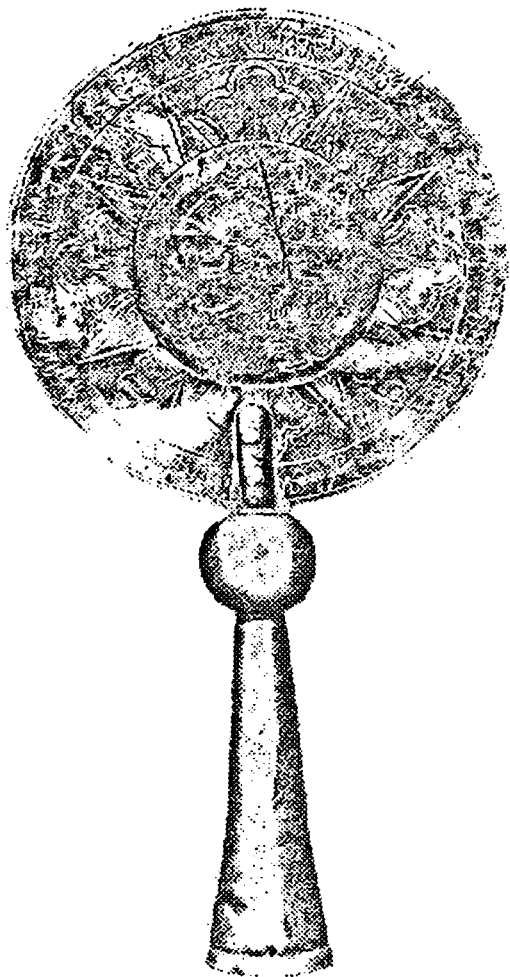
მეხრანბაგოევიძე

ბაგრატ (1512-1539)^{***}

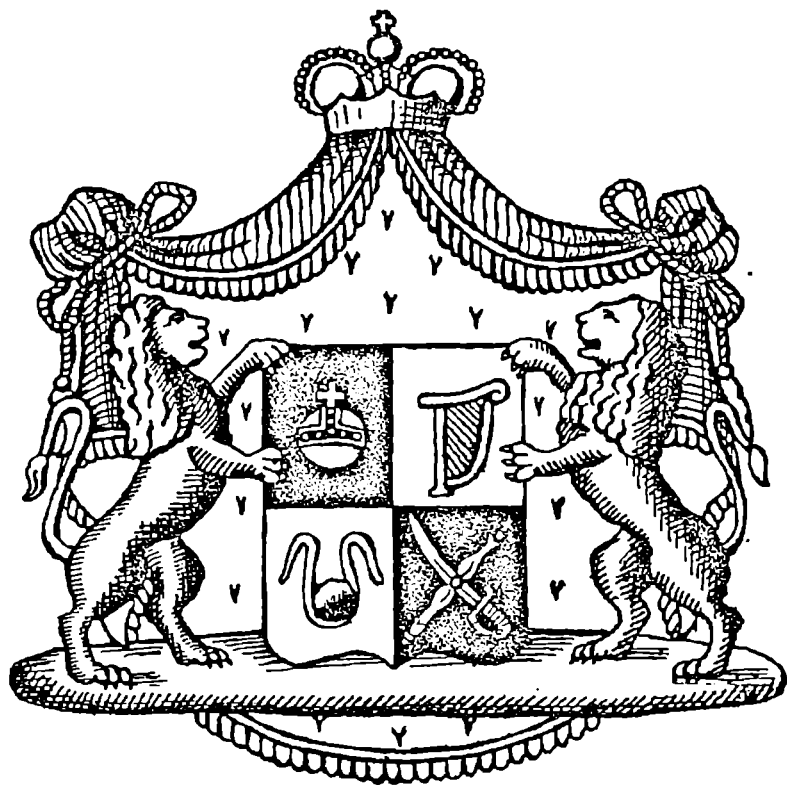

* "მეხრანის ბაგოევიძე" სრული გენეალოგია იმ., გურნალი "არტანუჯი", №5. 1996.

** აღნიშნულია მეხრანბაგოევიძის წლები.

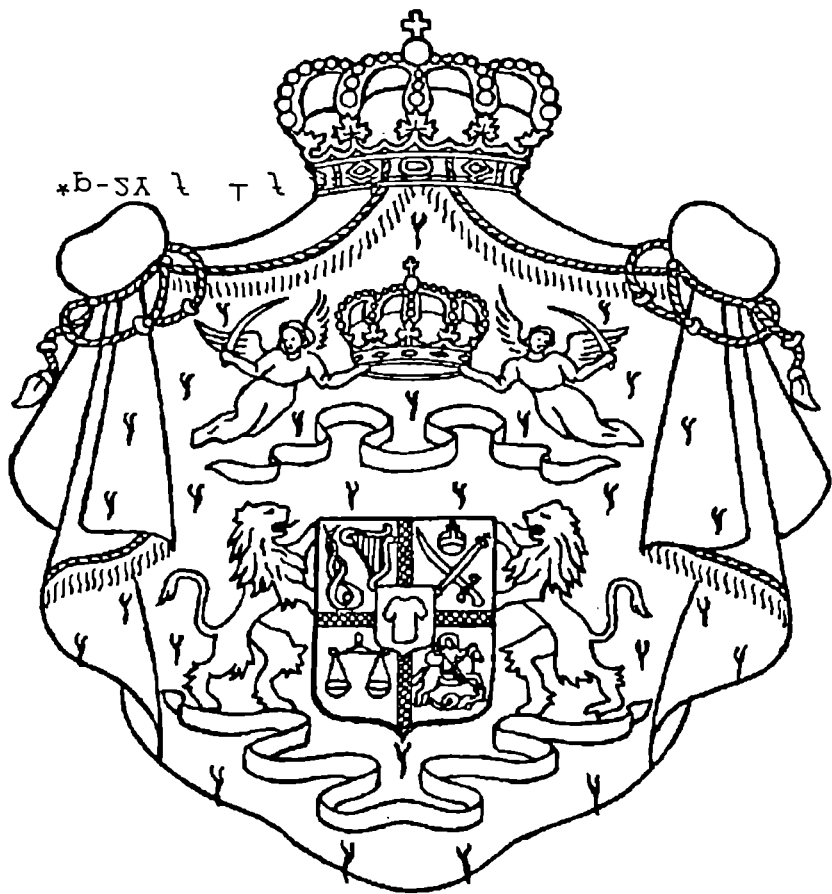
მუხრანბატონთა ღრომა (1745 წელი)

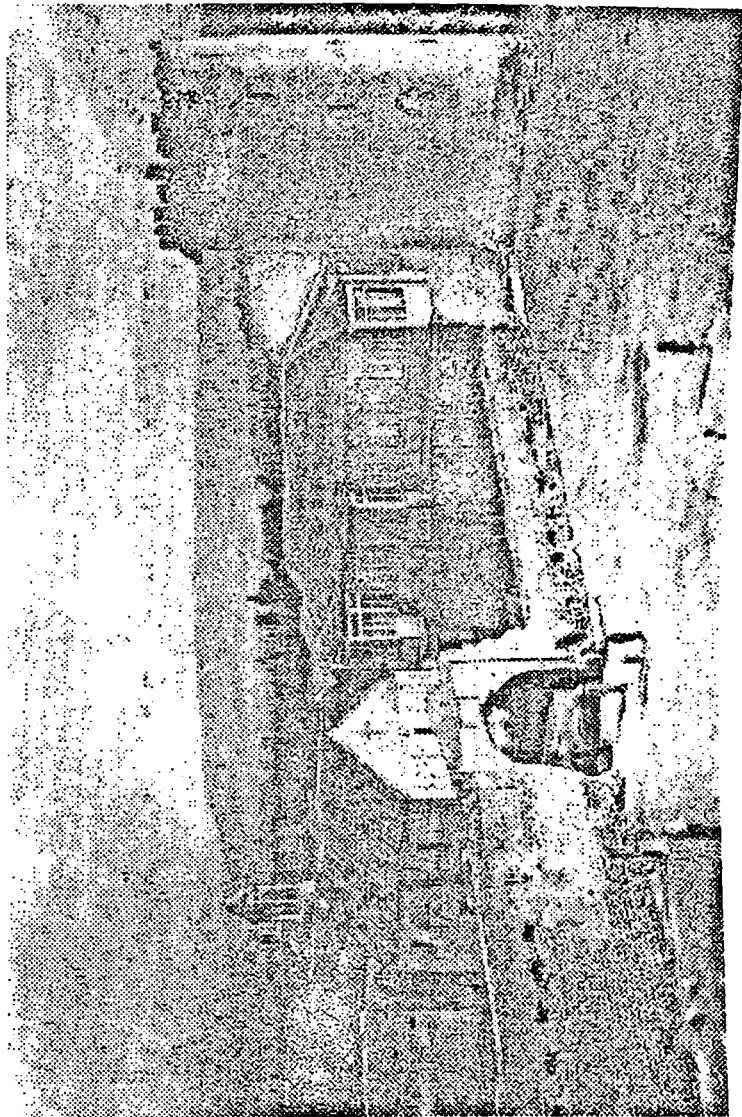
მუხრანბაგონთა გერბი (XVIII-XIX სს.)

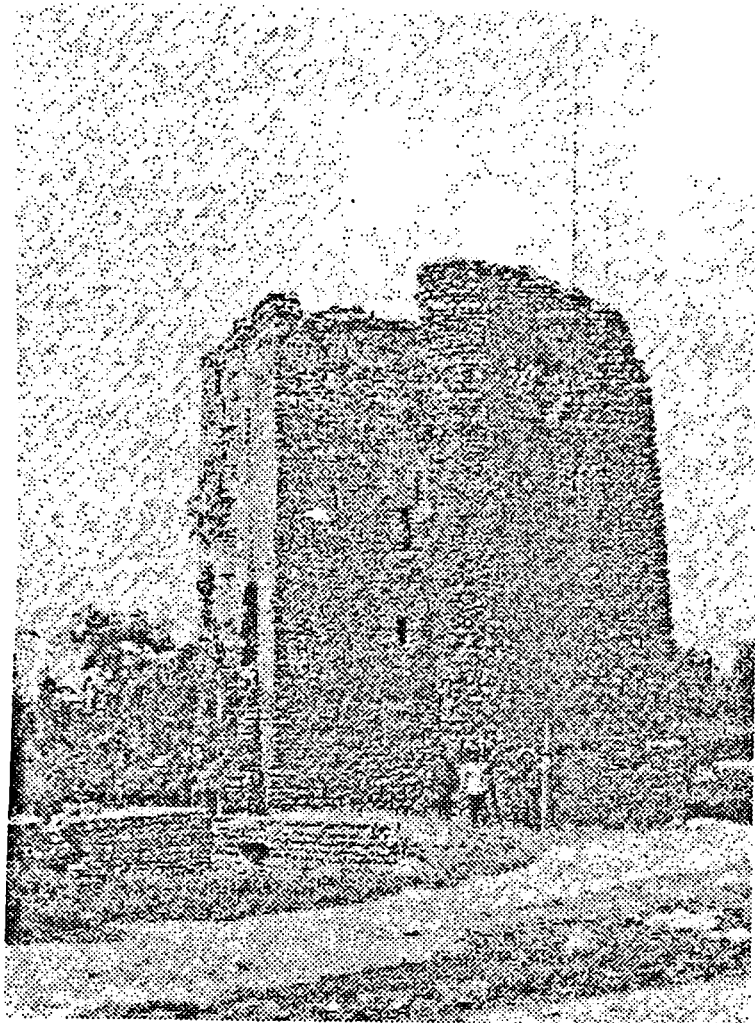
მუსრანბაგონთა გერბი (XIX ს.)

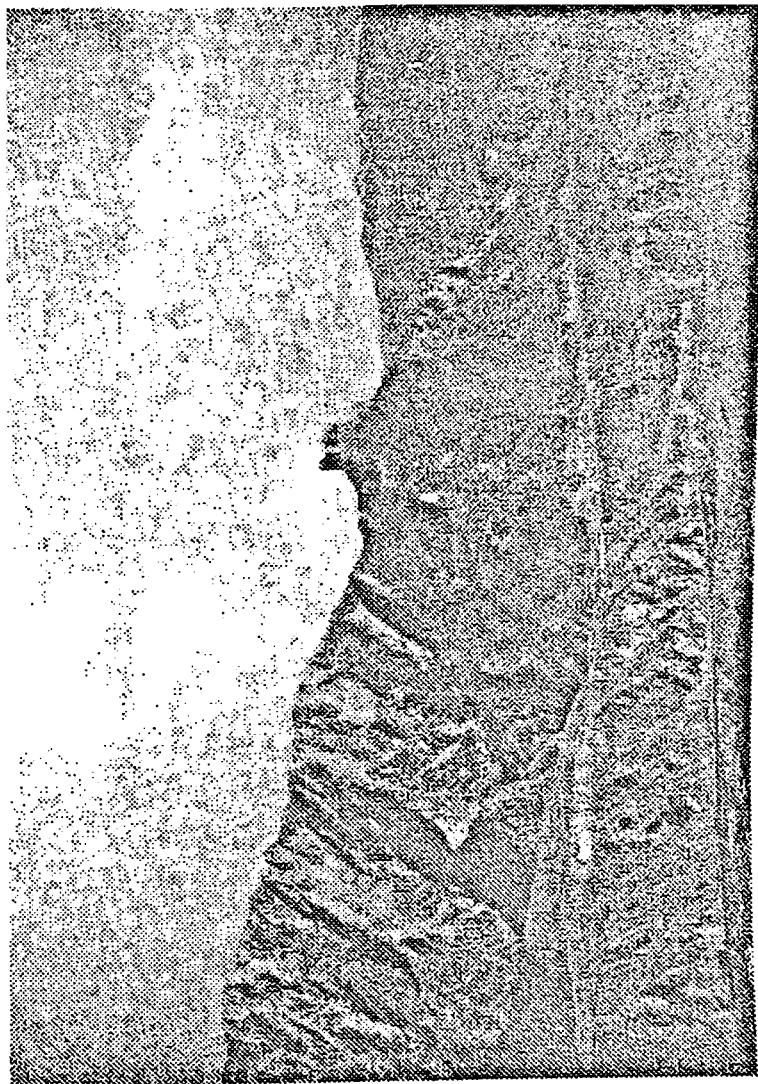
მუხრანბაგონთა გერბი (XX ს.)

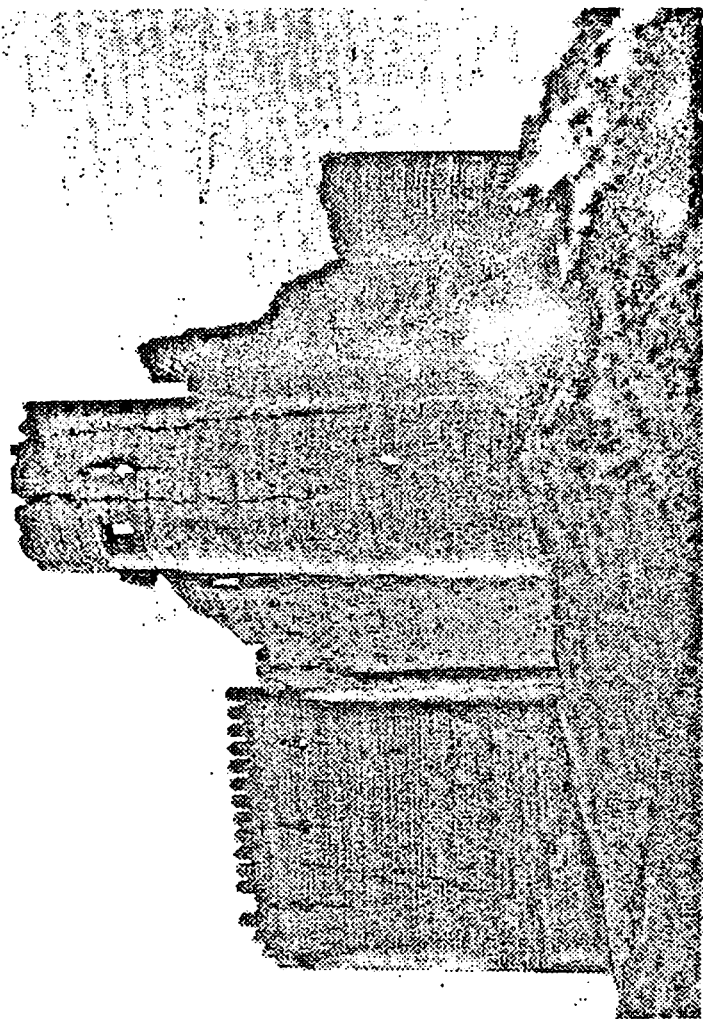
შოსუბანი - შემდეგ სოფ. გუბანი

მარანას კოშკი

ქსანის ციხე (მტკვრის ციხე, მტკვრის ციხე, კონსტანტინოპოლი)

ქსანი. ციხე ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან.

შინაარსი

1. ბაგრატიონთა საძეგო სახლის განმგოებათა წარმომობისათვის	4
2. სამუხრანბატონოს წარმომობა	10
3. "მუხრანის ბატონთა" გენეალოგია	27
4. სამუხრანბატონოს ცენტრისა და მუხრანბატონთა რეზიდენციის საკითხი.....	59

რედაქტორი: ნ. დ უ რ გ ლ ი შ ვ ი ლ ი
კორექტორი: მ. ჭ ი ჭ ი კ ო შ ვ ი ლ ი
ტექ. რედაქტორი: მ. ჩ ი კ ვ ი ლ ა ძ ე

საბეჭდი ქალაქი 60x84, 1/16
პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 5
შეკვეთა № 56, ტირაჟი 500
ფასი სასულშეკრულებო

გამომცემლობა „მერიდიანი“, „კაბადონი“
თბილისი, გურამიშვილის გამზ. 74

თბილისი, 1997

Тбилиси 1997